DE VLAAMSE OLIJFBERG

DE VERHOUDING VAN ZEELAND TOT DE PROTESTANTEN IN VLAANDEREN VAN DE XVIe TOT DE XIXe EEUW

Door

Ds. S. J. M. Hulsbergen

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMDE GEMEENTE VAN DEN VLAAMSCHEN OLIJFBERG NABIJ OUDENAARDE 1805-1814

Door

Dr. J. DE HULLU

Samengesteld door W. Westerbeke

STICHTING GIHONBRON
MIDDELBURG
2008

INHOUD

1. INLEIDING

2. DE VERHOUDING VAN ZEELAND TOT DE PROTESTANTEN IN VLAANDEREN VAN DE XVIe TOT DE XIXe EEUW
Door S. J. M. Hulsbergen

3. BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMDE GEMEENTE VAN DEN VLAAMSCHEN OLIJFBERG NABIJ OUDENAARDE, 1805-1814
Door Dr. J. De Hullu

4 DE GEUZENHOEK TE KORSELE, St. Maria Horebeke

1. INLEIDING

De scheiding van de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden was een driedubbele ramp voor de Zuidelijke Nederlanden. Economisch, burgerlijk en niet het minst godsdienstig.
In het Zuiden was op 6 januari 1579 de Unie van Atrecht gesloten. Dezelfde maand volgde de Unie van Utrecht in het Noorden. In Atrecht verklaarden de Waalse gewesten zich trouw aan de Spaanse koning en zijn landvoogd en aan het katholieke geloof. Die landvoogd was sinds het najaar van 1578 Alexander Farnese, hertog van Parma, een zoon van de vroegere landvoogdes Margaretha van Parma. Hij was een ervaren veldheer, maar ook een uitstekend diplomaat. Met die beide talenten wist hij de kansen voor het Spaanse gezag in het zuiden vast te leggen.
In 1579 veroverde hij Maastricht, in 1580 Kortrijk, in 1581 Doornik, in 1582 Oudenaarde, in 1583 een reeks steden van Duinkerken tot Aalst, in 1584 Brussel en Antwerpen. Parma poogde de grens steeds verder naar het noorden te verleggen. In 1586 veroverde hij Grave en in 1587 Sluis.
Het zuiden was weer zo goed als geheel in Spaanse handen. Vele zuiderlingen die met de Opstand en vaak ook met het calvinisme hadden gesympathiseerd, zochten een veilig heenkomen in het noorden.
Op 22 juli 1581 zegden de Staten-Generaal te Den Haag met het *Plakkaat van Verlatinghe* hun gehoorzaamheid aan de koning van Spanje op. De Pacificatie van Gent was daarmee voor hen geen grondslag meer voor hun politieke handelen. Voortaan beschouwde men zich een autonome Republiek.
Met de Unie van Utrecht en het Plakkaat van Verlatinghe was de grondslag voor de Republiek der Verenigde Nederlanden gelegd. Alleen was dit er geen van de zeventien provinciën, maar uiteindelijk slechts van de zeven noordelijke. De scheiding was definitief!

De zogenaamde 'Opstand tegen het Spaans gezag' bracht vele katholieken in de Nederlanden, vooral onder de edelen en de stadsbestuurders, in een moeilijke situatie. Velen van hen deelden het ongenoegen over het centralistische beleid van de Brusselse regering, over het schenden van de gewestelijke en stedelijke privileges en ook door de strenge inquisitiepraktijk. Om die reden steunden zij de Opstand. Door de wijze waarop vervolgens politiek en religie met elkaar verbonden werden, raakten zij echter ook in gewetensnood: zij wilden het oude geloof en de kerk van Rome niet ontrouw worden. Verschillende malen werd geprobeerd de vrije uitoefening van de katholieke confessie in de opstandige steden en gewesten te waarborgen. Soms lukte dit ook, maar het succes was vaak van tijdelijke aard.

Waar het Spaans gezag hersteld werd, werden de Luthersen, Wederdopers en Gereformeerden gedwongen te vertrekken.
Een gunstige omwending kwam uit het zuiden: Filips II wilde zich mengen in de troonopvolging in Frankrijk en vroeg Parma zich daarvoor in te zetten. De in de Nederlanden gelegerde Spaanse troepen moesten nu hun aandacht ook op de door Frankrijk bedreigde zuidgrens van de Nederlanden richten. De Republiek maakte daarvan gebruik door in 1590 Breda te veroveren. De gevreesde veldheer Parma moest de tol van zijn jarenlange inzet gaan betalen. Hij werd ziek, en overleed in 1592 op het moment dat Filips hem naar Spanje had willen terugroepen.

In 1594 werd Ernst van Oostenrijk, de tweede zoon van keizer Maximiliaan II, als landvoogd naar de Zuidelijke Nederlanden gestuurd. Het was de bedoeling dat hij met de dochter van Filips II, Isabella, zou trouwen en dan de Nederlanden als bruidsschat zou ontvangen. Maar Ernst overleed al in februari 1595.
Een jaar later kwam zijn jongere broer aartshertog Albrecht van Oostenrijk naar de Nederlanden. Hij had tot dan toe een kerkelijke loopbaan doorlopen, was aartsbisschop van Toledo en zelfs al kardinaal. Maar die waardigheden legde hij neer om in 1598 te Valencia met Isabella in het huwelijk te kunnen treden. Het aartshertogelijk paar vestigde zich in de Nederlanden en riep in 1600 nog eenmaal de Staten-Generaal samen om enkele beden (belastingen) en andere maatregelen te bespreken. Ook voor de vertegenwoordigers van de Noordelijke gewesten waren plaatsen gereserveerd. Maar die bleven leeg. Het werd de laatste zitting van de Staten-Generaal in het zuiden. Terwijl zij in de Republiek als vertegenwoordigers van de provinciën het belangrijkste staatkundige orgaan werden, werden zij in het zuiden door het aartshertogelijke paar volkomen buiten spel gezet.

Door de stabilisering van de politieke en militaire situatie kon vanaf 1585 in het zuiden van de Nederlanden weer gewerkt worden aan de opbouw van een katholiek kerkelijk leven. Dat gold ook voor de bisschopsstad 's-Hertogenbosch, die in 1579, na een kort calvinistisch bewind, weer de Zijde van Spanje had gekozen. De opbouw van het kerkelijk leven vond plaats onder leiding van de bisschoppen en met krachtige steun van de aartshertogen. De bisschoppen voerden een programma uit waarvoor de hoofdlijnen door het Concilie van Trente waren uitgetekend: *het programma van de Katholieke Restauratie*

Na het vertrek van Parma was de Reformatie die in de Zuidelijke Neerlanden tot zo'n grote bloei gekomen was, op veel plaatsen met wortel en tak uitgeroeid. Maar er bleef een rest trouw aan de Gereformeerde beginsels. Deze moesten hun geloof belijden vaak onder moeilijke omstandigheden. Langzaam brokkelden de restgemeenten nog verder af, of werden opgeheven.
Hoe het met de 7 gemeenten van de Vlaamse Olijfberg verder gegaan is, wordt in onderstaand studie uiteengezet.

2. DE VERHOUDING VAN ZEELAND TOT DE PROTESTANTEN IN VLAANDEREN VAN DE XVIe TOT DE XIXe EEUW

Ds. S. J. M. Hulsbergen

Zeeuwse zorg inzake predikantentraktement voor de Vlaamse gemeenten

Sedert 1591, (stond er in een verzoekschrift) hadden de Gecommitteerde Raden van Zeeland een predikants-tractement voor de „Vlaamse Olijfberg" toegestaan. In de notulen van de Gecommitteerde Raden over 1591 is dit besluit niet terug te vinden. Maar misschien werden de besluiten over de geestelijke kantoren apart genotuleerd. In ieder geval is de zorg voor de in Vlaanderen achtergebleven geloofsgenoten, reeds zeer vroeg een zorg van de Zeeuwse classes geweest en al hebben we geen direct bewijs van het tegendeel, het komt mij, alles overziende, niet vreemd voor dat in of rond 1591 dit besluit genomen is. In de handelingen van de provinciale synode van Middelburg van 1591 gaat het onder andere over de vraag wie preken mag.
Art. 6 zegt daarvan: zij die door de Kerk zijn toegelaten tot de Evangeliebediening. En dan is er aan toegevoegd: „hiermede en wert niet uitgesloten de Oeffeninge van de jonge proponenten ende dat met gesloten dueren, noch oick diegene die tot eenige kercken onder tcruijse te prediken gesonden werden".
Met de „kercken onder tcruijse" vatte men samen de gemeenten, de groepen protestanten die er in Brabant en Vlaanderen in het geheim bleven samenkomen. Dit artikel is een teken dat men zich in Zeeland met de geloofsgenoten in de Zuidelijke Nederlanden is blijven bemoeien. In de daarop volgende provinciale synode die van 15 tot 18 april 1597 te Goes werd gehouden, komt men terug op art. 6 van de provinciale synode van Middelburg. In art. 3 lezen we: „Op den sesten artijckel des voornoemden synodi is beraempt, dat deselve gedeputeerde des synodi haer beste sullen doen, dat de kercken van Brabant en Vlaenderen, onder tcruijs wesende, met de leeringe van Godts Woordt voorsien mochten worden."
Blijkbaar was de verzorging van de protestanten in de Zuidelijke Nederlanden voor de Zeeuwse classes toen al een vanzelfsprekende zaak.

Van wie is het initiatief uitgegaan om aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland te vragen om een predikantstractement voor de verzorging van de gereformeerde protestanten in Vlaanderen, te bestemmen?
In de acta van de provinciale synoden zullen we tevergeefs een besluit hiertoe zoeken. Het komt mij voor dat het initiatief moet zijn uitgegaan van de classis Walcheren. Jammer genoeg zijn de notulen van de vergaderingen van deze classis over die jaren niet meer aanwezig. Maar er zijn toch wel enige argumenten om de gedachte dat Zeeland een bijzondere taak had voor de geloofsgenoten in Vlaanderen, van de classis Walcheren afkomstig is, niet alleen aannemelijk, maar zelfs zeer waarschijnlijk maken.
In de eerste plaats was deze classis de grootste en belangrijkste van Zeeland en ze zetelde in de stad waar ook het bestuur van de provincie bijeen kwam. In de tweede plaats behoorde tot deze classis ook het zogenaamde *Committimus*, de kwartieren van

Axel, Neuzen en Biervliet, die in 1584 onder het bewind van de Nederlanden in opstand waren gebracht. De Staten van Zeeland hadden de „superintendentie" over dit gebied en oefenden er een bijna soeverein gezag uit. Het eerste artikel van dit „Committimus" was geheel aan de kerk gewijd. Er moeten twee ministers (predikanten) komen „die door de classis Walcheren wettelijk in de ware leer en gereformeerde religie beproefd en beroepen zijn". Dit „Committimus" had vanzelfsprekend de nauwste contacten met Vlaanderen.
Talloos zijn de vluchtelingen uit het Zuiden, die langs hier Zeeland zijn binnengekomen. De militaire commandanten van Axel en sinds 1644 die van Sas van Gent, zijn een belangrijk element geweest wanneer de druk op de protestanten in Vlaanderen wat al te zwaar werd. Dan achtte men het geoorloofd tegenmaatregelen tegen de rooms-katholieken te nemen die er in het 'Committimus" waren achtergebleven. Gewoonlijk bracht dit wel enige verlichting. De predikanten van het 'Committimus" van Vlaanderen afkomstig waren feitelijk direct betrokken bij hun geloofsgenoten over de grens.
Er is nog een derde reden waarom wij het waarschijnlijk achten dat de aanvraag om een predikantstractement voor de verzorging van de gereformeerde protestanten in Vlaanderen van de classis Walcheren is uitgegaan. We hebben eens nagegaan welke predikanten er in 1591 (aan dit jaartal zullen we ons maar blijven vasthouden) in de classis Walcheren stonden. Dat waren er twee die mogelijk uit Zeeland zelf kwamen (Seu en Boreel). Van negen hebben we de herkomst niet kunnen terugvinden, maar onder deze zijn er verschillende namen die een zuidelijke afkomst doen vermoeden. En dan zijn er nog vijftien die van zuidelijke origine zijn en die allen, op één na (Joh. Miggrode uit Veere, welke familie ook uit Vlaanderen afkomstig was) als predikant gemeenten in Vlaanderen waartoe toen ook nog behoorde Frans Vlaanderen, hebben gediend. Drie van hen hadden een beroep naar een Zeeuwse gemeente aangenomen onder voorwaarde dat, wanneer ze in eigen gewest meer nodig mochten zijn, zij zonder bezwaar daarheen weer mochten vertrekken. Onder deze drie was Joost van Laren, in 1591 predikant van Arnemuiden, later in Vlissingen, die telkens weer opkwam voor de broeders die in Vlaanderen waren achter gebleven.

Deze samenstelling van de predikanten van de classis Walcheren in 1591 overziende, lijkt het mij geen vreemde veronderstelling dat de aanvraag aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland, gekomen is van deze classis. En op de weerklank in de andere drie classes kon men rekenen, want ook daar was het getal van de predikanten uit Vlaanderen afkomstig, niet gering.
En nu zult u misschien denken: en de ouderlingen dan? Dat is natuurlijk moeilijker na te gaan. Maar niet alleen predikanten zijn Vlaanderen ontvlucht toen Parma de ene stad na de andere heroverde. Een stroom van vluchtelingen is in die jaren uit het Zuiden naar het Noorden gekomen, mensen die liever een onzeker bestaan tegemoet gingen dan dat zij zich wederom gingen buigen onder het juk van de kerk van Rome. Van enkele gemeenten in Zeeland ('s-Heer Arendskerke, Nieuwerkerk Duiv.) weten we dat men daar moeilijkheden heeft gehad omdat de kerkenraad overheerst werd door Vlaamse emigranten, die een strengere kerkelijke tucht voorstonden dan de autochtone bevolking lief was, die niet altijd vrijwillig naar de „Nieuwe religie" zoals men toen sprak, was overgegaan.

Het is de bedoeling geweest dat, om beurte, iedere classis één van de predikanten zou aanwijzen voor de verzorging van de Vlaamse Olijfberg, onder welke naam men toen nog samenvatte alle gereformeerde gemeenschappen die er in Vlaanderen waren overgebleven, zowel in het oostelijk- als in het westelijk deel van

dit graafschap. De opdracht die deze predikanten kregen was niet geheel ongevaarlijk, want de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden verkeerden in staat van oorlog. Nu moeten we dat woord „oorlog" wel tussen twee haakjes zetten. De twee gebieden waren min of meer afgebakend, maar het was niet moeilijk van het ene gebied in het andere te komen. Toch waren er gevaren aan verbonden wanneer men ging voor de verzorging van leden van een streng verboden religie.
Dat ondervond Luces Trelcat, die in 1594 was gezonden om de Olijf berg te verzorgen. Hij werd gevangen genomen en voor een grote som moest hij worden losgekocht. Zo iets maakt het verhaal waarschijnlijk dat men in verschillende kruisgemeenten een huis had waar een schuilplaats voor een predikant was ingebouwd, zoals de Hugenoten dit ook hadden in Frankrijk. In Vrijsbeke, een wijk van St Maria Horebeke, was er vóór de laatste wereldoorlog nog het huis van Elodie. Het lag er in vervallen staat, maar oorspronkelijk moet het in de tijd dat het gebouwd werd, een royale woning zijn geweest. Met een brede trap kwam men in de kelder en wanneer die trap werd opgelicht, kwam er een schuilplaats open, waarvan men vertelde dat daar in geval van onraad predikanten werden verborgen. Jammer genoeg is dit huis verkocht en afgebroken. Gezien de belevenissen van Lucas Trelcat, die later tweede predikant van de Waalse gemeente te Leiden was, is dit verhaal van een schuilplaats niet zo vreemd. Maar zo mist de Geuzenhoek van Horebeke nu een historisch monument. Een afbeelding van dit huis is nog te vinden in de catalogus van de tentoonstelling „De Bosgeuzen en de Vlaamse Olijf berg", die in 1975 gehouden is in het Rijksarchief te Ronse.

Dat het verzorgen van protestanten in die tijd niet zonder gevaar was, hebben overigens ook historische onderzoekingen van deze tijd uitgewezen. De inquisitie mocht dan officieel zijn afgeschaft (helemaal afgeschaft is ze nooit), dat wil niet zeggen dat het lot van de achtergebleven protestanten in Vlaanderen zonder gevaar was. Ze werden beschouwd als een element in de samenleving dat er niet behoorde te zijn; een zieke plek. Er dreigde voor de protestanten altijd onraad.

Mij kwam onlangs onder ogen het bulletin VIII-4 van de Vereniging voor de geschiedenis van het Belgische Protestantisme. Daarin stonden een tweetal artikelen van J. B. Krahé (1870-1958). „Het Protestantisme te Meenen". Het is een nummer dat grotendeels gewijd is aan de evangelist Krahé. „Hij had een bijzondere belangstelling voor de geschiedenis van de kerkhervorming in Vlaanderen en verzamelde daarom veel gegevens om de tijd van de Reformatie beter te leren kennen". Daarvan getuigt ook het andere artikel: „Protestantsche martelaren en slachtoffers te Meenen 1530-1733". Hij is in zijn standplaats, die lag aan de grens van België en Frankrijk, aan de Leie in de stedelijke archieven zich gaan verdiepen. Krahé schreef dan: „Hoewel zonder vaste voorganger, bleef de gemeente (van Meenen) toch bestaan".

In 1577 was hier niemand minder dan Petrus Plancius predikant. Door over de Leie te zwemmen ontkwam hij de marteldood, maar zijn kostbare bibliotheek werd toen in zijn plaats verbrand. Verder schrijft Krahé: „Wij hebben op de schoolbanken geleerd van de vredige en voorspoedige regeering van de Aartshertogen Albert en Isabella, maar wat ons verzwegen werd, is dat de H. H. Hoogheden toch niet konden nalaten andersdenkenden te vervolgen en de ketters te kastijden".
Onder hun regiem werden heel wat plakkaten uitgevaardigd. „De bisschoppen hadden nog steeds het recht allen, die geen behoorlijke belijdenis van het Roomse geloof deden, voor hen te doen verschijnen; anders gezegd: voor de inquisitie te brengen". Voor het jaar 1599 tekende Krahé op, dat wanneer men te Meenen bij een ketter een moedervlek (stigma diabolicum, duivelsteken) op het lichaam vond, hij of zij het vuur

werd ingezonden.

Dit lot onderging in genoemd jaar Jehenne de Smet en in 1610 trof Mayken Pamiers hetzelfde lot. In 1614 werden zo twee vrouwen levend verbrand. „Deze vier laatste slachtoffers vielen onder de regering van Albert en Isabella". Ze werden naar een plakkaat gevonnist, waarin ketterij en hekserij als even verderfelijk naast elkaar waren genoemd. Hij vindt het echter niet toevallig dat deze vier vrouwen tot de protestanten behoorden. Dit geschiedde in dejaren dat predikanten van de Zeeuwse classes werden uitgezonden tot versterking van hun geloofsgenoten die in Vlaanderen waren achtergebleven.

De vier Zeeuwse classes hebben het zo geregeld dat ieder jaar tweemaal vier maanden een van hun predikanten er op uit trok voor de geestelijke verzorging van de Vlaamse Olijfberg. Wanneer wij nu deze plaatsaanduiding horen, denken we alleen aan de enige gemeente die er sinds de Reformatie in Vlaanderen is overgebleven, die van Maria Horebeke. Oorspronkelijk duidde men met die naam „Olijfberg" een groep bij elkaar liggende gemeenten aan. Zo was er een Olijfberg niet alleen in Oost-Vlaanderen, maar ook in West- Vlaanderen. Op de synode te Antwerpen in september 1570, waren er afgevaardigden van *de Waalse Olijfberg,* van gemeenten rondom Rijsel. Na de pacificatie van Gent was deze zelfs gesplitst in een oostelijk en een westelijk deel. Zo is er ook een Brabantse Olijfberg geweest. De Zeeuwse classes hebben zich hoofdzakelijk met de gemeenten in Vlaanderen bezig gehouden.
Op de provinciale synode die van 12 tot 20 november 1602 te Tholen is gehouden, werd bepaald: „De cruyskercken sullen by de classe Suytbevelant versorcht worden door twee predikanten van haer daertoe verkoren ende dat voor den tydt van een jaer, naer welks eynde die van ter Tholen ende voorts de andere succederen sullen". (namelijk eerst Walcheren en dan Schouwen, de geregelde volgorde). Gedurende telkens vier maanden werd dus een predikant uit de classis met de zorg voor de Vlaamse geloofsgenoten belast.
Maar toen het geslacht dat in Vlaanderen nog gemeenten bediend had verdwenen was, of niet meer in staat was de vermoeienissen van vier maanden zwerven te verdragen, kwamen er moeilijkheden. Het is ook niet zo aanlokkelijk van eigen haard weg te gaan, om in een land rond te zweven waar men van regeringswege allesbehalve gewenst is; waar alles in het geheim moet gebeuren en waar men niet zich zelf kan zijn, maar steeds in vermomming moet gaan. Wij kunnen er ons nu moeilijk een voorstelling meer van maken hoe zulke tochten in die eerste twintig jaren verliepen, al was het alleen maar omdat wij niet weten welke gemeenten in de Zuidelijke Nederlanden alzo bezocht moesten warden.
Bauduinus Hunnius (1654-1719) heeft een boekje geschreven over de Olijfberg in West-Vlaanderen, dat helaas niet in druk is verschenen en waarvan het handschrift onvindbaar is. Zodoende kunnen we slechts gissen hoe groot het getal van de gemeenten in West-Vlaanderen is geweest dat aldaar geregeld bezocht werd in het laatste kwart van de 17e eeuw.

Maar in ieder geval kunnen we ons levendig voorstellen dat er in de classes van Zeeland moeilijkheden kwamen over de vraag wie er naar de Vlaamse Olijfberg moest gaan. De regeling dat, „naar de ordre der beurte voor een jaer opgeleyt" blijkt steeds meer bezwaren te hebben. En steeds weer is het de classis Walcheren aan wie men gaarne deze zorg zou willen overlaten. Zo is men er toe gekomen dat, zo omstreeks 1613 Hermanus Faukelius, predikant te Middelburg, benoemd werd tot medeopziener van de Olijfberg,„eene betrekking die hij met voorbeeldigen ijver vervulde, daar hij al

de belangen dezer verdrukte gemeenten ten allen tijde en op allerlei geoorloofde wijzen met beleid en moed zocht te behartigen". (Aldus J. Borsius over Herm Faukelius in Ned. Arch voor kerkel. gesch. IV 1844).
Faukelius, uit Brugge afkomstig, is in Gent en Leiden theologisch geschoold. Na Vanaf 1585 predikant te zijn geweest bij de vluchtelingengemeente te Keulen, kwam hij in 1599 naar Middelburg, waar hij spoedig een belangrijke plaats innam en bovendien scriba werd van de classis Walcheren.
Blijkens de acta van de provinciale synode, die van 9 tot 13 maart 1618 te Zierikzee werd gehouden, wil de classis Schouwen „de versorginghe van de cruijskercken (overmits zij wat verre is geseten) dese sorginghe soe bequamelyck niet en kan waernemen, so wort versocht by de broeders van Schouwen, dat de kercken van Middelborch, Vlissingen ende ter Veere deses last van harentwegen voor dit jaer willen aennemen". Met andere woorden: de broeders van Schouwen gevoelen de zorg voor de kruiskerken als een steeds zwaarder wordende last en zouden die graag op de schouders van de gemeenten van de classis Walcheren willen schuiven. Op deze provinciale synode van Zierikzee is voor het eerst sprake van een rapport van de broeders van Walcheren „nopende den staat van de genoemde cruijskercken, daervan sy nu eenige jaren door hetvertrek des sijnodi topsicht hebben gehadt".
Helaas is dit rapport tot nu toe niet terug gevonden in de stukken, noch van de provinciale synoden, noch van de classis Walcheren.

Ook de wisseling ieder jaar leverde bezwaren op. De classes zijn er toe overgegaan om de periode dat iedere classis voor de broeders in Vlaanderen zou zorgen gesteld werd op driejaar. Dit schiep de mogelijkheid tot meerdere continuïteit in de verzorging, alsook de mogelijkheid om een proponent te beroepen en hem met de zorg voor de Vlaamse Olijfberg te belasten, waarvan men ook in de classis Walcheren enkele tientallen jaren later maar al te gretig gebruik heeft gemaakt.
Daarbij kon het gebeuren dat men iemand stuurde waarmee men zelf verlegen was, zoals de classis Walcheren deed toen ze Johannes Becius (geb. Middelburg 1626), proponent in de godgeleerdheid ordende „tot predikant onder het kruis van de zogenaamde “Olijfberg". Toen hij terugkwam na in Vlaanderen enige jaren te hebben gewerkt, weigerde de classis hem een kerkelijke attestatie wegens zijn leerstellingen. Dit geschiedde zo omstreeks 1666.
Een andere proponent die de classis zo ordende tot predikant van de gemeenten onder het kruis was Melchior Leydecker, die de Vlaamse Olijfberg diende van 1671 tot 1674. Zijn rapport dat we graag onder ogen zouden hebben gehad, is in de stukken van de classis Walcheren niet teruggevonden. In het laatste jaar vertrok hij, ook namens de classis Walcheren, naar Oost-Indië, waar hij tot het einde van zijn leven zou blijven en een van de meest bekende predikanten aldaar is geweest, die de bijbel in het Maleis vertaalde.
Vóór deze twee laatst genoemden had, waarschijnlijk de classis Zuid-Beveland, naar de kruisgemeenten afgevaardigd Cornelis Landsman. Hij was een eenvoudig man, die geen universitaire studie had gehad, maar min of meer was geschoold aan de Illustre School te Middelburg. In 1665 werd hij predikant te Schore-Vlake, waar hij in 1701 stierf. Het gehalte van degenen die werden gezonden, is niet altijd even best geweest.
Tenslotte werd de Vlaamse Olijfberg bediend door een predikant die er bleef tot hij ergens in ons land een beroep kreeg. Op één na de laatste kwam uit Friesland en bleef daar wonen, terwijl hij zo nu en dan eens naar het zuiden trok. En de laatste die door de classes voor de Olijfberg werd bestemd, eer dat men met ds. Albert Goedkoop aankwam, moest worden afgezet, wegens permanente dronkenschap.

Na 1638 is er in Zeeland geen provinciale synode meer bijeen geweest. Het heeft er alle schijn van dat de classes de zorg voor de Olijf berg tenslotte geheel en al heeft overgelaten aan die van Walcheren, die inmiddels nog groter was geworden, doordat ook de gemeenten van het Vrije van Sluis, na de veroveringen van prins Maurits, tot haar gingen behoren. Wanneer we zijn „Levens-berigt, door hem zelf vervaardigd, „uitgegeven door zijn erfgenamen" lezen, blijkt daaruit dat Jona Willem te Water namens de classis Walcheren gekozen is, als laatste, tot wat Faukelius als eerste was geweest, mede-opziener van de Olijf berg.
Tot zover dan in vogelvlucht, de bemoeienissen van de Zeeuwse classes met de geloofsgenoten die in Vlaanderen waren achtergebleven sinds de Reformatie.

De Vlaamse Olijfberg St. Maria Horebeke
De kruisgemeenten van de Vlaamse Olijfberg. Met de naam „Vlaamse Olijfberg" wordt nog altijd aangeduid de hervormde gemeente van St. Maria Horebeke in Oost-Vlaanderen, een tiental kilometers ten oosten van Oudenaarde. Het is de enige Vlaamse protestantse gemeente die er sinds de 16e eeuw in Vlaanderen is overgebleven. De kerk ligt niet in het dorp, maar in de wijk Korsele. Oorspronkelijk zijn er in de streek rond Oudenaarde 7 of 8 gemeenten geweest, die onder de naam „Vlaamse Olijfberg" werden samengevat. De ene gemeente na de andere is verdwenen doordat de leden emigreerden. Zij die bleven, hebben zich rond Maria Horebeke geconcentreerd, dat oorspronkelijk niet tot de kruisgemeenten behoorde. (zie H. Q. Janssen: *kerkhervorming in Vlaanderen*). In het begin heeft men onder de naam „Vlaamse Olijfberg, zoals reeds gezegd, alle gemeenten die er in Vlaanderen waren overgebleven, samengevat. Die Olijfbergen zijn enigszins te vergelijken met wat men later verstond onder een classis. (zie: J. de Hullu: Aantekeningen betreffende de hervormden in het Rijselsche).

Vlaanderen onder zware druk van het Katholicisme
Het is de hertog van Parma geweest die het gereformeerd protestantisme in Vlaanderen geknakt heeft. Hij heeft de Zuidelijke Nederlanden weer gebracht onder het regiem van Spanje en daarmee onder het gezag van de kerk van Rome. Wanneer hij de ene stad na de andere, te beginnen met Maastricht, tot overgave dwingt, zijn de voorwaarden die hij stelt voor die tijd bepaald mild te noemen. Als voorbeeld kunnen we Gent nemen, dat een niet bepaald zachtzinnige protestantse overheersing had gekend en zich met verbeten inzet tegen Parma had verdedigd. Toen de stad zich in 1584 moest overgeven, verbaasden de verdedigers zich zelf het meest over de voorwaarden. Men verwachtte voorbeeldige straffen en vernederingen, zoals Karel V die in 1540 had opgelegd. Aan Gent werd algehele kwijtschelding geschonken. Alle „costumen" (oude gewoonterechten) moesten worden hersteld. De stad moest 200.000 gouden kronen betalen en drie gijzelaars leveren. Maar de poging van de protestanten om hun godsdienst te mogen blijven beoefenen, hetzij in een kerk, hetzij in private huizen, of zelfs buiten de stad, werd absoluut verworpen. Men kon terugkeren tot de belijdenis van de oude Rooms-Katholieke Kerk of, zo zij dit niet wilden, dan zouden ze twee jaar kunnen krijgen om hun bezittingen te verkopen om daarna te emigreren. Naar de wil van Philips II als „katholiek koning" moesten zijn landen hier worden teruggebracht in de schoot van de kerk van Rome. Volgens R. de Fruin in zijn: *Tien jaren uit de tachtig jarige oorlog* zou Philips II hebben gezegd *dat hij liever de Nederlanden wilde verliezen dan ze, besmet met ketterij te behouden.*

Na Parma kwam als landvoogd, eerst Ernst van Oostenrijk en na zijn dood in

1596 zijn broer Albertus, beiden neven van Philips II en opgevoed aan het Spaanse hof. Albertus, die zwak van gezondheid was, werd bestemd voor de geestelijke stand. Reeds op achttienjarige leeftijd werd hij door de paus tot kardinaal benoemd. Philips II benoemde hem in 1595 tot aartsbisschop van Toledo. Een jaar later bestemde hij hem echter tot landvoogd over de Nederlanden. „Opgevoed aan het hof van Madrid", (schrijft Pirenne in zijn geschiedenis van België deel IV) „had hij dat inransigent (tot geen compromis bereid) katholicisme en die haat tegen de ketterij ingezogen, die de regering van Philips II kenschetsten". Vooral ook had Albertus onder invloed gestaan van de Jezuieten.
„Deze maakten hem tot het volmaakste type van den katholieken prins, en in heel zijn verstandelijke vorming, in de aard zijner godsvrucht, ja in zijne politieke denkbeelden, vindt men het onuitwischbaar spoor van den invloed dien zij op hem uitoefenden".
Maar Philips had nog andere plannen met Albertus. Verzwakt door ouderdom en ziekte, ging hij zijn laatste dagen besteden aan een regeling van de kwestie der Nederlanden, die „sedert een kwart eeuws zijne nachtmerrie was en, met één been in het graf, verlangde hij vurig zijne landen van „herwaerts over te bevredigen, alvorens ze aan zijn zoon achter te laten".
Reeds eerder was hem aangeraden de Nederlanden als een zelfstandige natie te erkennen en hen als vorst een prins van zijn huis te geven, die met een infante zou trouwen. Voor zijn liefste dochter Isabella wilde hij dit plan nu verwezenlijken. In 1598 nam hij de beslissing, die van het begin af aan met openlijk verzet of met vrees en afkeer werd bejegend. Aldus Pirenne.
Men gevoelde dat Philips bij het nemen van dit besluit alleen bedacht was op de belangen van zijn monarchie en van zijn kerk.
Maar bij de akte van 6 mei 1598 deed hij niet helemaal afstand ten behoeve van de aartshertogen. Die akte bevatte vele beperkingen, zodat de nieuwe staat in werkelijkheid een satelliet van Spanje zou blijven. Het moest zo worden dat de titel „souvereine vorsten" niet veel meer was dan die van landvoogden. Fruin zegt daarvan dat de Nederlanden moesten blijven „een vesting in de flanken der christenheid" (*Tien jaren,* enz.). Met andere woorden: die schijnbare zelfstandigheid moest niet alleen dienen voor de monarchie, maar vooral ook tot beveiliging van de R.K. Kerk.

Doch behalve de bepalingen van de akte van 6 mei 1598, waren er ook nog geheime bepalingen. Reeds enige maanden eerder had Albertus aan de koning moeten beloven dat de infante en hij zich verbonden tot alles wat hij van hen vergen zou. Hij moest er in toestemmen dat Philips en zijn opvolgers, zolang zij dat nuttig oordeelden, Antwerpen, Gent, Kamerijk en een paar andere versterkte plaatsen zouden behouden en dat de benoeming van de „krijgsgouverneurs" van deze plaatsen aan hem en zijn opvolger zou worden overgelaten.
„Tenslotte verbonden zij zich de ketters te vervolgen, ze te bestrijden, tot dat zij zich bekeerden en er geene in hun dienst te houden". Vooral deze laatste belofte, schrijft Pirenne, laat niet de minste twijfel bestaan over het doel van deze afstand. „Zij doen klaar blijken dat de afstand der Nederlanden niets anders was dan een middel om de Spaansche en katholieke politiek te redden". De schijnbare onafhankelijkheid, aan de zeventien provinciën verleend, „strekt alleen tot hare vrijwillige of gedwongen onderwerping aan de kroon en aan de Kerk".

De aartshertogen Albertus en Isabella zijn in dezen zeer getrouwe vazallen van Spanje en van het hof te Madrid geweest en zij hebben dit van harte gedaan. Zij hebben de Zuidelijke Nederlanden gemaakt tot een model van een rooms-katholieke natie zoals er in Europa geen andere te vinden was, Spanje gelijk.

Van de hereniging van de zeventien Bourgondische Nederlanden is niets terecht gekomen. Holland en Zeeland zijn niet in de gestelde val gelopen. De scheiding tussen het Noorden en het Zuiden was reeds voltrokken en dat was in wezen een godsdienstige scheiding tussen het Calvinisme en de kerk van Rome.
We hebben hierover iets uitvoeriger moeten zijn om enig begrip te kweken voor de omstandigheden waaronder de protestanten in de zuidelijke Nederlanden hebben moeten leven onder de regering van Albertus en Isabella.

Strenge Plakkaten

Fruin vermeldt dat in 1597 als laatste martelares Anneke van Hove of Wttenhove een doopsgezinde te Brussel levend is begraven. Maar blijkens de onderzoekingen van Krahé in Menen, is zij niet de laatste geweest, zij het dan ook dat die vier andere in die stad als heksen zijn verbrand. Kort na zijn inhuldiging schreef Albertus aan de gouverneurs van de procinciën en aan de magistraten der steden: „Wij verwachten dat gij zult voortgaan in alle gestrengheid tegen hen die opgepakt zijn voor de misdaden van hekserij en ketterij, uitvoerende tegen hen de vastgestelde straffen, zonder enige dubbelhartigheid, zoals te vinden is in de brieven waarin de Koning precies heeft voorgeschreven en waaraan wij van onze kant niets hebben toe te voegen dan de preciese en strenge uitvoering van dezelve".
Later zal hij er in een ander rondschrijven er aan toevoegen dat de allerstrengste straffen niet meer moeten worden toegepast wanneer het om ketters gaat.
Maar de plakkaten van Karel V en Philips II zijn geenszins afgeschaft. Door de maatregelen die Parma genomen had waren er heel wat protestanten geëmigreerd, naar Engeland, Duitsland en vooral ook naar de Noordelijke Nederlanden. Maar er waren er ook heel wat gebleven, die schijnbaar weer waren teruggekeerd in de schoot van de kerk van Rome. In het geheim zijn deze blijven samenkomen en in Brussel wist men dat zeer wel. De verslagen uit de verschillende bisdommen liegen er niet om. In Gent bijvoorbeeld wordt opgemerkt dat in sommige parochies tweederde van de kinderen niet naar de catechismuslessen komt zoals ze verplicht zijn.
En in 1627 klaagde de fiscaal van het bisdom Yperen dat de ketterij in en rond deze stad, langs de kust en in de zeesteden voortwoekerde. Zo iets is te begrijpen bij gedwongen bekeringen. Heel wat plakkaten zijn er door Albertus en Isabella uitgevaardigd, niet alleen om ketterij te bestrijden, maar ook om bij de bevolking rooms-katholiek bewustzijn te wekken zoals zij meenden dat het moest zijn. In een plakkaat (dat is een ordinantie die van de overheid uitgaat) van 15 mei 1601 wordt het streng verboden een toneelstuk te spelen dat ongepaste toespelingen bevat tegen de Heilige Schrift en tegen de Kerk. De kerkgebouwen mogen niet meer voor allerlei volksfeesten worden gebruikt, maar ze moeten weer wezen huizen van gebed. „Dat op de feestdaeghen en de zondaeghen niemanden en sal moghen wandelen op die marckt of publicke plaetsen oft zitten in die tauernen oft hem occuperen met eenighe publycke spelen oft dansen, noch visschen in de rivieren oft grachten op arbitraire pynen". „En sullen oock de huyslieden niet moghen hunne landen bauwen ofte oegsten, noch oock die meulders, brauwers, beenhouders oft backers hunne ambachten ende neerynghen doen op de voorseyde daeghen, ten ware by noodt". (plakkaatboek van Vlanderen II blz. 33).
In een later plakkaat uit hetzelfde jaar is een hartig woordje te lezen dat op protestanten betrekking heeft. „En verbieden mits desen aen alle persoonen van wat qualiteyt oft conditie sy zyn, soo wonende als frequenterende onse landen te predicken, dogmatiseren oft te stroyen eenige ghereprobeerde leeringhe contrarie wesende aen ons heylich gheloof t'sy publyck oft in eenige particuliere oft secreten

vergaderynghen, ghelyck wy oock hen expresselyck verbieden hen gheenssins te vinden ter predicatie ende verboden vergaderynghen, op peine te vervallen in arbitrale amende (boete) ende eennich bannissement".

Uit deze plakkaten blijkt hoe streng Albertus en Isabella willen dat er eerbied zal zijn voor hun kerk en hoe streng zij wensen op te treden tegen ketterij. Wie maakt hier geen vergelijking met de Nadere Reformatie in Zeeland, waarbij het ook ging, eveneens met steun van de overheid, om de hervorming van de kerk? Het was eveneens een strijd om de ziel van het volk, waarbij de overheid een bepaalde taak had volgens art. 36 van de Nederlandse geloofsbelijdenis.
In de Zuidelijke Nederlanden ging het om een hervorming in rooms-katholieke geest en bij de Nadere Reformatie om een hervorming in calvinistische zin, waarbij eveneens geweerd moest worden al wat daartegen streed.
In 1609 werd het Twaalfjarig Bestand gesloten. Moeizaam waren de besprekingen geweest vooral ook door de instructie van de aartshertogen aan de gedelegeerden dat het punt van de religie voor hen de voornaamste zorg was. In de Noordelijke Nederlanden willen zij vrijheid van godsdienst. De Staten Generaal eisen hetzelfde voor de gereformeerden in de zuidelijke provincies. Zelfs gewetensvrijheid blijkt in Madrid (waar tenslotte alles bepaald werd) een niet haalbare zaak te zijn. Philips III toonde zich onbuigzaam, evenals zijn vader dat was geweest. Zo is er in het verdrag over het Twaalfjarig Bestand geen artikel over de religie te vinden. In geheime artikelen wil men aan doortrekkende handelaren, evenals dat in 1604 met Engeland was overeengekomen, zekere vrijheid toestaan.

Dat Twaalfjarig Bestand gaf voor de protestanten toch enige verlichting. Er was grensverkeer mogelijk. Daarvan gingen protestanten gebruik maken wanneer zij niet te ver behoefden te gaan, om hun kinderen te laten dopen of om het avondmaal te vieren. De grens kon ook moeilijker gesloten worden voor gereformeerde herders en leraars. Maar dan gaan Albertus en Isabella steeds meer hun Spaanse aard tonen. In 1610 komt er reeds een plakkaat waarin het ten strengste verboden wordt „te disputeren op het stuck van de religie".
Een ander plakkaat (Pirenne haalt er heel wat aan uit de plakkaatboeken van Vlaanderen) verbiedt ten strengste dat geschriften tegen de kerk worden verspreid en dat er op straffe van arbitraire boete en altijd durende verbanning preken worden gehouden en daaraan deel te nemen. De predikanten komen vanuit Zeeland over de grens onder het mom kooplieden te zijn, al hebben ze dan waren die verboden zijn. In 1617 wil een plakkaat hun dit onmogelijk maken. Het beveelt namelijk dat, wanneer zij door steden reizen, zij zich bij de magistraat moeten laten kennen.
In 1614 reeds had een plakkaat aan de rechters meer gestrengheid geboden, maar deze gingen toen klagen over de onvoldoende medewerking van de burgerlijke ambtenaren en magistraten. Steeds meer wordt de rol van de staat verminderd tot eenvoudig helper van de kerk bij het bekeren van de ketters. Terecht schrijft Krahé dat de geestelijke rechtbanken van de bisdommen bleven bestaan; dat wil zeggen *dat de inquisitie bleef bestaan en daarmee geen gewetensvrijheid zelfs.*

De diocesane synoden van de R.K. Kerk gaan de ouders verplichten hun kinderen tot 16 jaar naar de zondagsscholen te sturen, waar hun de catechismus onderwezen werd, op straffe van beroofd te worden van de hulp van de Heilige Geesttafelen. Slechts beproefde rooms-katholieken mogen als vroedvrouw worden aangesteld en zij moeten een eed afleggen de kinderen te zullen dopen en de ouders aan te geven die zich daartegen verzetten.

De pastoors moeten „besmette parochianen en die niet komen naar de godsdienstige bijeenkomsten" bij de bisschoppen aanklagen.
Op drukkerijen en boekhandel wordt een streng toezicht ingesteld, vooral op boeken die in het buitenland gedrukt zijn. Wie een verboden boek leest, krijgt een boete van tien gulden en kan als ketter worden behandeld.
Door al deze plakkaten en maatregelen moest alles wat van het protestantisme in de Zuidelijke Nederlanden was overgebleven worden versmoord.
Werd een ketter aangeklaagd, dan ontbood hem de bisschop of zijn officieel, die hem een leraar aanwees om hem van zijn dwalingen te bekeren. Zo verkreeg men een schijnbare afzwering want, wanneer hij koppig bleef, werd hij verbannen. Zo werden door de staat aan kerkelijk afvalligen burgerlijk het leven onmogelijk gemaakt.

Onder Albertus en Isabella zijn de Zuidelijke Nederlanden een wijkplaats bij uitnemendheid geworden voor vervolgde rooms-katholieken. Vooral uit Engeland komen zij, alsook uit Schotland en Ierland. En natuurlijk uit de noordelijke provinciën. Deze stichten hier hun kloosters.
De aartshertogen haalden allerlei orden naar hun landen, allereerst de Jezuieten, de bestrijders van het calvinisme bij uitnemendheid. Onder Albertus en Isabella wordt het getal van de Jezuietencolleges enorm uitgebreid. In 1595 waren er in totaal 420 Jezuieten in hun landen. In 1611 waren het er 788. In 1626 was hun getal uitgegroeid tot 1574. In geen land waren zij zo talrijk als in de Zuidelijke Nederlanden. Vooral door het onderwijs was hun invloed groot.
In 1618 introduceren Albertus en Isabella de broederschap van de heilige Carlo Borromeo en dit vooral opdat deze broeders zich met de zondagsscholen zouden bemoeien. Er kwamen Cappucijnen en Recollecten, Karmelietessen en Brigittijnen, Annonciaden en Ursulinen, Franciscanessen en Clarissen. Uit Italië werden Barrevoeters gehaald en uit Spanje weer andere orden. Overal werden kerken en kapellen gebouwd, kruisheuvels en kruiswegen opgericht. Als ideaal werd ingesteld dat men in alle families geestelijken moest tellen. Wanneer men zo voor de eerste keer nu nog, door België trekt, valt het onmiddellijk op dat men in een rooms- katholiek land is door die vele kapellen en kapellekes, door die crucifixen en kruiswegen en zijn vele kloosters. Dit stempelt nog altijd dat land. Het is te danken aan de regering van Albertus en Isabella.

In 1592 reeds was de **Hollandse Zending** opgericht, die sterk wordt uitgebreid en niet zonder gevaren weet deze zending binnen te dringen tot versterking van de vervolgde rooms-katholieken in de Noordelijke Nederlanden. Bij de Staten van Zeeland wordt menige klacht gedeponeerd over de „papen" die uit het zuiden komen. Dit alles overziende vragen we: *is het wonder dat hetgeen er aan protestantisme in de Zuidelijke Nederlanden was overgebleven langzamerhand werd doodgedrukt?*
En toch, ondanks al deze plakkaten en maatregelen zijn er gemeenten gebleven. In het geheim moesten ze samenkomen; om 9 uur 's avonds begonnen hun kerkdiensten. Gezongen kon er niet worden en steeds moesten ze bedacht zijn op een overval. Die diensten duurden meestal tot middernacht. Ook de begrafenissen moesten des nachts plaatsvinden.

Wanneer de Zeeuwse classes, geruggensteund door de Staten, predikanten naar Vlaanderen zijn blijven zenden, is dit een kleinigheid geweest vergeleken bij de toestanden waaronder hun geloofsgenoten aan de overzijde van de grens hebben moeten leven. Het behoeft ons dan ook niet te verbazen dat de ene gemeente na de

andere, in de 17e en ook nog in de 18e eeuw werd opgerold. Maar, al mag het dan weinig geweest zijn, toch is die steun vanuit Zeeland voor hen die bleven belangrijk geweest. Toen Isabella op 2 december 1633 haar hoofd voorgoed moest neerleggen, kon zij dat doen met de voldoening dat zij, alles wat menselijk mogelijk was gedaan had om haar landen, voor zover zij daar toen nog iets te zeggen had, naar de wens van haar vader, had gezuiverd van ketterij.
Philips II was opgevolgd door zijn zoon Philips III. Toen deze in 1621 stierf, in hetzelfde jaar dat ook Albertus het tijdelijke voor het eeuwige verwisselde, werd hij opgevolgd door zijn zoon Philips IV. Isabella bleef in naam souvereine vorstin, maar in werkelijkheid betekende dat niet meer dan landvoogdes. Het beleid van de regering ten bate van de kerk van Rome, ging door, zoals dat gestalte had gekregen onder de aartshertogen. Philips IV regeerde tot 1665 en werd opgevolgd door zijn zoon Karel II, die stierf op 1 november 1700. Daarmee was er een einde gekomen aan het Spaanse huis Habsburg en al spoedig brak de Spaanse Successieoorlog uit, die het gezicht van Europa weer enigszins veranderde.

De vrede van Minster 1648

Maar, eer we zover zijn, moeten we in verband met de protestanten in Vlaanderen iets zeggen over de vrede van Munster en hetgeen daaraan vooraf ging. Philips IV is, door permanent geldgebrek, gedwongen geweest vrede te sluiten met de Republiek. Frederik Hendrik had, na de dood van zijn broer,
grote delen van de Spaanse Nederlanden veroverd. Door de val van 's-Hertogenbosch en Breda, was het grootste deel van Noord-Brabant verloren gegaan. Door de val van de steden langs de Maas, ging het grootste deel van het tegenwoordige Limburg voor de Spanjaarden verloren. En door de verovering van Sas van Gent in 1644 en Hulst in 1645 hebben de tegenwoordige grenzen van Zeeuws-Vlaanderen hun vorm gekregen. Deze, door Frederik Hendrik veroverde gebieden werden als Generaliteitslanden direct geplaatst onder het gezag van de Staten-Generaal.
Een belangrijke reden om deze streken niet in de Unie van Utrecht op te nemen, is wel geweest het feit dat zij overwegend een rooms-katholieke bevolking hadden. In 1599 was er voor de delen van het tegenwoordige Zeeuws-Vlaanderen die toen in bezit van de Staten waren, een Raad van Vlaanderen opgericht, die zetelde in Middelburg. Maar militair en in vele delen ook politiek, was Zeeuws-Vlaanderen direct afhankelijk van de Staten Generaal.
Met de vrede van Munster is er dan een einde gekomen aan de Tachtigjarige Oorlog. Philips IV, die geheel en al een koning in Spaanse stijl is geweest, heeft moeten buigen voor de Republiek die hij in de grond van zijn hart diep verachtte. Hij kon de lasten van de voortgaande oorlog niet langer dragen. De onderhandelingen over deze vrede hebben enige jaren in beslag genomen. Dat deze zo lang duurden, was mede te danken aan het punt van de religie. Hier over kon men het onmogelijk eens worden. De Staten van Zeeland hebben zich op dit terrein vasthoudend getoond. Trouwens, ook op andere terreinen had Zeeland een eigen inbreng, welke niet altijd strookte met die van Holland en de andere provincies. (Zie Zeeuwse Encyclopedie Deel I).
Philips wilde *vrijheid van godsdienst in de Noordelijke provincies.* De Staten Generaal eisen dan wederkerig ***godsdienstvrijheid voor de protestanten in de zuidelijke provincies.*** Philips IV liet weten dat dit voor hem onmogelijk was. Het handhaven van de rooms-katholieke eredienst, en deze alleen, was voor hem een erezaak. Zijn gedelegeerde bij de onderhandelingen verklaarde dat zijn meester nooit de Staten Generaal zou toestaan de soevereiniteit op godsdienstig gebied, omdat deze hem niet toekwam. Hij eiste, namens zijn vorst godsdienstvrijheid voor de rooms-katholieken

in de zeven provinciën en de geannexeerde gebieden. De Staten van Zeeland weigerden zelfs toe te stemmen in de Rooms-katholieke eredienst in de zogenaamde generaliteitslanden.
Tenslotte heeft de Republiek gekregen wat ze wilde, het volledige oppergezag over de geannexeerde gebieden en „dwingt aan de „Katholieke Koning" af een stilzwijgende verdraagzaamheid in de Spaanse Nederlanden". (Pirenne). Te begrijpen is dat de paus de Vrede van Munster veroordeelde. Hij was trouwens ook tegen de afstand van de ketterse provinciën.

Wanneer er op 30 januari 1648 het Vredesverdrag van Munster getekend wordt, blijven er op het punt van de religie, waarover zoveel gediscussieerd was, slechts twee magere artikelen over, het 18e en 19e. De koning zal eerbare plaatsen geven voor de begrafenis van de lichamen van hen, die zijn van de zijde van de Heren Staten. En het 19e artikel dat bepaalt dat handelaren, en dat ook wederkerig, zonder schandaal te veroorzaken, ten onrechte van de publieke uitoefening van de godsdienst, zich in elkaars gebieden mogen bewegen. Het was ongeveer hetzelfde als hetgeen er in 1604 was overeengekomen met Engeland en stilzwijgend bij de bepalingen van het Twaalfjarig Bestand werd aanvaard.

De gedeputeerde van ***de Staten van Zeeland,*** De Knuyt, heeft het verdrag van Munster getekend, tegen de wil van zijn Staten. Men zag hier duidelijk aankomen (bij andere bezwaren die zij hadden) dat de zaak van de religie een zaak van voortdurend gekibbel en getwist zou zijn en dat is ook zo geworden. Van de eerbare plaatsen voor de begrafenis van de lichamen van hen die van de zijde der Heren Staten zijn, is niets terecht gekomen. Op 4 december 1657 beklagen de Staten van Zeeland zich ernstig over deze situatie en zij herhalen hun protest op 6 augustus 1659. De gezant van de Verenigde Provincies te Brussel, had één van zijn zonen verloren. Er was in de Spaanse Nederlanden geen begraafplaats beschikbaar en zo was men genoodzaakt zijn lichaam naar Bergen op Zoom te vervoeren, „vermits alhier onder deze Barbaren, een christenmensche geen begraefplaets vergunt wert".

De Staten van Zeeland, dikwijls gewaarschuwd door de classis Walcheren, hebben zich menigmaal bemoeid met het lot van de protestanten in de Spaanse Nederlanden. In de notulen van de Staten van 4 december 1657 lezen we: „Gedelibereerd zynde op 't vertoogh van de classis Walcheren remonstrerende seekere insolentiën (onbeschaamdheden) en vexatiën (plagerijen), die onlancx binnen Gent aen een persoon van de Gereformeerde religie op sijn sterfbedde door de paepsche geestelijckheijt, geassisteert door eenige van de justitie zouden wesen aengedaen; en dat oock tot nogh toe binnen de provintien resorterende onder 't gebiet van den Koninck van Spaignen, geene eerlijcke plaetsen tot begraefenisse van de Gereformeerden zijn geordonneert, is goetgevonden dat 'tselve vertoogh met de geannexeerde stucken sal werden gezonden aen de Heeren ordinaris ter Generaliteyt, omme op 't een en ander behoorlijck redres (rechtzetting) geprocureert (bezorgen) by intercessie van Hare Hoog Mog.".

Bij dit citaat moeten wel een paar aantekeningen worden gemaakt. Het recht van de stola was het geheel van rechten (inkomsten van een parochie enz.) die een pastoor verkreeg wanneer hij als zodanig door zijn bisschop werd toegelaten voor een bepaalde parochie. De stola is een deel van de priesterkleding bij de mis, een lange strook stof, in een van de liturgische kleuren. In de Spaanse Nederlanden hing met het recht van de stola ook samen dat een pastoor het recht had toegelaten te worden tot een stervende, of er om gevraagd werd, dan wel niet. Om welverzekerd te zijn, neemt de pastoor in Gent enige van de justitie mee. Blijkbaar gaat het hier om een zogenaamde bekering op het sterfbed en alles wat daarmee samenhing. Ook de

begraafplaats komt hier wederom aan de orde. Op de Vlaamse Olijfberg heeft men hiermee ook wel eens te maken gehad, maar toen gingen de klachten regelrecht naar de Hollandse gezant te Brussel, die ze doorstuurde naar de Staten Generaal.
De Staten van Zeeland beslissen dat „met geannexeerde stucken", deze zaak zal worden gezonden „aen de Heeren ordinaris ter Generalityt", die ze moet overbrengen. De rechtsmacht van het generaliteitsland Zeeuws-Vlaanderen berustte te Middelburg bij de Raad van Vlaanderen, die in 1599 was opgericht. De soevereiniteit over dit gebied echter werd uitgeoefend door de Staten Generaal, die hier de gouverneurs en militaire commandanten aanstelden. Zo is dan ook wel deze zaak uit Gent daar terecht gekomen.

De vrede van Munster is voor de Spaanse koning een afgedwongen vrede geweest. En vrede was het voor hem geenszins, want Frankrijk weigerde tot deze vrede toe te treden. De strijd tussen de koningshuizen Bourbon en Habsburg ging gewoon door. Steeds moeilijker werd het voor de regering in Brussel haar gezag te behouden, want, terwijl de Franse legers steeds verder opdrongen en grote delen van de Spaanse Nederlanden leeg plunderden, kwam er geen financiële steun uit Madrid om de eigen legers, die al reeds zeer verminderd waren, in stand te houden. Van het centrale gezag in Brussel ging tenslotte niet veel meer uit. De verschillende provincies namen steeds meer voor zichzelf de regering in handen. In deze hopeloze toestand zocht Spanje bondgenoten, maar vond ze niet. „Door een merkwaardige spotternij der geschiedenis, kunnen de Katholieke Nederlanden, juist als zij zich in navolging van Spanje, onder de bescherming der Onbevlekte-Ontvangenis stellen (28 november 1659) elders geen toevlucht meer nemen, dan tot de protestantsche republiek". (Aldus Pirenne). De overheden krijgen bevel de ijver van de pastoors te matigen. Maar niettegenstaande alle toegevingen die van Spaanse zijde gedaan werden, blijven de Verenigde Provincies het bondgenootschap met Spanje weigeren, hoewel zij terecht het opdringen van Frankrijk vrezen en dit land liever niet als directe buur zouden hebben. Hetzelfde wat er gebeurde na de sluiting van het Twaalfjarig Bestand, dat er ineens meer protestanten in de Spaanse Nederlanden waren, gebeurde ook na het sluiten van de vrede van Munster. Er bleken meer crypto-protestanten te zijn dan men had aangenomen. En deze namen, vooral ook door de steeds hachelijker wordende positie van de regering te Brussel, meer vrijheid dan hen ooit was toegestaan. De bisschoppen melden dan ook een toename van de ketterij over heel de linie.

Hetzelfde beeld krijgen we uit het boek van **Lud. Robyn:** Historie van de ketterij te Oudenaarde, welk boek enkele jaren geleden weër opnieuw is uitgegeven met een uitvoerige inleiding van **Luc Dhondt.**
Robyn schreef zijn boek in de eerste helft van de 18e eeuw, maar hij heeft veel geput uit de rijke archieven van Oudenaarde. Hij schrijft uit „zorg tot instandhouding van het Katholicisme als de enige Godsdienst in onze gewesten en wellicht meer precies onze streek". Robyn waarschuwt, als hij het heeft over de laatste helft van de 17e eeuw, voor „nieuwe tijdingen die doorgaens meer dienen om het verstant te verlustigen als om den wille te bewegen tot het aenveerden van een geloof 't welk enkelyk bestaat uyt een by-eenraepsel van dolingen die de H. Kerke over menige jaeren verdoemd had". In de inleiding van Dhondt vinden we onder andere vermeld dat tussen de jaren 1650 en 1700 het percentage van de niet-communicanten in de dekenij Ronse van 1,5 pct tot 9,16 pct toenam en dat er in die jaren sprake was van samenkomsten van de hervormden te Mater, Michelbeke, St Denijs-Boekel en te St Maria Horebeke. Ook werden er hervormden gesignaleerd in de St Maartensparochie

van Ronse, te Schorisse, St Maria Latem, Eist, Ename, Nu- kerke, Welden, Roborst, Rozebeke en Zegelsem.
Op het punt van de godsdienst was er bij de vrede van Munster praktisch niets afgesproken en niets beslist. Maar de protestanten in de Spaanse Nederlanden roken een zekere vrijheid. De plakkaten tegen ketterij van Karel V en Philips II mochten dan gehandhaafd blijven, het verloop van de vredesonderhandelingen is hun al spoedig bekend geweest en zij weten dat, zoals de Spaanse koning onverwrikt heeft vast-gehouden aan de vrijheid van godsdienst in de noordelijke provincies, de Staten Generaal toen eveneens hebben gestaan op diezelfde vrijheid voor de zuidelijke provincies. De protestanten aldaar weten dat zij beschermers hadden en zij weten ook dat zij met hun klachten over de grens kunnen gaan of naar de gezant van de Staten Generaal in Brussel. Ze weten ook dat er tegenmaatregelen genomen kunnen worden tegen de rooms-katholieken in de gebieden die behoren tot de Verenigde Provincies. Zowel de regering in Brussel, als de aartsbisschop in Mechelen, blijkt gevoelig te zijn voor die tegenmaatregelen.

Nieuwe repressie tegen de "verderfelijcke secte"
Nauwelijks is de vrede van Munster gesloten, of de bisschop van Gent doet zijn beklag bij de aartsbisschop te Mechelen over „de inval in zijn bisdom door predikanten, die komen van Holland". „Deze maken grote propaganda en zaaien zonder oppositie of belemmering hun verderfelijke secte en leer". „Hun driestheid is begrijpelijk, omdat zij zich beschermd weten door hun regering" (20 mei 1651). Hij noemde in zijn schrijven St Maria Horebeke, Maeter en Etichove als plaatsen waar het calvinisme een groot aantal volgelingen kende. Ook noemt hij nog St Martin Ac-kerghem.
Daar tegenover kan worden gesteld dat in hetzelfde jaar de vier classes van Zeeland een request indienen bij de Staten van hun gewest, dat deze provincie, maar vooral Zuid-Beveland, „is vervuld van Paepen, Cloppen en bagijnen", die onderhouden worden door de rentmeesters van de voornaamste ambachtsheren en „zich vrijelijk overgeven aan hun afgodendienst".
Zoals reeds gezegd, was bij de vrede van Munster de grens tussen Staats- Vlaanderen en de Spaanse Nederlanden slechts in grote lijnen getrokken. Deze zou later nauwkeuriger worden vastgesteld.
Vijftien jaar later was dit nog niet geschiedt. In die tijd is deze grens de oorzaak geweest van allerlei grens-incidenten. Er was overeengekomen dat „op hun limieten vrij exercitie van hun religie, sonder elkandere aen te doen eenige stoornis, met interdictie an alle officiers van hier tegens niet te attenteren (zich vergrijpen) op arbitraire correctie". „Ende dat voorts de inwoonders aldaer van d'een ende d'anderzyde souden blyven ongemolesteert in hun religie, sonder eenig scandael ofte ergernisse te geven".
Zo dulden de Staten Generaal dat een bedienaar van de rooms-katholieke eredienst de kerk van Waterland-Oudeman, die lag dicht bij de tegenwoordige grens, mag gebruiken. Toen de gereformeerde predikant van Waterland-Oudeman ging preken in St. Margriet en S.t Jan in Eremo, leidde deze concurrentie van twee diensten tot fatale twisten. Op drie juni 1663 vond de predikant op het aangekondigde uur de kerk te St. Jan in Eremo bezet door de pastoor en een groot aantal gewapende mannen „Avec grande modestie" wachtte de predikant het einde van de R.K. dienst af en wilde daarna zijn eigen dienst beginnen. Toen wierpen de papisten zich op hem roepend dat ze hem wilden doden. Hij ontsnapte niet zonder moeite aan hun slagen, maar meerdere van zijn geloofsgenoten werden gewond. De magistraat van Sluis deed toen

zijn beklag bij de magistraat van Brugge en eiste, daar de houding van de predikant onkreukbaar (irreprochable) was geweest, een bestraffing van de daders. Volgens de lezing van de andere zijde zou het juist de predikant zijn geweest die de dienst in St. Jan in Eremo had verstoord.
De volgende zondag, op 10 juni, is de predikant teruggekomen, vergezeld van een deel van het garnizoen van IJzendijke. Het is ook dit keer tot een handgemeen gekomen. De conclusie van de Gouverneur Generaal is geweest dat de vechtpartij door de rooms-katholieken is begonnen. Deze voelen zich gekwetst door de aanwezigheid van een protestantse predikant. In geen geval wilden zij enige nieuwigheid toestaan.
De zondag daarop had de pastoor een escorte van 100 soldaten bij zich. Bij de kerk in St. Jan in Eremo aangekomen, vond hij de predikant in de kerk, onder bescherming van een contingent soldaten van ca 500 man, die alle straten rondom de kerk bezet hielden. Toen de dienst hier was afgelopen, begaf de predikant zich met zijn escorte naar St Margriet, waar hij eveneens een dienst hield.

Het is te begrijpen dat door zulke incidenten de verhouding tussen de twee bevolkingsgroepen volkomen was bedorven. De gemoederen waren te veel opgezweept. Het is ook te begrijpen dat het gedaan was met de r.k. diensten in Waterland-Oudeman. Het is onrustig gebleven in dit gedeelte van het grensgebied van Zeeland zoals het dan tegenwoordig is vastgesteld.

Vijf jaar later kwam dit tot een uitbarsting. Op zondag 25 november 1668, vielen goed uitgeruste ruiters, behorende naar alle waarschijnlijkheid tot het Spaanse garnizoen dat daar in de buurt lag, binnen in de kerk van Waterland-Oudeman, toen daar een kerkdienst werd gehouden. Een ouderling van de gemeente werd danig toegetakeld. „Daarna gegaan zynde na de Predikant, uyt het stoel gerukt en verschyde houwen op zijn hoofd gegeven, waervan de eene door den hoet zoo erge was gekomen, dat den zelve mede niet buyten perykel van sterven was, hebbende hem nog gekweld in de arm ende voet ende daarna naakt tot op zyn hembd uytgetrokken". Aldus een verslag van 3 december 1668.
We zullen u het verdere van dit gruwelijke verslag van hetgeen deze ruiters in die kerk verder nog hebben gedaan met Bijbels en kerkboeken maar besparen.
Tenslotte zijn ze met hun trofeeën vertrokken, na eerst nog de predikant een oor te hebben afgesneden. De predikant, Joh. Stuurbout stierf enkele weken nadien. Wie dit verhaal uitvoeriger wil lezen, kan terecht bij dr. J. de Hullu: Excessen nov. 1668 tegen de Gereformeerde Gemeente van Waterland-Oudeman enz. Ach. Kerkel. gesch. 1940.

In 1708 is deze kerk door de Fransen verwoest. Later heeft de gemeente een nieuwe kerk gekregen, verder van de grens, in wat nu Waterlandkerkje heet.

Behalve zulke grote incidenten aan de grens van Staats-Vlaanderen zijn er in de periode van 1650 tot 1700, talloze kleinere geweest.
De grens bij St Anna ter Muiden is te dicht bij de kerk vastgesteld, zodat niet het gehele gebied dat tot deze parochie behoorde toeviel aan Staatse zijde. Nu woonden er in dat gebied protestanten. De bisschop van Brugge is met hen verlegen en vraagt instructie aan de regering in Brussel. Drie boerderijen, „waar ketters zijn wonende, zijn gevallen onder de grenzen van Zijne Majesteit, waarvan de bewoners tot nu toe zouden hebben geleefd met genoeg ingetogenheid om te verbergen (dat zij protestanten waren), behalve dat gedurende enige maanden daarna een van hen een knecht heeft doen ontaarden (perverti)". Een ander heeft hetzelfde gedaan met een

dienstmaagd. De derde heeft in zijn huis psalmen laten zingen. Wat nu te doen? vraagt de bisschop aan de regering te Brussel. Langs justitiële weg optreden? Hem wordt geantwoord dat hij tot elke prijs represailles tegen de rooms-katholieken in Staats-Vlaanderen moet vermijden. „De voorzichtigheid zal hier moeten raadgeven". Want, het gouvernement van de Verenigde Provincies is er altijd vlug bij om moeilijkheden te maken.

Problemen met doop en huwelijk

Een apart aantal van wrijvingen en moeilijkheden had betrekking op de doop en het huwelijk.

Protestanten uit de Spaanse gewesten trokken over de grens om daar hun kinderen te laten dopen en hun huwelijk te laten sluiten. Omgekeerd gingen rooms-katholieken uit onze landen over de grens voor hetzelfde doel. Maar met die sluiting van hun huwelijk kregen de protestanten in Vlaanderen grote moeilijkheden, want bij hen werd alleen het huwelijk erkend dat wettelijk door een pastoor was gesloten. Het gevolg was dat men zulke protestanten beschouwde en behandelde als levende in concubinaat. De kinderen werden als onechte kinderen gezien. Daarom ging men er toe over toch de hulp van de pastoor in te roepen om zo het huwelijk gewettigd te krijgen. Dat dit voor hen een niet te verteren situatie was, is te begrijpen. En eveneens is te begrijpen dat men naar een andere oplossing zocht. Men meende die gevonden te hebben door zich als burger te laten naturaliseren in een plaats over de grens. En vanuit Vlaanderen lag Sas van Gent nogal gunstig.

Zo gingen dan ook Jan de Reuse en Maria van Helleputte naar Sas van Gent, lieten zich burger maken van deze vestingstad en trouwden wettelijk in de gereformeerde kerk aldaar. Daarna gingen zij terug naar Edelaere bij Oudenaarde, waar zij zich vestigden. Zij denken er niet aan naar de pastoor te gaan, want zij hebben het burgerschap van een stad die valt onder het bewind van de Staten Generaal. Het wordt rondom hen nochtans een hele heibel. „Schandaal" werd het in de stukken genoemd.

Deze jonggehuwden zijn dan „gedachwaert te compareren (verschijnen) voor het Geestelyke Hoff binnen Mechelen". Al spoedig is deze zaak bekend bij de Staten Generaal in Den Haag, die op 10 mei 1664 een brief op poten schrijven aan de aartsbisschop, waarin zij hem duidelijk maken dat deze twee jonge lieden „over eenigen tijd tot Sas van Gent voornoemt geworden (zijn) borger en poorter". Zij hebben daar “eenige tijd gewoont en dat beyde voornemens waren haer voorgaende domicilium op te breecken en haer met der woone op den bodem van desen staet te houden, alle het welcke in hare vrijen willen hebbende gestaen sonder dat aen deselve volgens het eenen veertichsten articul van den Vreede, dien aengaende eenich belet mach werden toegebracht, directelyck noch indirectelyck".

De Staten Generaal verzoeken de aartsbisschop ernstiglijk „dat de twee persoonen van de gedane citatie mogen worden bevrijt, ende voorts gene vexatie (geplaag) ofte moeyte meer (worde) aengedaen".

De Staten Generaal spreken de hoop uit dat de verhoudingen goed mogen wezen en blijven, „om alsoo de naebuyrlycke vruntschap en correspondentie te beter te mogen cultiveren". Maar zonder enige dreiging kan deze brief blijkbaar toch niet eindigen. Er wordt herinnerd aan het „miscontentement en ernst veroorsaeckt als onlancx in seeckere saecke van eenen Joan Stoet is voorgevallen, wiens kinderen hem lange tyt wierden onthouden en geweygert doch eyndelyck gerestitueert (terug gegeven) naer dat daertoe van dese syde middelen van naedruck waren gebruyckt ende effectivelyck in twerck gestelt". Op deze zaak komen we nog terug. De aartsbisschop heeft toen bakzeil moeten halen.

In het archief van het aartsbisdom Mechelen heeft E. Hubert een authentieke acte gevonden van iemand die zich ook burger van Sas van Gent heeft laten maken en aldaar wettelijk getrouwd is. In 1663 bericht de bisschop van Doornik aan de koning dat verscheidene inwoners van Herlies (nu Frans-Vlaanderen) zich burger van Sas van Gent hebben laten maken. Terug in hun dorp, weigeren zij hun religieuze plichten te vervullen en verklaren openlijk dat zij calvinisten zijn. De bisschop acht het van belang dat onmiddellijk een grens wordt gesteld aan deze „nouveauté", indien men verderfelijke gevolgen wil vermijden. Het authentieke stuk is aan de bisschoppelijke brief toegevoegd. Het luidt:

> „Wy Bailliu, Burgemeester ende Schepenen van Sas van Ghent, declareren ende attesteren (verklaren) dat Jan Hennequin, geboren van de parochie van Herlie, Casselrye van Ryssele, is onzen borger ende inwoonder alhier ende zyne domicilie is houdend ten huyse van Sr Maximilien van Ooyen ende zyne burgerlycke lasten getrouwelick is voldoende en dragende. Versoekende terhalven alle officieren en justicieren (recht handhavers), soo politieke, militair als geestelijcke alwaer deselve haer domicilie ofte gouvernement souden mogen hebben, den voorn. Jan Hennekin te erkennen voor onzen burger ende inwoonder ende dien volgende het volkomen effect van onse burgerlijcke privilegie te laten genieten in teeken der waerheit, hebben Wy Bailleu, burgemeester ende schepenen onse seghel van stucken hier op doen drucken, ende by onse secretaire doen onderteekenen. Actum thans voorn. desen 28 julij 1663".

De bisschop van Doornik doet een beroep op de regering in Brussel om een einde te maken aan een misbruik (obus) dat steeds meer wordt gesignaleerd.
Inwoners van Doornik en Valencijn krijgen steeds meer het burgerschap van Sas van Gent, om hier dan hun huwelijk te laten sluiten door een gereformeerde predikant. Daarna komen zij terug in hun woonplaats en gaan er publiekelijk samenleven, terwijl zij hun kerk verlaten en openlijk de ketterij aanhangen, wat een doeltreffende propaganda betekent. (23 juli 1664). De aartsbisschop van Mechelen stelt voor dat er onderhandelingen moeten komen met de Staten Generaal om een eind te maken aan het misbruik van deze „prétendues bourgeoisies". Men kan zich niet beperken tot een diplomatieke stap. Het gaat om zaken die zeer ernstig moeten worden genomen namelijk om de geldigheid van het huwelijk, de status van de kinderen, de overdracht van goederen, het maken van een testament. De voorzichtigheid van de regering is te ver gedreven en dat brengt allerlei verwikkelingen mee. Aldus de aartsbisschop in een schrijven aan de regering van 30 aug. 1664. Hij herinnert aan de grote lijn van de wet: alle huwelijk dat niet conform is aan de regels van het concilie van Trente, zal zonder waarde zijn. De zogenaamde echtgenoten zullen moeten scheiden. Maar ook de aartsbisschop wil weer geen interventie van de Republiek.
Wat moet de regering in Brussel doen? Ze is gebonden aan het koninklijk gezag in Madrid. De koning wilde zelfs geen gewetensvrijheid toestaan. Tegelijk heeft de Republiek de middelen gevonden om praktisch een zekere vrijheid voor de protestanten in de Spaanse Nederlanden af te dwingen. De regering in Brussel is machteloos. Zij komt in steeds grotere verlegenheid en weet niet welke kant zij op moet gaan. Het blijkt steeds meer een vraag te zijn wat de provinciale en lagere autoriteiten zullen doen en dat ligt telkens weer anders in de verschillende delen van het land.
Reeds op 13 december 1656 had indertijd de Spaanse gezant in Den Haag de Staten Generaal uitgenodigd een reglement samen te stellen, waarin precies staat aangegeven

„la bourgeoisie et l'habitantage sur le territoire de la République par des étrangers".

Het systeem door de protestanten in de Spaanse Nederlanden in praktijk gebracht, gaat geheel om buiten de bepalingen van het vredesverdrag van Munster, hoewel men zich daarop beroept. Dit is louter een fictie. Het is openlijk bedrog. De Staten Generaal antwoorden hem dat de steden bepaalde rechten hebben en daartoe behoort ook dat zij alleen het recht hebben de titel van „burger" te geven. De regering kan moeilijk deze wezenlijke regel veranderen.

De gezant merkt daarna op dat zijn Koning geen frauduleus domicilie kan aanvaarden als „authentique". De Staten Generaal houden verder de oren doof. Het is hun wel goed. De Spaanse gezant krijgt geen antwoord meer... De betekenis van Sas van Gent is voor de protestanten in Vlaanderen belangrijk geweest. Het zou, geloof ik, de moeite waard zijn het archief van de kerkenraad, met doop- en trouwboeken, zo deze nog aanwezig zijn, na te gaan. Hoezeer men in Zeeland zich direct betrokken gevoelde bij hetgeen de protestanten in Vlaanderen werd aangedaan, blijkt uit een resolutie van de Staten Generaal in Den Haag op 18 jan. 1674, aan de Spaanse Gezant in Den Haag. Ze luidde:

„Ons is onder het oog gebracht door de afgevaardigden van Zeeland, dat enige inwoners van Vlaanderen, onderdanen van den Koning van Spanje, wonend in de omgeving van Sas van Gent en in deze streken (quartiers) verontrust en vervolgd zich gevoelen, omdat zij soms het Woord Gods gaan horen en communiceren (avondmaal vieren) met hen die van de gereformeerde religie zijn in plaatsen die wij aldaar bezitten".

De Staten Generaal betogen dan dat dit komt „van de ondoordachte ijver van sommige mensen van de kerk", waarvan de gezant onkundig is. De Staten Generaal zijn er van overtuigd dat de gezant zal willen meewerken om de bewaring van de goede verstandhouding tussen de twee staten en dat hij zal meewerken om de vervolging die men deze arme lieden laat lijden, te doen ophouden. „Wij denken dat het niet buiten het onderwerp valt hem (namelijk de gezant) voor te houden de toegevendheid die wij hebben gehad voor hen die deelnemen aan een godsdienstige mis hier met Uwe Excellentie en bidden Haar daarover na te denken".

Bij dit alles komen de bisschoppen in de Spaanse Nederlanden in een moeilijke positie. De bisschop van Antwerpen verklaart dat hij de protestanten die deelnemen aan het avondmaal over de grens, nooit heeft verontrust, maar toen zijn „chef du diocese" te maken kreeg met huwelijken die waren gesloten door calvinistische dienaren, heeft hij de schuldigen voor het „tribunal ecclesiastique" laten komen.

Deze blijken bereid hun huwelijk ook nog eens door een pastoor te laten sluiten, „maar weigeren met hardnekkigheid van religie te veranderen". De bisschop heeft zich toen tot de Koning zelf gewend. „Moet hij waken over de strikte naleving van de wetten? Is het daartegenover nuttig te veinzen in het belang van de katholieken in Holland? Dat de regering beslisse en haar orders geve". Antwerpen 22 febr. 1674. Een antwoord heeft de bisschop nooit ontvangen.

Het werd meer en meer gewoonte in de Republiek om, wanneer de religie in het spel was, gijzelaars gevangen te zetten. In 1616 werd een koopman uit Middelburg, Jacques Lievens, te Gent gevangen gezet door de „chef van de fraude bij de douane". De achtergronden van deze detentie kennen we helaas niet, zodat we moeilijk kunnen beoordelen wat er precies aan de hand is geweest. Maar de Gecommitteerde Raden van Zeeland waren van oordeel dat deze arrestatie onrechtvaardig was en zij lieten op het gebied van de Spaanse Nederlanden vier willekeurige personen grijpen, die in Sas van Gent gevangen werden gehouden en er zouden blijven totdat Jacques Lievens,

met al zijn onkosten, schade en interest zou zijn vrij gelaten.
Wanneer wij zo'n geval nu lezen, riekt het voor ons wel enigszins naar een misbruik maken van de zwakheid van de ander en als zodanig is dit geval kenmerkend voor de periode na de vrede van Munster.

Tenslotte de zaak Stoet, die genoemd werd in het schrijven van de Staten Generaal aan de aartsbisschop van Mechelen.
Op 18 dec. 1662 beklaagt de secretaris van de Spaanse ambassade in Den Haag zich over „de kwellingen die men de pastoors uit Frankrijk aandoet, onder voorwendsel dat zij betrokken zouden zijn bij de oplichting van **twee meisjes** van een gereformeerde in Sluis, genaamd Jean Stoet". Deze woonde vroeger in Brugge, waar hij blijkbaar geleefd heeft als een verborgen protestant.
Toen hij met zijn twee meisjes naar Sluis verhuisde, kwam hij openlijk uit voor zijn bepaald niet orthodoxe gedachten in de zin van de kerk van Rome. Van zijn vrouw wordt niet gerept. Blijkbaar was deze vóór de verhuizing gestorven.
Die twee meisjes zullen de zondagsscholen hebben bezocht en onderwezen zijn in de r.k. catechismus, zoals dat voor alle kinderen verplicht was. Het is te begrijpen dat deze meisjes zich in het calvinistische Sluis niet bepaald thuis gevoelden.
Op zekere dag zijn deze twee verdwenen. Ze blijken in een klooster in Brugge onderdak te hebben gevonden. Jean Stoet beschuldigt nu de magistraat van Brugge hierin de hand te hebben gehad en schriftelijk richt hij zich tot de Staten van Zeeland, waar zijn schrijven op 24 maart 1661 aan de orde kwam. De magistraat van Brugge houdt vol dat zij met deze zaak niet te maken heeft gehad en correct heeft gehandeld. Zij stelt voor dat Jean Stoet naar Brugge komt om zelf te zien of zijn kinderen met hem terug willen naar Sluis. Stoet gaat hier niet op in. Hij eist dat zijn kinderen bij hem worden teruggebracht. Hij wil ook het risico niet lopen dat ze hem gevangen zullen houden. Zo blijft deze zaak slepende.
Bijna twee jaar later, op 17 febr. 1663, richt Stoet zich in een petitie tot de Staten Generaal. Alle pogingen om de kinderen terug in Sluis te krijgen, zijn zonder resultaat gebleven, maar geen priester van over de grens waagt zich nu in Sluis. De kinderen om wie het ging, waren inmiddels uit Brugge verdwenen en waarschijnlijk overgebracht naar een klooster in wat nu Frans Vlaanderen is.
Al spoedig is deze petitie ook bekend op de Spaanse ambassade in Den Haag en op 26 febr. 1663 komt de ambassadeur terug op dit geval. Hij laat weten dat de „gouverneur van de Nederlanden" aan de bisschop van Brugge heeft voorgesteld aan Jean Stoet een vrijgeleide te verschaffen. Of, indien hij hierop niet in zou willen gaan, kon hij door een gevolmachtigde zijn kinderen laten terug halen. Alle voorzorgen waren genomen. Stoet is er niet op ingegaan. De bescherming van de bisschop heeft voor hem geen waarde. Bovendien is de sfeer tussen Sluis en Brugge door dit geval verhit geworden en Stoet waagt zich niet in Brugge want hij vreest dat dit hem het leven zou kunnen kosten, wat de magistraat van Sluis met hem eens is.
Op 27 aug. 1663 nemen de Staten Generaal acte van het feit dat de twee kinderen zich te Mechelen bevinden, „onder goede hoede", en dat de vader ze daar kan komen halen.

Korte tijd later deed zich het omgekeerde geval voor. Arnould Stevens uit Sluis zwoer het calvinisme af en ging in Brugge wonen. De magistraat van Sluis legde beslag op zijn bezittingen en hield zijn dochter achter. De Spaanse ambassadeur kwam tussen beide ten gunste van Stevens en merkte op dat de Hollandse autoriteiten een houding aannamen geheel verschillend van die van de bisschoppen in de zaak van Jean Stoet.

Predikanten zijn in deze jaren zeer ijverig geweest om „paepsche Stoutigheden" aan hun provinciale regeringen te melden en eisen maatregelen tegen de papisten die er in hun gebied zijn. Menigmaal zijn hun klachten niet van overdrijvingen gespeend, zoals: „In die menigte van Sprink-hanen uyt den afgrond, die 'theele land bedekken; hoe krielen steden en dorpen van Papen, Kloppen, Quesels ende andere verleydende geesten". Of: „Is er één Predikant, daar sijn dikwijls ses paepen tegen".
De Staten van Holland nemen dit tenslotte niet langer en nodigen de synoden (provinciale) uit zich van dergelijke remonstranties te onthouden en met een gevoel van eigen waarde verklaren zij dat men vertrouwen mag hebben op de ijver der autoriteiten. (11 maart 1656).
De Staten van Zeeland hebben langer geduld gehad met de klachten van predikanten en classes over de lankmoedigheid waarmee zij in deze provincie de rooms-katholieken maar lieten begaan.
Het is ook wel te begrijpen dat het tot 13 sept. 1681 duurde eer de Staten van zich afbeten want, zoals reeds eerder gezegd: Zeeland was meer intensief betrokken bij hetgeen er met de protestanten in Vlaanderen gebeurde dan dat met Holland het geval was. Wanneer de protestanten in Vlaanderen het leven onmogelijk werd gemaakt door de overheden, waarachter meestel de geestelijkheid stond, gevoelde men dat hier als iets wat hun broeders geloofsgenoten werd aangedaan. Hoeveel vluchtelingen en verbanden zijn hier niet terecht gekomen! De namen die vele Zeeuwen nu nog dragen, verraden nog steeds hun zuidelijke afkomst.
Maar eindelijk was het ook hier voor de Staten genoeg. Op 13 sept. 1681 nemen zij de navolgende resolutie aan: „Dat men alle voorsichtigheyt en moderatie (matiging) in de zaken van de papisten binnen dese Provintie moet handelen en tragten haar eerder door goede exempelen, vriendelijke conversatie en zachtmoedige onderrigtinge te winnen als door scherpe reden en actien te verbitteren en also uit dese Provintie naar veel meerder vrijheid voor haren Godsdienst te doen verheijsen (opeisen), als wel hier geconniveert (oogluikend toegestaan) wordt; het welck insonderheid op de predikstoelen moet worden vermijt en de gemeinte en ingesetenen door aenhitsingen tegens de voornoemde papisten niet gaande gemaakt, opdat daardoor geen occasie mag worden gegeven, dat honderden huijsen of menschen zouden geslagen, en zodanige extremiteiten begaan worden die de goede Religie ons verwante elders bitterlijk zoude mogen vergolden en also in plaats van eenig soulaas en verligtinge meer quaad van hier komen te ontfangen".

Ook uit deze resolutie, waarmee de predikanten in Zeeland het konden doen, blijkt dat er, noodgedwongen dan misschien, een andere sfeer op religieus gebied zich begint af te tekenen tussen de twee gescheiden Nederlanden. Daarmee is geen godsdienstvrijheid bereikt, bij lange na niet. Na 1700 zal blijken dat zelfs gewetensvrijheid in de Zuidelijke Nederlanden nog een vreemd artikel is.

Maar deze periode vanaf de vrede van Munster overziende, kunnen we begrijpen dat in het dekenaat Ronse het getal van de non-communicanten toenam van 1.5 pct tot 9.16 pct.

Onder de regering van Oostenrijks keizer Karel II

Wanneer na de Spaanse Successieoorlog Frankrijk en de Republiek der Verenigde Provincies te Utrecht onderhandelingen beginnen over de vrede en wanneer men enige jaren later bepalingen gaat opstellen voor het Barrièretraktaat met keizer Karel II van Oostenrijk, kon men het weer moeilijk eens worden op het punt van de godsdienst.
De Oostenrijkse keizer eist *vrijheid voor de rooms-katholieken in de gebieden die*

beheerst worden door de Staten Generaal. Maar deze eisen dan *dezelfde rechten voor de protestanten die wonen in de Zuidelijke Nederlanden.*
Zelfs vrijheid van geweten kan er bij de keizer niet af. En dan komt men, zonder dat het in de verdragen officieel wordt vastgelegd, of maar enigszins omschreven, terecht bij de formule: „en wat betreft de religie --- alle zaken zullen blijven op dezelfde voet als zij waren gedurende de regering van koning Karel II glorieuse memoire".
Deze formule noopt ons na te gaan hoe de zaken op godsdienstig gebied stonden ten tijde van deze vorst en vooral hoe het stond met de protestanten in de Spaanse Nederlanden. Na de vrede van Munster is er officieel niets veranderd, maar praktisch, zoals we hebben gezien, is er wèl het een en ander veranderd. Die verandering werd vastgeknoopt aan art. 19 van de vrede van Munster, dat de onderdanen van de twee partijen, wat ook hun religie moge zijn, vrij van het ene land in het andere kunnen gaan om daar hun koopmanschap te bedrijven, mits zij geen schandaal veroorzaken tegenover de religie die niet de hunne is.
Deze kleine concessie had tot gevolg dat het protestantisme weer enigszins opleefde, evenals dat het geval was geweest na het sluiten van het Twaalf-jarig Bestand. Vooral in Gent en omgeving ging men dit bemerken. Deze ontwikkeling was voor Karel II de aanleiding om op 11 dec. 1 657 een brief om inlichtingen te schrijven aan de Raad van Vlaanderen.
Het gereformeerd protestantisme trad in deze tijd meer in de openbaarheid. Te **Maeter** – in de buurt van Oudenaarde - had men, zo ongeveer deze tijd, een graanschuur veranderd in een tempel. Deze is wel niet lang in gebruik geweest, maar het feit dat men hiertoe durfde over te gaan, is toch tekenend. Bovendien wisten de protestanten in deze jaren heel goed waar ze met hun klachten terecht konden en menige klacht is via Zeeland terecht gekomen bij de Staten Generaal of bij de Hollandse Administratie van Vlaanderen. Dan werd er een dreigende brief geschreven naar de Spaanse gouverneur dat, indien het niet veranderde, men evenzo zou doen met de rooms-katholieken in de Verenigde Provincies. Gewoonlijk hielp dat wel.
Karel II betoogde in zijn brief dat men ten onrechte art. 19 van het verdrag van Munster aanhaalde, waar hij gelijk aan had. Nooit was het plakkaat van 1609 herroepen. De bisschoppen hebben en behouden het recht allen te citeren, allen die niet uitoefenen het heilig katholiek geloof. Hij verbergt zijn woede niet over het feit dat protestanten in Sas van Gent burger worden en daar hun huwelijk laten sluiten. Maar wat helpt hem dit alles?

Na 1672, toen de Franse legers over de Spaanse Nederlanden heenliepen en de Republiek der Verenigde Provincies ernstig bedreigden, en na de vrede van Nijmegen in 1678, begint er een nieuwe periode van verval voor Spanje. Men vraagt zich af of er nog wel een regering in Brussel is. De hertog van Parma (een zoon van de bekende Alexander) die Spaans landvoogd wordt, kan de zaken niet aan en liet ze lopen zoals ze liepen. Het gevolg is dat de provinciale en stedelijke overheden en magistraten, deden wat goed was in hun ogen.
Prins Willem III ging in 1691 van Spanje een sterker bestuur eisen. „Maximiliaan Emanuel, een schoonzoon van de Oostenrijkse keizer Leopold I, werd landvoogd en deed op 26 maart 1692 zijn inkomst in Brussel, onder algemene vreugde van het verbitterde volk".
Gedurende de laatste jaren van de regering van Karel II hadden de protestanten in Vlaanderen een rustige tijd. Ze behoefden niet meer zo in het geheim, tot middenin de nacht bijeen te komen. Zonder dat het hun verkregen recht was, hielden ze hun samenkomsten en deze werden gedoogd, zij het dan ook omdat de rooms-katholieken

voorzichtiger waren geworden, omdat ze wisten dat er in de Noordelijke Nederlanden maatrgelen tegen de rooms-katholieken zouden worden genomen. Hiermee is zo enigszins getekend hoe de zaken stonden gedurende de laatste jaren van de regering van koning Karel II, glorieuse memoire.

Karel II, die geen opvolger had, besluit, na heel wat testamenten te hebben verscheurd, uiteindelijk heel zijn rijk over te laten aan Philips van Anjou, de tweede zoon van de dauphin van Frankrijk en daarmee een kleinzoon van Lodewijk XIV, die als Philips V op de Spaanse troon zou komen. De laatste afstammeling van keizer Karel V had uitdrukkelijk gewild dat de band zou blijven bestaan die er sinds het einde van de 15e eeuw „de landen van herwaarts over" verbond met zijn dynastie. Hij was niet vergeten dat hij de wettige opvolger was van de hertogen van Bourgondië. Dit testament zou Europa en vooral de Zuidelijke Nederlanden, fataal worden.
Toen Karel II voorgoed zijn ogen sloot, kwam er definitief een einde aan het Spaanse stelsel in deze laatste landen. De tijd was voorbij dat het hof te Madrid zijn wil aan deze Nederlanden kon opleggen. Maar wie dan wel?

Gedurende de laatste jaren van de regering van Karel II heeft de kerk van Rome in de Spaanse Nederlanden een stuk van haar agressiviteit moeten inleveren. Ook zijn de laatste regeringsjaren van deze koning een tijd geweest van grote ellende voor het volk, vooral op het platte land en we krijgen zo de indruk dat er velen, waaronder ook vele protestanten in deze jaren zijn geëmigreerd.
Bij dit alles komt ook nog dat, vooral onder de regering van Karel II de Spaanse Nederlanden beleefden de crisis van het Jansenisme, waardoor de strijd tegen de protestantse sektariërs enigszins op de achtergrond kwam.

De Spaanse Nederlanden worden Oostenrijkse Nederlanden.
Al spoedig na de dood van Karel II brak de Spaanse successieoorlog uit. De Verenigde Provincies en Engeland zagen Frankrijk reeds optrekken tot Antwerpen, de Schelde openen en Amsterdam en Londen bedreigen. Want, reeds op 4 december 1700 had Lodewijk XIV door zijn kleinzoon een volmacht laten afgeven, welke hem feitelijk de regering in de Spaanse Nederlanden afstond. Op 30 oktober 1701 vroeg de Franse koning hem afstand te doen van deze Spaanse bezittingen. Deze worden dan geheel hervormd naar Frans model. Philips V wordt hier niet meer dan een figurant. Overal komen Franse bezettingen.
In mei 1702 wordt de oorlog verklaard. In deze oorlog is het tegenwoordige België geworden tot een slagveld van Europa. Overal kwamen garnizoenen van de Republiek en Engeland, zo ook te Oudenaarde. Dit gaf aan de protestanten rondom deze stad meer vrijheid en openlijk namen ze deel aan de diensten van de Hollandse legerpredikanten.
Op 11 april 1713 werd de vrede van Utrecht gesloten, die een jaar later gevolgd werd door de vrede van Rastadt tussen Frankrijk en de keizer in Wenen. En zo werden de Spaanse Nederlanden Oostenrijkse Nederlanden. De „Franse nieuwigheden" zouden verdwijnen. De Verenigde Provincies wensten deze Nederlanden als een barrière tegen Frankrijk en daartoe werden de barrière-steden ingesteld, waar Noord-Nederlandse troepen werden gelegerd.
De protestanten rondom deze steden, die een verborgen bestaan hadden geleid, kwamen openlijk voor de dag. Te Doornik zweert een schepen van de stad het katholicisme af en ziet niettemin kans zijn ambt te blijven bekleden. Met Pasen beleven deze barrièresteden een hele invasie van protestanten om op deze feestdag,

naar toen gebruik was, het Heilig Avondmaal mee te vieren. We hebben gezien dat men, wat de godsdienstzaken betrof, niet verder kwam dan de *status quo,* dat wil zeggen, de formule „zoals het was onder Karel II".

Ook bij de twee barrière-tractaten, van 16 november 1715 en 22 december 1718, waren de onderhandelingen over de godsdienst zeer moeizaam. De graaf van Königsegg, die namens keizer Karel VI onderhandelde, verklaarde dat zijn meester liever zou afzien van zijn provincies dan dat hij zou verdragen enige aanval op de rooms-katholieke godsdienst. Op dit punt kon hij niet wijken. Deze zaak was „zeer delikaat" voor de keizer.
Voorts werd officieel bepaald: de keizer staat toe de uitoefening van de protestantse godsdienst aan de troepen van de Staten Generaal, „overal waar zij in garnizoen zullen liggen en dat in particuliere plaatsen, die de magistraten zullen aanwijzen en onderhouden". „Op deze plaatsen mag geen uiterlijk teken worden aangebracht dat het een kerk is". „Wanneer enig verschil of moeilijkheid opkomt, zal dit vriendschappelijk worden geregeld". „Wat betreft de inwoners van het land, zullen alle zaken, daarbij ingesloten de godsdienst, blijven op dezelfde voet als zij waren gedurende de regering van Karel II". Hier weer dat vage begrip, waarmee men kon doen wat men wilde.

In ieder geval hebben de protestanten in de Oostenrijkse Nederlanden dit opgevat als een rustiger behandeling en ook de Staten Generaal zijn daarvan uitgegaan.

Tegenwerkingen inzake ds. Pieter Brand

In deze geest schrijft ook de commandeur van Sas van Gent op 18 maart 1717 zijn brief aan de pastoor van St. Maria Horebeke en beveelt de predikant, Pieter Brand, aan in de „protectie" van de pastoor. (zie Zeeuws Tijdschrift, april 1983). Deze brief heeft evenwel niet veel geholpen. na de actie van burgemeester en schepenen van Maria Horebeke is Pieter Brand gedwongen geweest de Vlaamse Olijfberg te verlaten, op bevel van de aartsbisschop van Mechelen. Hij kon pas weer terug komen nadat de rooms-katholieke kerken van Sas van Gent en omgeving gesloten waren als tegenmaatregel en nadat de Staten Generaal van de Verenigde Provincies kennis hadden genomen van een „memoire" van de classis Walcheren, die werd ingebracht door de afgevaardigden van Zeeland. Hieruit blijkt dat Pieter Brand was uitgezonden namens de classis van die naam. Deze „memoire" beschuldigt de aartsbisschop van Mechelen dat hij een „misdaad" had begaan door Pieter Brand te gebieden het land te verlaten binnen 24 uur of, indien hij dit niet deed, gevangen zou worden gezet. Deze predikant is toen onmiddellijk vertrokken. En eveneens onmiddellijk zijn de kerken van Sas van Gent en omgeving gesloten. De classis Walcheren heeft „ten kragtigsten versocht ende geïnsisteerd, ten einde bij het hof te Brussel uitgewerckt moge werden, dat de gemelde Brand volgens het immemorael (sedert onheuglijke tijden) gebruijck tot oeffeninghe van de Gereformeerde Godsdienst in de quartieren van Oostenrijxe Vlaenderen wederom werd geadmitteerd, ende tegens alle vervolging en overlast voor het toekomende bevrijt".

De Staten Generaal namen het protest van de classis Walcheren grif over en ze voegen er de bedreiging aan toe dat, indien men daaraan geen gehoor geeft, niet alleen alle rooms-katholieke kerken te Sas van Gent en omgeving zullen worden gesloten, maar alle in de generaliteitslanden. Dat zo'n argument hielp, behoeft niet te worden vermeld. Daarna ging de Gouverneur Generaal te Brussel inlichtingen vragen aan de r.k. geestelijkheid van het dekenaat Ronse. Het algemene antwoord was dat, sedert zij aldaar pastoor waren, de dissidenten nooit hadden genoten de vrije uitoefening van hun eredienst en dat nooit een gereformeerd predikant wettelijk in het land was

geweest. Doch de Staten Generaal hadden het niet over een formele toelating, maar over een tolerantie, zoals de protestanten die hadden genoten onder koning Karel II, wat, zoals wij hebben gezien, een praktische tolerantie betekende, waarbij men de ogen sloot voor de illegale protestantse erediensten.

De gemeentelijke autoriteiten van St Maria Horebeke en Maeter gaven op 27 juli 1717 ten antwoord „dat in hunlieden prochien persoonen syn woonende die professie maecken van de ghepretendeerde ghereformeerde religie, die noyt hebben gehadt de vrye libere exercicie van den tien eynde vergaederinghe te hauden" --- en dat "noyt predicant van de voorseyde ghepretendeerde ghereformeerde religie in deze prochien ofte onbesloten plaetsen heeft gheresideert".
De mannen van de wet van Maeter en St Maria Horebeke willen en passant ook nog wel het een en ander kwijt, wat hun blijkbaar erg hoog ligt". Dan willen d'onderschreven wel zeggen dat dese Religionairen ofte wel hun soo noemende ghereformeerde ghedurende de Conincken ofte Prinsen van Vlaenderen in voorleden orloghen gheallieert gheweest synde mette hooch moghende heeren Staeten van Hollant, terwylent desselfs troupen in dhe fortificeerde steden ten garnisoene waeren gheweest ende die troupen voorseide, soo ghenomde ghereformeerde naer de selve besloten plaetsen ende garnisoenen syn toeghegaen, ende hebben hunnen dienst aldaer ghefrequenteert sonder oyt voorder ofte andersinds, in deze quartieren ghetollereert gheweest te syn". Met andere woorden: ***die zogenaamde gereformeerden zijn landverraders.***

De Staten Generaal waken met de classis Walcheren en met de Staten van Zeeland over hun medegeloofsgenoten in Vlaanderen en op 28 dec. 1718 nemen zij kennis van het feit dat de predikant Brand zijn bezoeken kon voortzetten en dat de Rooms-Katholieke kerken van Sas van Gent en omgeving weer geopend waren.

In 1719 vraagt de markies van Prié (vervanger van de landvoogd) verlof opdat in Venlo katholieke processies mogen worden gehouden. Nagenoeg de gehele bevolking is aldaar rooms-katholiek. Men antwoordt hem dat zijn verzoek gunstiger zou zijn ontvangen, indien hij van zijn zijde de ogen gesloten had voor de aanwezigheid van de predikant Brand in Vlaanderen en dat er gedurende 60 of 70 jaar een stilzwijgende overeenkomst was geweest, „in der stilte en by conniventie (oogluikend toegestaan) ende by provisie (voorlopig) tot een proeve om te sien of daar door aan de oeffeninge van de Gereformeerde Godsdienst in Vlaanderen eenige meerder ruymte sal werden toegebracht". Daarmee wordt op 19 november 1720 het geval van de predikant Brand besloten.

Toelichting op de brief die de commandeur van Sas van Gent op 18 maart 1717 schreef aan de pastoor van St Maria Horebeke

De militaire commandant van de grensvesting Sas van Gent deelt in deze brief aan de pastoor van Hoorebeke St Marie mee: dat de predikant Pieter Brant is toegevoegd aan die van de gereformeerde religie zijn rondom Oudenaarde en vooral te St Maria Horebeke, Mater en andere gemeenten om die gereformeerde gemeenten bij te staan in de uitoefening van hun geloof. Aan Pieter Brant is opgedragen dit zoveel mogelijk te doen op een stille en zedige wijze, zonder aanstoot en ergernis te geven aan hen die tot de Rooms Katholieke Kerk behoren. Maar, aangezien het in de praktijk gebeurt dat door misverstanden van onkundige en ongemanierde mensen, eerst kleine en daaruit aangroeiende grote onheilen ontstaan, die kunnen voorkomen worden door

personen van aanzien, die gezag hebben, en wel in het bijzonder geestelijke personen, zo beveelt de commandant Pieter Brant, alsook zijn gemeente aan in de protectie van de eerwaarde pastoor aan wie hij zijn brief richt en hij hoopt dat zijn schrijven daartoe mag strekken dat Pieter Brant, alsook zijn gemeente door de geadresseerde in bescherming wordt genomen, opdat de predikant zijn ambt naar behoren en op discrete en stille wijze mag vervullen.

Maar het venijn van deze brief zit ook hier in de staart.

De pastoor mag zich misschien verwonderen over het feit dat hij deze brief uit Sas ontvangt, maar laat hij dan wèl weten dat de commandant order heeft, dat ingeval de gereformeerden in zijn parochie en daar rondom enig beletsel in de weg wordt gelegd bij de uitoefening van hun godsdienst en de kennis daarvan tot hem komt, in dat geval de rooms-katholieke burgers van Sas van Gent en daar rondom, ook verhinderd zullen worden in het houden van hun godsdienst, en dit tot de tijd dat hij zekere blijken krijgt dat aan de gereformeerden rondom Oudenaarde vrije uitoefening van hun godsdienst wordt toegestaan.

De commandant van zijn kant verzekert dat hij, wanneer het in Vlaanderen met de gereformeerden rustig verloopt, hij alles zal doen dat de rooms-katholieke burgers van Sas van Gent hun eredienst niet verstoord zullen zien, maar zij die rustig kunnen uitoefenen.

Tot zover de verkorte inhoud van de bovengenoemde interessante brief. Ze is afkomstig uit het archief van het aartsbisdom Mechelen. De geadresseerde pastoor heeft deze brief, zoals te verwachten was, doorgestuurd naar zijn eigen aartsbisschop.

In het Rijksarchief te Brussel, waar veel bijzonderheden ook over de geschiedenis van ons eigen land in voorgaande eeuwen te vinden zijn en tevoorschijn zijn gekomen, heeft **E. Hubert,** die hoogleraar geweest is in Luik, ze ontdekt met andere stukken en ze zijn te vinden in zijn boek: *Notes et Documents sur l'Histoire religieuse des Pays-Bas Autrichiens au XVIII Siècle.*

Nu kunnen we, wanneer we ons willen verdiepen in de verhouding van Zeeland tot de protestanten in Vlaanderen door de eeuwen heen, bij degenen die daarover iets geschreven hebben lezen, dat de commandanten van Axel en later die van Sas van Gent, hierbij een belangrijke rol hebben gespeeld. Ik herinner mij te hebben gelezen, zonder dat ik momenteel weet waar, dat de commandant van Axel, toen het de achtergebleven protestanten in Vlaanderen weer eens erg moeilijk werd gemaakt, een paar rooms-katholieke geestelijken gevangen nam en na enige tijd er één van hen over de grens stuurde met de boodschap dat, indien de toestand voor de protestanten in Vlaanderen niet verbeterde, hij alle reguliere en seculiere geestelijken die hem in handen vielen, gevangen zou zetten, tot dat de toestand over de grens zou zijn verbeterd. Zoiets hielp gewoonlijk wel, zij het voor enige tijd. De protestanten in Vlaanderen hebben voortdurend moeten leven onder de druk van de overheid, de landelijke en de plaatselijke. Burgerrechten hadden zij niet. Ze werden beschouwd als een element in de samenleving dat er niet behoorde te zijn. Van hetgeen de commandant van Axel gedaan heeft voor hun bescherming, heb ik, hoewel ze er wèl zullen zijn, geen enkel document onder ogen gehad. Des te meer was ik blij met de brief die de commandant van de grensvesting Sas van Gent geschreven heeft aan de pastoor van St Maria Horebeke in 1717.

Voor we verder gaan met deze brief moeten we eerst een paar zaken in herinnering brengen.

In het midden van de 16e eeuw, toen het gereformeerd protestantisme nog maar

nauwelijks in de noordelijke provincies van de Nederlanden was doorgedrongen, had dit Calvinisme in de zuidelijke provincies zich reeds een vaste positie verworven en het groeide hier en daar uit tot een volksbeweging. Dit is ook te begrijpen. Calvijn was een Fransman en Genève als centrum voor studie is in het Zuiden eerder ontdekt dan in het Noorden. In het Zuiden van de Nederlanden zijn ook de eerste synoden gehouden, waarop het Convent van Wezel (1568) en de synode van Embden (1571), waarmee wij gewoonlijk onze vaderlandse kerkgeschiedenis beginnen, rusten. Wat wij nu noemen onze Nederlandse Geloofsbelijdenis, één van de drie formulieren van enigheid, heette oorspronkelijk *Confessio Belgica* en ze is in Doornik ontstaan. Toen Parma, na heldhaftig verzet, in 1581 Doornik veroverde als eerste van een hele reeks steden die zouden volgen, liet hij de stad niet plunderen en uitmoorden, zoals toen nog al eens de gewoonte was. Wel kreeg de stad een stevige boete te betalen. Maar de belangrijkste bepalingen bij de overgave waren dat alle burgers weer moesten terugkeren in de schoot van de R.K. Kerk. Zij die dit niet wilden, kregen een paar jaar de tijd hun bezittingen te verkopen, om daarna te emigreren. Deze voorwaarden heeft hij gesteld aan alle steden die in de jaren nadien in zijn handen vielen. De religie van de vorst, moest ook zijn de religie van zijn onderdanen. Er is toen een stroom van vluchtelingen uit het Zuiden naar het Noorden gekomen, terwijl er omgekeerd een stroom van rooms-katholieke emigranten naar het Zuiden is gegaan. En aangezien de tachtigjarige oorlog, ondanks het streven van de Prins van Oranje, toch een godsdienstoorlog werd, zijn de zeven noordelijke provincies een bolwerk van het Calvinisme geworden, zoals de zuidelijke in een model van een rooms-katholieke staat zijn veranderd.
We moeten ook in het oog houden dat Zeeuws-Vlaanderen in politiek opzicht tot 1815 geen deel uitgemaakt heeft van Zeeland. Het behoorde met Brabant en Limburg tot de zogenaamde generaliteitslanden, die rechtstreeks stonden onder de Staten Generaal. Kerkelijk hoorde Zeeuws- Vlaanderen weer wel tot Zeeland. Het land van Axel en het Vrije van Sluis behoorden kerkelijk tot de classis Walcheren. Na de herovering van de stad, werd het land van Hulst later gevoegd bij de classis Zuid-Beveland.

De commandant van Sas van Gent, evenals die van de andere grensvestingen in Zeeuws-Vlaanderen, had dus direct te maken met het landelijk bestuur, de Staten Generaal. Maar het sturen van een predikant naar de Vlaamse Olijfberg, was een zaak van de vier Zeeuwse Classes, Walcheren, Schouwen, Zuid-Beveland en Tholen, bij welke laatste classis ook behoorde wat er over was van Reimerswaal, Bergen op Zoom en de plaatsen rondom deze stad.

Wanneer de commandant van Sas van Gent ds. P. Brant als gereformeerd predikant noemt die naar de Vlaamse Olijfberg is gezonden, is dit dus geschied door één van de Zeeuwse classes, die om de beurt, naar de volgorde bovengenoemd, daarvoor was bestemd. Waarschijnlijk vanaf 1591 hebben de Staten van Zeeland een traktement uitgetrokken uit de kas voor geestelijke bestemming, waaruit alle predikantstraktementen in de provincie werden betaald. Dit bijzondere traktement was bestemd voor degene die op zich nam de geloofsgenoten in Vlaanderen bij te staan. Dit is zo doorgegaan tot het eind van de 18e eeuw.
Maar er is, wat die geestelijke verzorging betreft, een goede samenwerking geweest tussen de Staten Generaal en de Staten en classes van Zeeland. Dat blijkt ook reeds uit het eerste stuk (we kunnen niet schrijven: eerste zin, want heel de lange brief is één

zin, wat men in die tijd mooi vond) van de voornoemde brief.
„Het heeft de Regeeringhe closet landen behaeght aan die van de gereformeerde Religie, woonende rontom Audenaerden, ende spetiaelyk tot Maryorenbeek, Materen, en andere parochien, te secondeeren, en aan haar gesaemtlyck toe te voegen den persoon genaemt Pieter Brant, Predicant in de gereformeerde Religie, omme de selfde gereformeerde gemeinte in de oefeninge van haar geloof, by continuatie op te wecken, te leeren en te vermaenen, de sacramenten uyt te deelen ende verder op te volgen alles wat tot waarnemen van haar geloof vereyst word, ende dat soo veel moogelyck is, op een stil en zedige wijze sonder eenigh schandaal van haar cant toe te brengen aen de ingeseetenen van de publyke Roomsche Catolycke kercke aldaar …"

Hier zullen we het eerste stuk van de brief beëindigen om nog enige opmerkingen te maken.
Uit het feit dat de commandant van Sas van Gent zo openlijk schrijft dat er een predikant van de gereformeerde religie voor de Vlaamse Olijfberg op komst is, blijkt dat er toch wel iets veranderd is in de Zuidelijke Nederlanden.
De kwestie van de godsdienst is bij de onderhandelingen over de vrede van Munster een zeer moeilijk punt geweest. Van Spaanse zijde hield men vast aan de overheersende positie van de R.K. Kerk, wat voor de onderhandelaars van de Staten Generaal niet te verteren was. Tenslotte, omdat er toch eens een eind moest komen aan de onderhandelingen, heeft men zich neergelegd bij twee weinig zeggende artikelen. De koning zal zorgen voor eerbare plaatsen voor de begrafenis ,,van hen die van de zijde der gezegde Heeren Staten" zijn en zullen sterven" onder het gezag der gezegde Heer Koning'.
Hiervan is niets terecht gekomen. Op de Vlaamse Olijfberg heeft men tot koning Willem I moeten wachten eer men een eigen kerkhof had. Een ingemetselde steen in de muur van dit kerkhof houdt dit feit nog altijd in herinnering. Voordien begroeven zij die van de gereformeerde religie waren hun doden in eigen hof.

Het andere artikel houdt in dat de inwoners van de landen van de Heer Koning, wanneer zij komen in de landen en gebieden der gezegde Heeren Staten, bij de publieke uitoefening van de religie zich moeten gedragen in alle bescheidenheid, zonder enig schandaal te geven in woord en daad. En dit moet wederkerig zijn. Dit artikel is een oorzaak geweest van eindeloos getwist en moeilijkheden. Maar, wanneer wij de brief lezen van de commandant van Sas van Gent, sluit hij zich in de woorden die hij kiest, nauw aan bij dit laatst genoemde artikel van de vrede van Munster. Zo behoort de gereformeerde predikant Pieter Brant zich te gedragen.

Maar, zoals gezegd, er was toen de brief aan de pastoor van St. Maria Horebeke geschreven werd, wel iets veranderd. Onder de laatste koning van het Spaanse Huis Habsburg, Karel II (1661-1700) waren de omstandigheden op het gebied van de godsdienst toch ook wel een ietsje milder geworden. Maar na zijn dood, op 1 nov. 1700, brak al spoedig de Spaanse Successieoorlog uit (1701-1713/14). Bij de vrede van Utrecht werden de Spaanse Nederlanden Oostenrijkse Nederlanden, waarover de keizer uit Wenen regeerde. De onderhandelingen over de godsdienst zijn wederom zeer moeilijk geweest. Het vredesverdrag in dezen van 1713 werd uitgewerkt in het Barrièretractaat van 16 nov. 1715 en later nader gecompleteerd door de artikelen van 22 dec. 1718.

De gevolmachtigden van de Staten Generaal eisten dus gewetensvrijheid voor alle inwoners van de Oostenrijkse Nederlanden. De gevolmachtigde van Karel VI, die inmiddels keizer van Duitsland was geworden, zei dat zijn vorst dit nooit zou dulden.

De Staten Generaal weken tenslotte. Het artikel van 11 nov. 1718 luidde tenslotte: De keizer stemt toe in de uitoefening van de godsdienst aan de troepen der Staten Generaal overal waar zij in garnizoen liggen en op particuliere plaatsen die de magistraten zullen aanwijzen en onderhouden. Aan deze plaatsen mag geen uiterlijk kenteken van een kerk worden gegeven. Officieren, militairen en geestelijken van de garnizoenenen zullen alle schandaal vermijden en wanneer er moeilijkheden komen, moeten deze minzaam worden geregeld. „Wat betreft de inwoners van het land, alle zaken die de Religie betreffen, zullen blijven op dezelfde voet als zij waren gedurende de regering van Karel II."
Die Barrièretractaten hebben natuurlijk oneindig veel moeilijkheden gegeven. De gereformeerden die een sluiks bestaan leidden, durfden weer openlijk voor de dag te komen en bezochten de kerkdiensten van de garnizoenen in de Barrièresteden. Met Pasen kwamen er bijv. in Doornik een 1200 protestanten uit de omgeving en ver uit Frankrijk, om er het avondmaal te vieren. Dat heeft in die bisschopsstad heel wat heibel gegeven. De militairen van het garnizoen hebben hen moeten beschermen toen zij uit Doornik vertrokken.
In deze tijd nu, tussen de twee fazen van het Barrièretractaat in, heeft de commandant van Sas van Gent zijn brief geschreven aan de pastoor van St Maria Horebeke en in deze brief zit iets van de verademing voor de gereformeerden rondom Oudenaarde. Waarschijnlijk hebben zij er te veel van verwacht.

We vervolgen nu de brief "… ende om dat meenighmael gebeurt, dat doormis-verstanden van oncundige en ongemanieerde menschen eerst cleyne en nader- handt aangroeyende grooten onheylen ontstaan, 't welck door persoonen van aansien, authoriteyt en respect, en wel insonderheyt door geestelycke persoonen, aan wien door haar onderhebbende gemeyten (gemeente) veel gedifferoert (getwist) wordt, ongehoorde ontmoetinge, quade toespreekingen, schelden en andere feytelyckheeden, die van nadeelige gevolgen bennen, door haar goedt exempel en tussenspraeck runnen voorgecoomen, verhindert, vernietight ende uyt de wegh gelegt worden…"

Bijna anderhalve eeuw heeft men met de protestanten in de Zuidelijke Nederlanden kunnen doen wat men wilde. Wie het boek, eveneens van prof. E. Hubert: Les Pays-Bas Espagnol et la Republique des Provinces-Unies depuis la paix de Munster, inziet, krijgt een indruk hoezeer de protestanten hier een speelbal zijn geweest van de „persoonen van aansien, authoriteyt en respect en wel insonderheyt door geestelycke persoonen". Zij hebben geleefd onder voortdurende druk, altijd met de vraag wat men nu weer tegen hen zou beramen.
Daaraan herinnert de brief uit Sas van Gent. Zij kunnen de toestand waarin de protestanten leven verlichten en verzwaren. Helaas is dit laatste nogal eens het geval geweest. Die personen van aanzien enz. wisten maar al te goed dat de autoriteiten van het land achter hen stonden, wat er ook door hen ten opzichte tegen de protestanten werd beraamd. De plakkaten van keizer Karel V en van de aartshertogen Albertus en Isabella waren nooit ingetrokken en de geestelijke personen wisten daaraan telkens weer te herinneren, ook in de 18e eeuw en ze wisten ook, zoals uit bewaard gebleven documenten blijkt, dat de Vrede van Utrecht en de Barrièretractaten geen vrijheid van religie garandeerden.
„…soo heb ik de eer van Ed: Eerweerde te versoecken dat UEd. serieuse en goetaerdige conduite (gedrag) daer toe magh strecken, dat UEd. deesen predicant PieterBrant in UEd. protectie gelieft te nemen nevens syne gemeynten, ten eynde syn Ed. desselfs functie naar behooren op eene discreete en stille wyse magh exerceren…"

Op een handige wijze wil de commandant van Sas van Gent de pastoor aan wie hij zijn brief richt, verantwoordelijk stellen voor hetgeen er in de toekomst gebeuren zal. Met vreugde zal hij de hem op deze wijze toegeschoven verantwoordelijkheid in geen geval op zich hebben genomen. Hij zal op in hoogst met deze brief verlegen zijn geweest en is er, terecht, mee gegaan naar zijn aartsbisdom Mechelen. In de stukken die direct daarop volgen, lezen we niet dat de pastoor zich tegen de protestanten binnen zijn parochie geroerd heeft, tenminste niet openlijk. We lezen ook niet dat hij Pieter Brant en zijn gemeente in bescherming genomen heeft. Dat is ook wat al te veel van hem gevraagd. „…ingevolge het tractaat door Syne Keyserlycke en Coninckly cke Majesteyt met de Heeren Haar Hooghmoogende de heeren Staten Generaal getracteert ende geslooten, spetiaal dicteerende dat de gereformeerde Religie sal toegelaeten worden in de keiserlycke Oostryksche Nederlanden, te moogen exerceeren, evengelyck en op dien voet, als de selve voormsels (voormalig) ten tyde van Coninck Carel den tweede glorieuser gedachtenis in de hiervooren genoemde landen is geexcerceert geworden;…"
De commandant schrijft dit wel en het zal ook wel zijn wens zijn, maar zoals we reeds hebben gezien is dit bij de Vrede van Utrecht niet overeengekomen, noch ook geeft het eerstgenoemde Barrièretractaat aanleiding dit te veronderstellen. Deze vrijheid van godsdienst is er ook niet gekomen bij de aanvullingen van 1718. Toch is er wel iets veranderd. Niet alleen in de Barrièresteden was aan de garnizoenen vrije uitoefening van de gereformeerde religie toegestaan, waaraan ook protestanten in en rond die steden gingen deelnemen, ook in Brussel, waar aan de legatie van de Republiek der Zeven Verenigde Provincies een predikant verbonden was, en waar in deze tijd menig Brusselaar die diensten bijwoonde, was men meer vrijheid gewend dan er was direct na de Vrede van Munster. En die gezant in Brussel was de man die klachten over de behandeling van protestanten in de Zuidelijke Nederlanden in ontvangst nam en ze doorstuurde naar Den Haag. En daar werden beslissingen genomen of de commandant van Sas van Gent maatregelen moest nemen en zo kon hij in het eerste stuk van zijn brief dan ook met recht schrijven dat het de regering van zijn land behaagd heeft die van de gereformeerde religie rondom Oudenaarde bij te staan.

„…dat dit schryven van myn afcomt, is omdat ik ordere hebbe, dat ingeval de gereformeerde eenige beletselen in de vrye exercitie en uytvoeringe van haeren Godsdienst in Vlaenderen ontrent Audenaarden aangedaan worden, ende de kennis daar van tot myn court, ik in sulcken geval de Roomscatolycke burgeren hier in deese vestingh en hier omtrent woonende, meede op een gelycke wyse, hare te houdene Godsdienst moet verhinderen en daar in continueeren, tot ter tyt toe, dat aan myn seeckere blycken worden gebraght dat de gereformeerde aldaar vrye exercitie van Godsdienst wordt toegelaeten…"
Zo is dan de commandant van Sas van Gent na de Vrede van Utrecht als beschermheer van de Vlaamse Olijfberg aangesteld. De Staten Generaal staan achter hem. Zo is die gemeente van St. Maria Horebeke tot op heden in stand gebleven.
„…ende gelyck ik hier, op alle bedenckelyke wyse, verhinder dat de Rooms Catolycken borgeren hier in de oefeninge van haar religie niet geturbeert worden, maer deselve gerustelyk exerceeren, so wil ik niet twiffelen, maer vertrouwen, dat U Eerweerdige, daar ter plaats op gelycke wyse wel sal gelieven te doen, in welcke hoop en verwaghtinge, nevens presentatie van mynen dienst, heb ik de eer van myn te noemen, Eerweerde Heer,
U Eerweerde onderdaenigen en gehoorsaemen dienaer,"
C. V. Citters

„Commandeur tot Sas - van Gend"

Tenslotte de vraag of deze brief geholpen heeft en het leven van de gereformeerden op de Vlaamse Olijfberg in pais en vree heeft kunnen voortgaan en de hen toegezonden predikant het hem opgedragen werk heeft kunnen doen.
We zullen u maar niet lang in onzekerheid laten. Het heeft niet lang geduurd dat de commandant van Sas van Gent de tegenmaatregel waarmee hij in zijn brief gedreigd had, wáár heeft moeten maken. En dat is waarlijk niet de enige keer geweest dat hij op deze wijze in zijn vesting heeft moeten ingrijpen. Anderhalve eeuw lang zijn de protestanten in de Zuidelijke Nederlanden het voorwerp geweest van bedreigingen, plagerijen, beschimpingen en zijn zij gezien als mensen die er eigenlijk niet zouden moeten zijn in die samenleving. En dat houdt niet zomaar ineens op met een brief van een militaire commandant. Zo'n brief noopt hoogstens wel tot enige matiging. In de stukken die prof. E. Hubert uit de archieven in Brussel en Den Haag heeft opgediept blijkt dat, zowel bij de regering van de Oostenrijkse Nederlanden, als ook bij het aartsbisdom Mechelen men er zeer gevoelig voor was welke gevolgen hun beslissingen konden hebben voor de rooms-katholieken in de Republiek van de Zeven Provinciën.

Valse aanklachten tegen de gelovigen in St. Maria Horebeke

Maar verder, wat St. Maria Horebeke betreft, hier kunnen we wel stellen dat de pastoor en de autoriteiten die er verder in dat dorp waren, deze brief niet genomen hebben. We mogen vermoeden dat dit de eerste keer is geweest dat de komst van een predikant zo openlijk werd aangekondigd. Zijn voorgangers zullen in het geheim hun weg hebben moeten zoeken en sluiks het hun opgedragen werk hebben moeten doen. In deze tijd lezen we wel niet meer dat een predikant gevangen werd genomen, zoals het Lucas Trelcat in 1594 overkwam, die voor een behoorlijke som moest worden losgekocht. Maar nu de komst van een predikant zo openlijk wordt aangekondigd en de pastoor hem ook nog in bescherming moet nemen, nu neemt men het niet in de parochie en de autoriteiten van deze plaats zijn al spoedig tot een tegenoffensief overgegaan. Zij hebben ijverig allerlei ketterse stoutigheden verzameld en die in verband gebracht met de komst van de aangekondigde predikant. Hun bezwaren en klachten hebben zij opgezonden naar de regering in Brussel en daar zijn ook deze in de archieven bewaard.
Het stuk dat Burgemeester en Schepenen opstellen begint met de aanhef: „Ten Dienste van de Majesteit, Ter Eeren en Glorie Godts." Het is gedateerd 19 mei 1717, dus precies twee maanden nadat de commandant van Sas van Gent zijn brief schreef. Men heeft er dus geen gras over laten groeien.
Een tiental klachten tegen de Calvinisten worden op schrift gesteld. Het zijn onder ede afgelegde getuigenissen. Twee zijn van een handtekening van de aanklager voorzien. Op acht staat een „mercq", een kruisje of zo iets. Het zijn allemaal oude klachten. De burgemeester en schepenen hebben het blijkbaar niet nodig geacht de beschuldigden van de gereformeerde religie te horen. Zoals ze geuit zijn, zijn de „vantisen (pocherijen) beledigingen, beschimpingen" door de burgemeester en schepenen op schrift gesteld en opgezonden naar Brussel.
De een verklaart te hebben gehoord uit de mond van een protestant dat zij eerlang nog kerkdiensten zouden kunnen houden in de parochiekerk en dat hun tijd zou komen „dat sy souden recht en wetten stellen".
Een ander verklaart te hebben gehoord uit de mond van een gereformeerde „dat de heeren Roomsche pastoirs argher dan duyveljaeghers ofte toovernaers waren".

Een derde Calvinist heeft reclame gemaakt voor de predikant die zij nu hadden en gezegd: „Compt oock naer zyn leeringhe." Dat is ongeoorloofde proselietenmakerij!
Een vierde heeft horen zeggen: „wy zullen noch een kercke oprechten, spyt den duyvel."
Een volgende verklaart onder ede te hebben gehoord dat de predikant op de volgende vraag had geleerd: „Weer dat Godt is; dat hy was in den hemel, op der aerden ende in alle plaetsen, ende opde vraeghe oft hy in de kercke van Hoorebeke niet en was --- dat Godt in de voorseide kercke niet en was, ende daeruyt gejaeght was, om de valsche leerynghe".
Natuurlijk komen ook naar voren „verachtynghe van de Heilige moeder Godts, Maria" als ook „verachtynghe van het Heilig Sacrament van het lichaem van onsen Lieven Heere".
En zo gaan de aanklachten voort die men onder ede laat afleggen om ze naar Brussel op te zenden met het doel dat de regering aldaar ingrijpt. Hoewel men uit de mond van de gereformeerde predikant, Pieter Brant „zich ontrent Paesschen lestleden uytghevende Predicant", zelf geen getuigenis heeft, wordt alles wat men gehoord en vastgelegd heeft, op zijn rekening geschreven. De regering zal er nu ook wel van overtuigd zijn dat hij zo spoedig mogelijk moet verdwijnen.

Nu kan het natuurlijk zijn dat de protestanten in Horebeke door de komst van de predikant, die zo openlijk is aangekondigd, wat overmoedig zijn geworden en zich vrijmoediger hebben verweerd.
Voorshands geloven we dit nog niet want, zoals gezegd, wat er voor de dag komt zijn in hoofdzaak de oude verschillen tussen de leer van het protestantisme en die van de kerk van Rome, hier natuurlijk iets aangescherpt. De protestanten van de Vlaamse Olijfberg hebben in 1717 anderhalve eeuw lang onder zware druk geleefd en zij hebben wel geleerd niet al te vrijpostig te spreken. Ze waren, om een Vlaams gezegde te gebruiken, *eerder zo tam als een luis op een kam.* Dit zou eerder te begrijpen zijn dan dat zij felle aanvallen gingen doen op de R.K. Kerk. Wel zullen zij van hun geloof hebben getuigd wanneer zij werden uitgedaagd.
Het is niet zo maar dat de gemeenten van de Vlaamse Olijfberg sinds 1700 zo zeer zijn verminderd, dat er een eeuw later nog twee van de zeven of acht over waren en het is niet zomaar dat de commandeur van Sas van Gent zijn brief schreef. De ene familie na de andere is geëmigreerd. De namen van Van Cauwenberghe, De Potter, Pede, Liets, Van Driessche, de Looze, Van Wymerich, die allen in de tien onder ede afgelegde verklaringen zijn genoemd als zijnde van de gereformeerde religie, zal men tegenwoordig tevergeefs zoeken op de Vlaamse Olijfberg. Familienamen kunnen verloren gaan door uitsterving van de manlijke linie. Maar hier zullen we het toch meer moeten zoeken in emigratie omdat het leven hun te zwaar werd, zo niet onmogelijk werd gemaakt.
Des te meer eerbied zullen we moeten hebben voor hen die gebleven zijn en wier nakomelingen, al is het een klein kuddeke, de gereformeerde — tegenwoordig dan hervormde — gemeente van de Geuzenhoek (Korsele) van St. Maria Horebeke vormen.

Ds. Pieter Cronenburg tegengewerkt

Helaas, in 1722 deed zich opnieuw een dergelijk incident voor op de Vlaamse Olijf berg en eveneens met een predikant die vanuit Zeeland was gezonden. Het gaat om ds. Pieter Cronenborgh. In de stukken die op deze zaak betrekking hebben, wordt de

classis Zuid-Beveland genoemd als „opzienders van de Vlaamsche kruyskerken". Hij is dus door deze classis gezonden, die zich ook allereerst voor hem verantwoordelijk weet. De classis is met deze zaak gegaan ook allereerst naar de Staten van de provincie, die er voor zorgden dat ze aan de orde kwam bij de Staten Generaal.
Wat was het geval geweest? De bestuurder (promoteur) van het aartsbisdom Mechelen, Castelnovo, was verwittigd dat er weer een andere predikant was gesignaleerd te Maria Horebeke. Hij ging er heen en vergezeld van schepenen van deze gemeente ging hij naar het huis van een calvinist, waar men wist dat ds. Pieter Cronenborgh zich ophield. Op de vraag van de bestuurder antwoordde Cronenborgh dat hij daar was volgens regeling (ordre) van de Staten Generaal der Republiek. Maar hij kon de brief van deze Staten niet tonen die hem met deze zending hadden belast. De bestuurder nam in beslag verschillende ketterse boeken (bijbels, lithurgische boeken enz.) en daarna beval hij Cronenborgh weg te gaan. Toen deze weigerde weg te gaan, voelde Castelnovo zich bedreigd — zo verklaarde hij tenminste later — en sloeg Cronenborgh tweemaal met een zweep, waarna de predikant wegging. Uit de stukken blijkt dat Cronenborgh zelfs gevangen is gezet.

Al spoedig is dit geval in Goes, Middelburg en Den Haag bekend, waar men het natuurlijk opnam voor predikant Cronenborgh. De Staten-Generaal richtten zich tot de regering in Brussel en zo zat de markies van Pré met dit geval. Deze droeg aan de „Fiscaux de Flandre" op een onderzoek in te stellen naar handelingen van de bestuurder van het aartsbisdom. De feiten werden erkend, maar verontschuldigd. De bestuurder was te ver gegaan in zijn ijver door de zweep te gebruiken. De rooms-katholieken in Holland zouden er wel weer om moeten lijden. Maar de predikant had zich ten onrechte beroepen op een mandaat van de Staten Generaal en eveneens was onjuist dat hij niets illegaals deed, terwijl toch het tegenovergestelde duidelijk genoeg was. Het rapport werd besloten dat een vermaning aan de bestuurder voldoende zou zijn. Er werd een, naar hun mening goede raad aan toegevoegd: de regering in Brussel zou er verstandig aan doen de gezant van de Republiek aldaar duidelijk te maken dat hij zijn landgenoten zulke godsdienstige zendingen moest ontraden.

Maar met dergelijke vrome vermaningen was de zaak Cronenborgh nog niet afgelopen. Zo ongeveer twee jaar sleepte deze zich voort. Ze vond haar naspel voor de Raad van State in Brussel, waarvan melding is gemaakt in de zitting van 30 mei 1724. Na lang daarover gesproken te hebben, besloot deze Raad het hele dossier te zenden aan de gezant van de Verenigde Provincies om hem aan te tonen dat de klachten van de sektariërs duidelijk slecht gefundeerd waren, behalve op één punt. De bestuurder van het aartsbisdom zou een strenge berisping krijgen, omdat hij de predikant geslagen had.
Maar een weinig voordien, op 7 maart 1724, hadden de Staten Generaal een besluit openbaar gemaakt dat de missionaire Jezuïeten, die zich in Den Bosch gevestigd hadden, buiten Netgebied van de Republiek werden verbannen. De rooms-katholieken, die hier driekwart van de bevolking uitmaakten, drongen er bij de Staten Generaal op aan op deze beslissing terug te komen. Zij lieten gelden dat, indien deze maatregel werd gehandhaafd, het getal van de bedienaars van hun eredienst totaal onvoldoende zou zijn.
Op 15 maart kregen zij ten antwoord dat alle kerken van Den Bosch voor de gelovigen weer geopend zouden zijn, op voorwaarde dat zij van de regering van de Oostenrijkse Nederlanden mildere maatregelen zouden verkrijgen ten gunste van de andersdenkenden in Vlaanderen. De autoriteiten te Brussel zouden zich moeten verbinden de predikanten niet meer te kwellen (tracasser) die van tijd tot tijd hun broeders bezoeken rondom Oudenaarde. Voor het overige, indien men weigerde deze

weg te bewandelen, zouden de Staten Generaal meedogenloos alle katholieke priesters uit Sas van Gent verbannen. De rooms-katholieken van Den Bosch werden dus afhankelijk gesteld van de Raad van State van de Oostenrijkse Nederlanden.
Op 5 augustus 1724 verscheen de bestuurder van het aartsbisdom Mechelen, Castelnovo, voor de Raad van State en kreeg daar een strenge berisping voor zijn onbedachtzaam gedrag. „Hij heeft beloofd niet meer zulke buitensporigheden (exces) te zullen begaan".

Uit deze twee gevallen met predikanten blijkt dat de druk op de protestanten in Vlaanderen langzamerhand al meer werd verzwaard, maar ook hoe er vanuit Zeeland streng op werd gelet wat er met hen gebeurde. We krijgen hier enigszins een indruk hoe de geconstateerde incidenten verder verliepen. De classes, evenals de Staten van deze provincie kenden een ruime eeuw van verantwoordelijkheid voor deze broeders mede-gelovigen, die zij indertijd vrijwillig op zich hadden genomen en met wie zij zich verbonden bleven gevoelen.

In die jaren 1721-1722 geschiedde er nog iets dat de gereformeerden in Zeeland (daar allereerst) diep heeft geschokt. En dit geschiedde wederom in de gemeente van de Vlaamse Olijfberg. In een brief doet de kerkenraad van Sas van Gent zijn beklag over het feit dat de protestanten rondom Oudenaarde opnieuw het voorwerp zijn van onrechtvaardige behandeling door de autoriteiten aan de overzijde van de grens. „Zy zyn dagelyks door die van de Roomsgezinden op allerhande manier gedruckt en vervolght, in soo verre self, dat het te duchten was dat zy in het geheel in kosten stonden te ondergebraght te werden, door dien de Roomsgezinden met geweldt de kinderen, die nagelaten wierden van onze geloofsgenoten na haar quamen te nemen, en niet wilden dulden dat door de naastbestaande, schoon by uijtterste wille, of anders onder voogdhijschap van deselve wierden opgequeeckt, doende de kinderen herdoopen en verder in de Roomsche kerk opvoeden, gelyck Haar Hoogh. Mogende uijt het authenticq instrument, nevens voorschreve Requeste gevoeght souden kunnen sien'.

We zullen nu het woord geven aan de pastoor van St Maria Horebeke.
Hij meldt dan het overlijden van Lieven Pede, vijf maanden geleden, en van Petronilla Den Bulck, zijn nagelaten weduwe, ongeveer zes weken daarna gestorven, achterlatende zes kinderen. „Eerst den voorseiden pastoir attesteert (verklaart) by desen voor de waerheydt, dat den jonghsten kinde, daer van de voorseide weduwe in den kinderbedde van is overleden, acht a thien daghen naer t'overleyden van de selve moeder ghedoopt te hebben, op conditie, mits niet kennelyck synde iemandt in de parochie te vermoghen doopen; ende tselve t'observeren (in acht nemen) int regard van kinderen die doore vroevrauwen mochten ghedoopt syn, volghens den Pastorael".
Voorts verklaart de pastoor dat de Meyer en Schepenen van St. Maria Horebeke, zodra hun dit sterven ter ore was gekomen, „over deselve (zes kinderen) vooghden ghecreert hebben", een oud-oom van vaderszijde en een inwoner van deze parochie voor moederszijde, ,,wesende de naeste ende bequaemste van de Roomsche catholique Religie, ghelyck gheuseert wordt, in dierghelyck cas, te doen ende stellen." Volgens een ander rapport over deze zaak is er, wat de voogdij betreft „gehandelt volgens usantie". Nadrukkelijk wordt daarin gezegd dat de pastoor met de benoeming van de voogden niets te maken heeft gehad. Dat „volgens usantie" en „ghelyck gheuseert" zal wel betekenen dat het niet anders kon, volgens de wetten van het land, zij het dan misschien de ongeschreven wetten. De Fiscaux van de Raad van Vlaanderen

bevestigen vervolgens in het rapport (wat onjuist is, tekent E. Hubert hierbij aan) dat bijna alle protestanten afvalligen zijn of kinderen van hen, die vroeger al bedorven waren. De waarheid is, dat behalve zeer zeldzame uitzonderingen, deze dissidenter behoren tot families die voor meer dan een eeuw zijn overgegaan naar het calvinisme.
Deze zes minderjarige kinderen worden nu opgevoed in de rooms-katholieke godsdienst, tot dat zij de leeftijd hebben bereikt van de jaren des onderscheids. Dan is het hen geoorloofd zelf vrij te beslissen. Ze Voegen er aan toe dat dit ook zo geschiedt in de Republiek, wat later door d Staten-Generaal ten sterkste wordt ontkend. Dit schrijft de overheid van St. Maria Horebeke.

Nu zij toch aan het schrijven is, wil ze nog wel het een en ander kwijt, wat haar hoog in de keel zit, namelijk dat de geadministreerde protestanten, het burgerschap Van Sas van Gent bezitten, „hetgeen niet overeenkomt met de gehoorzaamheid aan de keizer."
En passant tekent zij hierbij ook aan bezwaren te hebben tegen de naam *„kerk onder het kruis"*, welke naam door deze dissidenten telkens weer wordt gebruikt. Deze naam zou dan betekenen dat zij het doelwit zijn van vervolgingen, hetgeen bezijden de waarheid is.
Maar hoe dan ook, het gevolg is weer geweest dat de kerken ,van Sas van Gent en omgeving werden gesloten, zodat de rooms-katholieken het ook over de grens moesten zoeken voor hun eredienst.
Zo is het voortgegaan in de 18e eeuw, zij het in mindere mate als in de jaren twintig. De betekenis van Sas van Gent voor de protestanten in Vlaanderen is belangrijk geweest. Het zou, geloof ik, de moeite waard zijn het archief van de kerkenraad, zo dit nog aanwezig is, na te gaan.

De kerk tijdens het eerste Barrièretractaat,
Na 1724 lijkt het enige jaren rustig te zijn bij de protestanten van de Vaamse Olijfberg. Er zijn tenminste geen documenten uit deze tijd ons onder ogen gekomen die een andere indruk geven. De regering in Brussel was er ook niet zo happig op het beleid van de aartsbisschop en de plaatselijke overheden te steunen. En terecht, Want dan kon ze rekenen op tegenmaatregelen van de zijde der Republiek.
Daar kwam nóg bij dat de regering in Brussel het veel te druk had met haar strijd tegen het Jansenisme. Juist in de Oostenrijkse Nederlanden beleefde deze stroming in de kerk van Rome haar grootste crisis. Maar dit valt buiten ons onderwerp, behalve dat misschien mede daardoor de protestanten enige jaren rust hebben gekend.
In deze jaren was Maria Elisabeth van Hongarije, een zuster van Keizer Karel VI, landvoogdes over de Nederlanden geworden en het heeft niet aan haar gelegen — schrijft Pirenne — dat de ondergang van het Jansenisme niet werd gevolgd door een uitroeiing van het protestantisme. Daardoor zou de zegepraal van haar kerk in de Oostenrijkse Nederlanden volkomen zijn geweest. In E. Hubert: „Etude sur la condition des protestants en Belgique depuis Charles V jusgu à Joseph II", laat de schrijver een document afdrukken dat in 1734 is opgesteld.
We volgen de korte inhoud van Pirenne.
Dit edict „strafte met boete of verbanning, al degenen die voortaan de sacramenten niet zouden gebruiken, die slechte boeken zouden lezen of verkopen, psalmen zingen, geheime vergaderingen bijwonen of gemengde huwelijken aangaan."
Verbeurte van lijf en goed dreigde de „hardnekkige ketters" en het vuur de wederafvalligen. Wie denkt er hier niet aan de plakkaten tegen de ketterij van Karel V en Philips II? Het is ook niet zo vreemd dat in deze tijd die gedachten weer opkomen en in een edict worden verwerkt, want de geestelijkheid in de Oostenrijkse

Nederlanden voelde zich weer gesteund door de regering in Brussel en ze werd niet moe er aan te herinneren dat de plakkaten van vroeger, inclusief die van Albertus en Isabella nooit waren ingetrokken en daarom nog altijd geldigheid hadden. Blijkbaar vonden ze met deze gedachte gehoor bij de landvoogdes.

Dit ontwerp-edict heeft de landvoogdes hier en daar rondgezonden ter beoordeling en het neergelegd in haar Private Raad. Daar was men zo verstandig dit niet te accepteren. „De vreedzame afgescheidenen in ettelijke dorpen rechtvaardigen geenszins het verachterd fanatisme van de landvoogdes", tekent Pirenne hierbij aan. En hij deelt mee dat dit edict begraven bleef in het archief van de Private Raad en de protestanten leefden voort zoals zij sedert het einde van de 16e eeuw geleefd hadden, d.w.z. zonder wettelijke toelating, doch feitelijk gedoogd, op voorwaarden dat zij voor hun geloof niet ijverden en geen proselieten trachten te maken.

Voor deze periode moeten we, in verband met ons onderwerp, ook nog iets zeggen over de barrière-steden. Reeds in 1697, bij de vrede van Rijswijk, kreeg de Republiek het recht bezettingen te leggen in belangrijke steden langs de grens met Frankrijk. Daaronder was ook Oudenaarde. Na de dood van Karel II rukten al spoedig Franse troepen de Zuidelijke Nederlanden binnen. De staatse troepen werden ontwapend. Met één slag waren de Staten-Generaal hun barrière kwijt.
Op 15 november 1715 kreeg de Republiek, bij het eerste barrière-tractaat, *het recht bezettingen te leggen in de vestingen Namen, Doornik, Meenen, Veurne, Waasten (Warneton), Yperen, het fort Knokke, terwijl Dendermonde moest worden gedeeld met de Oostenrijkse bezetting.*
We hebben gezien dat door die barrière-bezettingen de latente protestanten in die omgeving weer voor de dag kwamen. Toch moèten we zeggen dat die Hollandse bezettingen het protestantisme in de Oostenrijkse Nederlanden meer kwaad dan goed hebben gedaan. De bevolking gevoelde die bezettingen niet als een bescherming, maar als een onderwerping aan de protestantse Republiek. Alles ging in tegen de geest waarin de bevolking was opgevoed, die van de Contrareformatie. De reguliere en seculiere geestelijkheid werd niet moe de bevolking op te zwepen tegen de ketterse troepen aan de zuidelijke grenzen van hun landen. En dan moesten zij zelf ook nog die bezettingen betalen. Jaarlijks verteerden die troepen (30.000-35.000 man) 1.200.000 florijnen, een derde deel van de inkomsten van de Oostenrijke Nederlanden; een gemakkelijk object tot ophitsing. De bisschoppen kregen steeds meer invloed en zij zorgden er angstvallig voor dat het rooms-katholicisme de enige godsdienst in den lande bleef.

Zeeland was, als één van de zeven provinciën, bij deze barrière betrokken. Maar buiten deze algemene medeverantwoordelijkheid, was ervoor de gereformeerde kerk in Zeeland nog een bijzondere band met die barrière-garnizoenen. Ze hadden al hun predikanten; en achteraf is men het er wel over eens geweest dat deze niet steeds verstandig hebben gehandeld in hun ijver. De garnizoenen vormden gemeentenen kerkelijk werden deze ingedeeld bij de classis Walcheren, zodat deze classis nog groter werd dan ze reeds was. Dendermonde alleen werd ingedeeld bij de classis Zuid-Beveland, evenals het land van Hulst. Toen in 1740 de Ootenrijkse Successie-oorlog uitbrak, na de dood van keizer Karel VI werden de Republiek der Verenigde Proviciën en Engeland in die oorlog betrokken. I zeer korte tijd vielen de barrièresteden in 1744, 30.000 man waren krijgsgevangen gemaakt. De Fransen nam ook nog Sluis, Sas van Gent en Axel in. Bij de vrede kwamen de Hollandse bezittingen wel weer terug, maar Theresia beperkte de geldmiddelen en soldaten. Dit bleef zo totdat Jozef II er radicaal

een eind aan maakte. Hij liet de vestingwerken van die steden (behalve die Van Antwerpen en in Limburg) slopen. Hij deed dit kort nadat hij aan de regering gekomen was. Daarmee verloor de Classis Walcheren een deel van haar gemeenten. In deze tijd gingen de Oostenrijkse landen steeds meer hunker naar een zelfstandig bestaan.
In 1740 kwam Maria Theresia aan het bewind en daarmee werd zij keizerin van de Zuidelijke Nederlanden. Zij was zeer rooms-katholiek en we kunnen van haar lezen dat ze bij iedere gelegenheid haar haat tegen het protestantisme liet blijken. Dit komt ook tot uiting in de instructies die zij gaf aan de gouverneurs van de gebieden waarover zij regeerde. Van de protestanten moesten hun 'slechte en verboden boeken worden afgenomen'. Die protestanten moeste bekeerd, of anders zouden zij het land moeten verlaten. De plakkaten tegen de ketterij moeten gehandhaafd. Iedere ketterij is een aanslag tegen de religie van de staat en zij dient als Beschermvrouwe van de Kerk waken voor de zuiverheid van de leer van de Kerk.

Een boer uit Dour, die zijn huis had opengesteld voor samenkomsten van de gereformeerden, werd op 13 juni 1750 door de Raad van Henegouwen gestraft met eeuwige verbanning. Maar dit vonnis moet vooral niet ruchtbaar worden, want het zou schadelijke gevolgen kunnen hebben voor de rooms-katholieken „in de nabij provincies die in de macht zijn van protestanten".
Karel van Lotharingen, die getrouwd was met een zuster van Maria Theresia en van 1744 tot 1780 landvoogd over de Zuidelijke Nederlanden is geweest, voerde de bevelen van de keizerin met zeer grote voorzichtigheid uit. Waarom zullen we onze ogen niet een klein beetje sluiten. Zo zei hij en zo deed hij. Toch kwamen er geregeld klachten over hetgeen rooms-katholieken protestanten aandeden als ook over overtredingen van predikanten van het barrière-tractaat.
Van tolerantie begreep Maria Theresia niets, schrijft Pirenne. Maar langzamerhand wordt zij toch iets meer toegevend tegenover ketters, indien deze tenminste niet bepaalde grenzen overschreden. Maar gedurende haar regering krijgen we in Europa steeds meer te maken. met de zogenoemde Verlichting, die dit werelddeel brengt in een geheel ander gedachteklimaat dan die, waarin ze tot dan had geleefd. De menselijke rede (Rationalisme) krijgt een belangrijke plaats in de wetenschappen, in de politieke verhoudingen, alsook op het gebied van de samenleving en het godsdienstig denken. Was het onder invloed hiervan dat Maria Theresia aan de predikant van Sas van Gent toestond zijn medegeloofsgenoten te Gent geregeld te bezoeken en dat zij „aan die van de gereformeerde godsdienst, wonende in de Nederlanden, toestond bij testament over hun bezittingen te kunnen beschikken"? Er kwamen dus ontspanningen.

Toen Maria Theresia op 29 november 1780 stierf, werd zij opgevolgd door haar zoon Jozef II, die bekend staat als een van de „verlichte despoten". Uitgaande van de Verlichting, wilden zij hun staten redelijk inrichten en een aantal historische belemmeringen van hun absolute macht opruimen, vooral in de rooms-katholieke landen. Zij trachtten de welvaart te verbeteren, het onderwijs te hervormen, hun staten op een meer humanitaire basis te plaatsen. Het begrip „tolerantie" drong steeds meer door. Toen de aartsbisschop van Kamerijk zich te Brussel ernstig beklaagde over het feit dat twee van zijn diocesanen in een calvinistische eredienst hun huwelijk hadden laten bevestigen en vroeg dat de keizerin de predikanten van de barrière-steden zou dwingen bij hun samenkomsten de vreemdelingen uit te sluiten, conform artikel 9 van het verdrag van 1715, kreeg hij van de landvoogd ten antwoord: dat het twee mensen

betrof, die van ouder op ouder protestant waren geweest.
Het gouvernement herinnerde hem vervolgens aan het aangenomen beginsel de ogen te sluiten „sur la croyance des reform és tant que ceux-ci s'abstinaient de tout scaldale". Dit betekent zoveel als een stilzwijgende verdraagzaamheid tegenover protestanten. Maar officieel zijn hun geen kerken en predikanten toegestaan. Toch blijft de positie van de protestanten wankel. De grilligheid van een despoot kan de verdrukking zo weer doen herleven, want de plakkaten tegen de ketters — de geestelijkheid herinnert er ook nu nog aan — blijven geldig en officieel is en blijft de religie van de kerk van Rome de enige religie van de staat.

Het tolerantie-edict in de Zuidelijke Nederlanden onder JOZEF II

Jozef II volgt dan in 1780 zijn moeder op. Sinds 1765, bij de dood van zijn vader, kreeg Jozef de titel „mede-regent". Maar deze titel blijft zonder inhoud. Maria Theresia heeft haar zoon, die zij om zijn denkbeelden niet vertrouwt, liever niet in haar regeringszaken. Zij vertrouwt hem alleen het leger toe. Om zijn tijd nuttig te besteden, wil Jozef Duitsland, Italië en eigenlijk heel Europa leren kennen. En waar hij ook reist, bewaart hij een strikt incognito.
Hubert gaat nader in op het verschil in denken tussen moeder en zoon, omdat hij dit nodig vindt voor het verdere verstaan van de geschiedenis van het protestantisme in de Oostenrijkse Nederlanden. Hij doet dit naar aanleiding van de briefwisseling tussen deze twee, waaruit blijkt dat zij bijna permanent verschil van mening hebben, vooral wat betreft de kwestie van de godsdienst Maria Theresia ziet haar zoon steeds als een ongelovige en zo spreekt zij zich ook uit in haar brieven. Maria wil de religie van de staat handhaven. Haar zoon is bezield door gedachten van godsdienstige tolerantie. De moeder blijft zich verzetten tegen vrijheid van geweten. Haar zoon schrijft terug dat het woord „tolerantie" het is dat wezenlijk verschil maakt tussen ons. „In mijn gedachten zouden er minder goddelozen in alle religies zijn en de staat zou er veel bij winnen en ik kan niet geloven dat deze gedachte mij schuldig maakt in de ogen van God. Vervolgingen kunnen de menselijke ziel niet binden. Deze behoudt haar vrijheid ook temidden van martelingen." Voor Maria Theresia is tolerantie zoiets als onverschilligheid en het middel om alle geloof te verliezen. Dit is geschreven in 1777, in het jaar dat de protestanten van Moravië vele en wrede kwellingen moesten ondergaan. Dit vindt Jozef zo erg, dat hij zijn moeder smeekt te aanvaarden dat hij bedankt als mede-regent. Aldus tekent Hubert de verhouding van moeder en zoon. Hij doet dat met vele aanhalingen uit die briefwisseling.
Kort na zijn troonsbestijging, in mei 1781, kwam Jozef zijn bezittingen in de Nederlanden bezoeken. Hij bleef tot augustus van dat jaar. Alle ceremonieel eerbetoon werd door hem afgeweerd. De reis moest zuiver particulier zijn. Hij sliep in hotels. Wars was hij van pluimstrijkerij en men werd gewaarschuwd zich daarvan te onthouden. Kardinaal Franckenberg, aartsbisschop van Mechelen, zag kans hem te bezweren onder andere protestantse erediensten te verbieden, evenals het lezen van slechte boeken zoals die van Voltaire en anderen. Verschillende malen was Jozef aanwezig in de zittingen van de „Conceil Privé" van de landvoogd. En daar werd voor het eerst de kwestie van de tolerantie aangeroerd met het oog op de protestanten in deze Nederlanden. Daar sprak hij zelf over de betamelijkheid hen de vrije uitoefening van de religie toe te staan. Zo nam hij in deze maanden van zeer vele zaken poolshoogte. Pirenne geeft van dit bezoek een vrij uitvoerig en levendig verslag. Op 12 november 1781 zonden de gouverneurs-generaal van de Oostenrijkse Nederlanden, in naam van de keizer, aan alle Justitiële Raden, aan de Provinciale Raden, aan de magistraten van de voornaamste steden en aan de universiteit van Leuven de

rondzendbrief, die in de geschiedenis bekend zou staan als het Tolerantie-edict. Plotseling werden de autoriteiten daarmee verrast en zowel de burgerlijke als de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders waren in het begin verlegen wat ze er mee moesten doen. Ook van de protestanten kunnen we zeggen dat ze door dit edict werden overvallen.

Het stuk is te lang om in dit artikel te worden opgenomen. Daarom slechts enkele belangrijke punten van de inhoud.
„Zodra de protestanten enig rumoer zullen maken, moet de magistraat van de plaats hen herinneren zich te schikken naar de inhoud van deze open brief." Daarmee begint het edict. Het is hun niet geoorloofd proselieten te maken. Ieder is vrij een andere godsdienst te belijden dan de katholieke, mits hij dit aangeeft bij zijn overheid. Indien het getal der protestanten groot genoeg is in een plaats om een kerk te bouwen en een predikant te onderhouden moet het Regentschap (Régence) hen daartoe zonder uitstel toestemming geven. De protestanten genieten aldus vrijheid van geweten. Zij moeten er zich wèl voor wachten anderen te bedreigen die willen volharden in hun katholieke religie. Zij moeten zich wachten smalend te spreken over de beeltenissen en beelden van heiligen.
De katholieke onderdanen zijn vermaand op dezelfde wijze zich vriendelijk te gedragen jegens hun protestantse medeburgers. De magistraten van alle provincies hebben er nauwkeurig op toe te zien dat dit gebeurt en zelf moeten zij niet partijdig handelen tegen hun protestantse onderdanen, maar in alle omstandigheden tonen, hetzij in het verlenen van gunsten, hetzij bij het opleggen van nodige straffen, dat zij dit doen zonder haat of vooringenomenheid. Zij mogen nooit toestaan dat men op enige manier de protestanten in de vrije uitoefening van hun godsdienst verstoort. Indien zij protestanten moeten straffen zullen zij niet verzuimen hen te zeggen dat het niet is ter oorzake van hun godsdienst dat men hen straffen oplegt, maar omdat zij de wetten van het land hebben overtreden.
Hetzelfde geldt voor de katholieken. De geestelijkheid en de priesters zijn gewaarschuwd niet dan het Evangelie en de moraal te preken, zich te onthouden van alle dispuut over zaken van de religie. Hun taak is aan hun toehoorders uit te leggen de fundamentele punten van de katholieke religie, maar zonder bitterheid en zonder stekelige toespelingen op de protestanten.'

Dit edict werd zo ineens neergelaten op de Oostenrijkse Nederlanden en het is te begrijpen dat men in het begin, zowel van rooms-katholieke als van protestantse zijde, zich afvroeg: *wat hebben we nu?* De keizer heeft tevergeefs gehoopt dat zijn onderdanen zouden bijdragen, naar hun vermogen, om zijn goede bedoelingen te steunen en dat het in dezen een edele wedstrijd zou worden tussen deze twee religies. De Gouverneurs-generaal zonden al spoedig een nadere uitleg over allerlei punten waarover vragen rezen. Zo bijvoorbeeld, dat de begrafenissen van de protestanten nu publiek konden plaats vinden, met behulp van predikanten. Er kwamen ook regels voor gemengde huwelijken. Wanneer de vader rooms-katholiek is, moeten alle kinderen katholiek zijn. Indien de vader protestant is, zullen de jongens de religie van de vader volgen en de meisjes die van de moeder. Voortaan zal ketterij geen schending meer zijn van de burgerlijke wetten. Protestanten kunnen nu burgerlijke ambten gaan bekleden en zij kunnen studeren aan de universiteit van Leuven enz.

Het tolerantie-edict vond over het algemeen weinig warme bijval in de Zuidelijke Nederlanden. De religie van de kerk van Rome had een paar eeuwen lang een

geprivilegieerde plaats ingenomen en het samengaan van staat en kerk was hier een zo vanzelfsprekende zaak geworden, dat het een behoorlijke tijd duurde eer de rooms-katholieken begrepen dat zij door dit edict niet meer de enige kerk in het land waren, maar één naast een andere, ook al was die dan zeer klein. Deze vrijheid die aan protestanten werd verleend ging volkomen in tegen alle tradities waarin men tot dan had geleefd en die men niet zomaar opzij kon zetten. Dit edict zou de doodslag zijn voor de enige en ware kerk. Rechten geven aan protestanten, is de eenheid van de staat en de samenleving verbreken. Zo komt steeds meer het verzet tegen het tolerantie-edict los. Men wil nog wel aannemen — in het begin althans— de goede bedoelingen van de keizer, maar van rooms-katholieke zijde zijn er allerlei pogingen geweest om hem de ogen te openen voor de gevolgen.
Alle klachten die er los kwamen, en dat waren er zeer vele, maakten weinig indruk op de keizer en hij legde ze rustig naast zich neer.

We hebben hier wel wat uitvoeriger moeten zijn om te laten begrijpen dat de protestanten in de Oostenrijkse Nederlanden niet stonden te juichen toen hen door deze keizerlijke oekase, niet alleen gewetensvrijheid, maar zelfs godsdienstvrijheid was toebedeeld. In het begin hebben zij ook niet geweten wat daarmee te doen, vooral toen een steeds heftiger wordend verzet tegen dit edict van alle kanten losbrak.

Op de Vlaamse Olijfberg deed zich in deze jaren nog een incident voor onder de regering van Jozef II. Op 8 januari 1783 zet kardinaal Franckenberg, aartsbisschop van Mechelen, uiteen aan de Gouverneur-generaal dat een vrouw van Maria Horebeke, die protestants was geboren, maar dit geloof had afgezworen om een rooms-katholiek te kunnen trouwen, naar de religie van haar kinderjaren was teruggekeerd na de dood van haar echtgenoot. Zij laat door de protestantse predikant godsdienstonderricht geven aan de vijf kinderen die in haar huwelijk zijn geboren. Hier is dus een geval van „afvalligheid van de vrouw” en „betreurenswaardige verleiding van onschuldige kinderen", wat betekent een grove overtreding van het edict van de keizer.
Tevens herhaalt de aartsbisschop de klachten die reeds zo menigmaal zijn geuit. De Private Raad zendt deze zaak naar de Fiscaal van de Raad van Vlaanderen om inlichtingen. Deze antwoordt 8 december 1783, dat de feiten die door de kardinaal aan de orde zijn gesteld ten laste van de weduwe De Schepper, vast staan en dat zij tegenovergesteld waren aan de beschikkingen van het keizerlijk rondschrijven dat op 15 december 1781 uitging. Het moet dus gebeuren dat de schuldigen worden uitgenodigd „in de legaliteit terug te keren". De Private Raad sloot zich aan bij de voorstellen van de Fiscaal. De gemeentelijke autoriteiten van Maria Horebeke werd gelast de strafbare weduwe te gebieden zich te voegen naar de keizerlijke decreten en terzelfder tijd er voor op te passen dat geen oneerbiedigheid wordt begaan, noch door de dissidenten, noch door de katholieken.
We kunnen hierbij alleen aantekenen dat deze beslissing is volgens de artikelen en latere uitleg van het tolerantie-edict. Van deze zaak hebben we verder geen documenten onder ogen gekregen.

Bij de protestanten ging alles voort, zoals het een paar eeuwen lang gegaan was. De enige verandering die wordt gemeld is uit 1783. Ds. D. Koningsberger die van 1842 tot 1851 de Vlaamse Olijfberg als predikant diende en na hem ds. J. H. C. Wegener die hier van 1870 tot 1879 predikant was, vermelden beide dat vóór 1783 de samenkomsten van de gemeente zonder gezang plaats vonden en dat het zingen in dat jaar

weer was ingevoerd. De gemeente moet het weer helemaal leren. Daartoe liet men van Doornik „een jeugdig christen komen, F. Becart geheten, om zijn geloofsgenoten in het godsdienstig gezang te onder wijzen". Het begon met de eerste vier verzen van psalm 25.
Hier hebben we het begin van het koor van de protestantse gemeente van Maria Horebeke dat in de laatste jaren van de vorige eeuw en in het eerste kwart van deze eeuw een zekere vermaardheid heeft verworven en ook in Zeeland, vooral in Zeeuwsch-Vlaanderen uitvoeringen heeft gegeven. In de eeuw van de Reformatie waren de psalmen revolutionaire liederen en streng verboden. Nu kan het je overkomen als je op 15 augustus in België voor een processie moet wachten, dat je het kerkkoor van de betrokken parochie Psalm 118 hoort zingen.

In deze jaren, eerder dan te Maria Horebeke, is het kerkje van **Etichoven** gesticht. Jona Willem te Water, die kort voor 1780 (zoals hij in zijn levensbericht door hem zelf vervaardigt, schrijft) door de classis Walcheren was aangesteld tot mede-opziener van de kruiskerken in Vlaanderen (H. Faukelius was in 1613 de eerste geweest) stelt een instructie op voor de predikanten die naar de Vlaamse Olijfberg werden gezonden en dat was wel nodig ook. Door de Gecommitteerde Raden van Zeeland is deze instructie bekrachtigd. Hij weet van de Zeeuwse overheid ook f 300,- los te krijgen voor de opbouw van het kerkhuis te Etichoven. Tot 1816 is hij opgekomen voor de belangen van deze kruisgemeenten.
Aan de protestanten van de Vlaamse Olijfberg was dan toegestaan een huis voor hun samenkomsten te bouwen. Dat moest gebeuren onder dezelfde voorwaarden als die waren opgelegd aan de plaatsen waar de protestantse legerpredikanten in de barrièresteden hun diensten hielden. Zo uiterlijk moest er niets aan de hand zijn dat aan een kerk herinnerde.
Volgens de catalogus van de tentoonstelling: „De bosgeuzen en de Vlaamse Olijfberg", die in 1975 in het Rijksarchief te Ronse is gehouden, is de „oude kerk", zoals ze nu genoemd wordt, gebouwd in 1795. Hoewel er ook andere jaren genoemd worden, zullen we ons maar aan dit jaar houden. Ze is één met de boerderij waaraan zij is vastgebouwd.

Vanuit Zeeland heeft men in deze jaren meegeleefd met hetgeen er in Vlaanderen geschiedde. De Staten gingen voort financieel te zorgen dat er geregeld een predikant kon komen. Maar ze deden meer. Ze bevalen dat er in alle gemeenten een collecte moest worden gehouden voor de bouw van de gedachte plaats voor samenkomsten. Ze deden nog meer. Op de tentoonstelling in Ronse lag er ook een statenbijbel, gedrukt te Gorinchem in 1748, „in lederen stempelband" (46 x 29 cm), vier koperen slotplaatjes. De sloten waren verdwenen. In gouden letters stond er op gedrukt V(laamse) Olyf berg) Dit prachtige boek, dat momenteel hersteld wordt, bevat behalve de bijbel, ook de psalmberijming. Het werd in deze jaren door de Staten van Zeeland geschonken als een soort afscheidsgeschenk, daar voortaan de vrije uitoefening van de godsdienst gewaarborgd was. Aldus de catalogus van de genoemde tentoonstelling in Ronse.

De Zeeuwse kerken zijn voortgegaan met haar beschermende taak die zij gedurende twee eeuwen voor de Vlaamse Olijf berg hadden gehad. Maar met de bemoeienis van de Staten is het dan inderdaad afgelopen.
Ook uit andere delen van ons land zijn giften voor de bouw van deze „oude kerk" binnengekomen, vooral ook uit Friesland.
Op de tentoonstelling in Ronse lag ook nog een eerste druk van de Statenbijbel, uit

1639, die eenmaal lag in het kerkje te Etichoven en nu ligt op de kansel van de kerk in Ronse.

Jozef II is in al zijn landen voortgegaan met zijn hervormingen, de een na de ander. Hij hief kloosters op die geen nut meer hadden voor de samenleving. De opleiding van de rooms-katholieke geestelijkheid veranderde hij. Historische rechten werden door hem genegeerd. Hij voerde het burgerlijk huwelijk in. Maar steeds groter werd het verzet tegen zijn afgedwongen hervormingen. In de Zuidelijke Nederlanden brak zelfs een opstand tegen hem uit, de zogenoemde *Brabantse omwenteling*, die werd neergeslagen. Toen hij in 1790 stierf waren zijn laatste woorden: „Ik heb het ongeluk gehad al mijn plannen te zien mislukken."
Aan dit verzet tegen de hervormingen van Jozef II kunnen we vastknopen dat er vooral ook verzet bleef tegen het *Tolerantie-edict*.
Ook tegen de grondwet die koning Willem I in 1815 aan het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden aan het volk oplegde, was er veel verzet in de zuidelijke provincies juist tegen het zesde hoofdstuk: *Van den godsdienst*. Men wil terug naar de tijd van Maria Theresia en sommigen zelfs naar de tijd van Albertus en Isabella. Maar in de grondwet van het koninkrijk België van 1831 is hiervan niets meer terug te vinden. Men heeft dan aanvaardt dat vrijheid van godsdienst past in een vooruitstrevende staat.
Ook in de jaren na Jozef II, toen zijn broer Leopold keizer werd, ging het verzet tegen het Tolerantie-edict door en de protestanten konden zich wel eens afvragen wat dit edict eigenlijk voor hen betekende. Vroeger werden ze beschouwd en behandeld als tweederangs burgers en dat ging na het Tolerantie-edict gewoon door, zoals het altijd geweest was.
In het bulletin VI-4 (1975) van de Vereniging voor de geschiedenis van het Belgisch Protestantisme staat een artikel van **S. de Jonge:** „Hoofdstoel en Tolerantie-edict te Maria Horebeke". De hoofdstoel was een soort belasting die moest worden betaald na het overlijden van een hoeft van een gezin. Sinds mensenheugenis had men van de protestanten tweemaal zoveel gevorderd als van de rooms-katholieken. In 1786 deden zich bij de protestanten twee van dergelijke sterfgevallen voor. Omdat men toen een dubbele belasting weigerde te betalen, werd een koebeest van de stal gehaald en meegenomen.
Zich baserend op het Tolerantie-edict kwam men tot protesten, want in Etichoven worden de protestanten behandeld als de rooms-katholieken. Nu lag Maria Horebeke in de baronie van Schorisse en Etichoven niet. Men gevoelt hierin een willekeurig handelen van de autoriteiten en komt tot een protest. In de zomer van 1787 kwam er een antwoord van de graaf van Egmond, heer van Schorisse, dat „zoo lange het hem behaagen zal, (een protestant) word ontslaagen en met de RoomschCatholijke gelijk gesteld".
De Jonge wijt het vooral ook aan het feit dat de plaatselijke autoriteiten weinig medewerking gaven, om het maar zacht te zeggen, dat de „oude kerk" van de protestantse gemeente pas zo laat gebouwd is. Hij noemt het jaar 1795. De gemeentelijke autoriteiten hebben in feite het Tolerantie-edict niet willen aanvaarden. Maar in dat jaar waren de Oostenrijkse Nederlanden reeds weggevaagd door de Franse Sansculotten. Dat Tolerantie-edict zat de rooms-katholieke Kerk in de Zuidelijke Nederlanden buitengewoon hoog.
Onder Leopold II, de broer en opvolger van Jozef II, ging het voor de protestanten gematigde regiem gewoon door. Hij was even verdraagzaam als zijn broeder. Toen deze begin 1792 stierf, werd hij opgevolgd door Frans II, die genoodzaakt was op 9

februari van dat jaar het Tolerantie-edict in te trekken. Steeds meer spitste de kerk van Rome haar verzet tegen het Oostenrijkse bewind toe op dit edict. Evenals de Joden in de middeleeuwen (en ook later nog wel) werden de protestanten beschuldigd de veroorzakers te zijn van allerlei onheilen.

We keren terug naar Zeeland. In 1794 pikken de Fransen Staats-Vlaanderen in een jaar later was het met de Zuidelijke Nederlanden ingelijfd bij Frankrijk en een deel van het departement van de Schelde. De prefect van dit departement zetelde in Gent. Op kerkelijk gebied bracht dit grote veranderingen met zich mee. Voordien zorgden de Staten-Generaal voor de tractementen van predikanten, schoolmeesters en zij zorgden voor het onderhoud van de kerkelijke gebouwen. Dat hield ineens op. De gemeenten hier werden plotseling voor de noodzaak geplaatst voor alles zelf te moeten zorgen en dat bij een Franse wet van 29 september 1796, die bepaalde dat niemand verplicht kon worden bij te dragen in de kosten van de eredienst en dat de Franse Republiek geen enkele eredienst zou subsidiëren, terwijl van de kerken hun bezittingen waren afgenomen.

Classicale zorg van Walcheren voor de Vlaamse Olijfberg ná 1795

Op 3 februari 1795 capituleerde Zeeland. Dit betekende dat met de komst van de Fransen het oude staatsbestel werd omver geworpen. Dit was het einde van de gewestelijke soevereiniteit en zelfstandigheid. De provincie maakte deel uit van de Bataafse Republiek en van het departement van Schelde en Maas.

De Staten van Zeeland hadden tot nu toe voor de traktementen van predikanten, onderwijzers en voor het onderhoud der gebouwen van de Gereformeerde Kerk in de provincie gezorgd. Bij wijze van pensioen kon dit traktement nog blijven voortgaan en daarbij was ook het traktement van de predikant die zou zorgen voor de gemeenten van de Vlaamse Olijfberg. Dit ging door tot 1803, toen de predikant aldaar wegens permanente dronkenschap werd afgezet.

Maar men had voor hem reeds een ander op het oog. Albert Goedkoop. In Den Haag, waar men uiteindelijk goedkeuring moest halen, weigerde men deze, zoals we reeds hebben gezien, omdat er in Vlaanderen nu, door de revolutie, vrijheid van godsdienst was gekomen en dat er daarom geen „gemeenten onder het kruis" meer waren. En daarmee kwam er een einde aan de regeling die meer dan twee eeuwen lang had stand gehouden, dat de Zeeuwse kerken mede de zorg op zich namen voor de kerken van de Vlaamse Olijfberg. Ds. Wagener vermeldt dat toen iedere zondag ouderling P. F. de Jonghe voorging in de kerkdienst, „waarmede men zeer tevreden was".

De classis Walcheren was echter van oordeel dat dit eeuwenoude contact niet zomaar verloren mocht gaan. Deze classis heeft aan de drie „consistoriale kerken", van Sluis, IJzendijke en Axel gevraagd de zorg op zich te nemen voor de Vlaamse Olijfberg. Zij beloofde financiële hulp en ditzelfde deden ook de classes Schouwen en Tholen.

We moeten hier wel iets zeggen over die „consistoriale kerken". In 1802 had Napoleon enige orde geschapen in de kerkelijke ontreddering in wat nu Zeeuwsch-Vlaanderen heet. Voor elke 6.000 gereformeerden zou een Consistorie worden opgericht, „bestaande uit de predikanten van de daaronder vallende parochiekerken, plus enige ouderlingen of wel aanzienlijke lidmaten, tot twaalf op z'n hoogst en zes op z'n minst". Deze Consistories worden belast met de handhaving van de leer, het toezicht op het beheer van kerke- en armengelden en het recht (onder goedkeuring van het gouvernement) predikanten van de parochiale kerken te beroepen en te ontslaan. Aldus vat dr. J. de Hullu hun taak samen.

In december 1803 vergaderde de Consistoriale kerk van Sluis voor de eerste keer op het stadhuis. De onderprefect van het departement opende de vergadering en installeerde de leden, 9 predikanten en 11 ouderlingen,. Maar bij alle veranderingen werd de band met de classis Walcheren, waartoe men van het begin af aan behoord had, gehandhaafd. En zo kwam het verzoek dat de drie Consistoriale kerken zouden zorgen voor de kerken van de Vlaamse Olijfberg niet vreemd over.
Aan iedere Consistoriale kerk was vanuit Parijs een bepaald bedrag beloofd, maar toen de Franse tijd voorbij was, had men vandaar nog niets ontvangen. Wèl heeft het departement waartoe men behoorde 4.000 fr. gevoteerd, die onder de drie Consistoriale kerken moesten worden verdeeld, en waarmee men niet veel kon doen.
Volgens de acta van de Consistoriale kerk van Sluis heeft men aldaar op 9 januari 1805 voor het eerst gesproken over de verzorging van de kerken van de Vlaamse Olijfberg. Doch voor men verder zou gaan, wilde men eerst wel eens weten hoe de toestand aldaar was.
Twee leden worden gemachtigd, een predikant en een ouderling, rondom Oudenaarde poolshoogte te gaan nemen. Op 22 mei 1805 krijgen we een verslag van hun bevindingen. De drie Consistoriale kerken besluiten dan de zorg voor de Vlaamse Olijfberg op zich te nemen, maar het zal wel minimaal moeten zijn, gezien de kosten. Drie- of viermaal per jaar zal een predikant daar heen gaan, van maandag tot zaterdag.
Het duurt tot 1811 dat men besluit dat er toch ook wel een zondag bij moet. We krijgen dan telkens in de vergaderingen van de Consistoriale kerken de verslagen van de predikanten die zijn uitgezonden, zodat we, wat deze tijd betreft, tamelijk goed ingelicht zijn omtrent de toestand van de protestanten rondom Oudenaarde.
Zo weten we dat in deze jaren op woensdag te Etichoven de voorbereiding voor het Heilig Avondmaal werd gehouden, dat op de volgende dag te Maria Horebeke werd gevierd. Zo weten we ook dat in dat jaar de gemeenten van de Vlaamse Olijfberg bestonden uit 54 huisgezinnen, „Waarvan in de valije van Maria Hoorebeeke, hoofdplaats van dien naam, 41 huisgezinnen hun vaste woonplaats hebben". Men telt te samen 90 lidmaten. In Maeter en Etichoven wonen 20 zielen. Over het algemeen leiden zij een bekrompen bestaan. Met weven, spinnen en het bebouwen van kleine akkers moeten zij aan de kost komen. Slechts enkelen hebben een koppel paarden van zichzelf. ***Dat was er overgebleven van de oorspronkelijk zeven of acht gemeenten rondom Oudenaarde.***

In 1808 komt het verzoek van de Vlaamse Olijf berg om te worden ingelijfd bij een van de Consistoriale kerken „en van eenen vasten en bezoldigden leeraar voorzien te worden".
Op 31 juli 1811 krijgt men in Sluis het verslag van J. Ab Utrecht Dresselhuis, die toen predikant te Hoofdplaat was. „De vergadering verblijdde zich over de godsdienstige stemming en gezindheid dier gemeente, haar aankleving aan de zuivere leer der waarheid, belangstelling in de verkondiging van het Woord en deelneming aan de bediening der bondszegelen." Maar ook wordt in de rapporten wel eens melding gemaakt van censuur die moest worden toegepast.
Op 3 oktober 1811 wordt er in de Consistoriale kerk van Sluis voorgesteld aan de gemeenten van de Vlaamse Olijfberg de Evangelische Gezangen ten geschenke te geven, „als de kas het tenminste toelaat". Een paar jaar later bleek de kas toe te laten 12 bundels van de Evangelische Gezangen aan te schaffen en evenveel exemplaren van het Kort Begrip.
Op de vergadering van 29 september 1813 bepleitten Jodocus v. d. Hagen en P. F. v. d. Berghe „een vaste, gewoone herder en leraar voor de Vlaamse Olijfberg". Zij

bieden aan een vrije woning, boven een som van 20 ponden."
Dit voorstel gaat naar de classis Walcheren. Overwogen wordt de hulp van het Zendingsgenootschap in te roepen. Men dacht aan een persoon, „in zich vereenigende de hoedanigheden welke zoo naar kerkorde als overeenkomstig de burgerlijke wetten of voorschriften in het algemeen gevorderd worden."
En hiermee zouden we geredelijk dit artikel over de verhouding van Zeeland tot de protestanten in Vlaanderen kunnen besluiten, want het is dan afgelopen met de officiële bemoeiingen, zowel van de Staten als van de kerken in Zeeland.

Wanneer de twee ouderlingen van de Vlaamse Olijfberg vragen om een vaste herder en leraar en er overwogen wordt de hulp van het Zendingsgenootschap in te roepen, hadden zij het oog op Albert Goedkoop, die in 1803 door de gemeenten van de Vlaamse Olijf berg officieel was beroepen, welk beroep niet kon doorgaan, omdat men in Den Haag geen „kruisgemeenten" wilde kennen, zoals we reeds hebben gemeld.

Ds. Albert Goedkoop
Geboren in Amsterdam in 1778, opgegroeid in Middelburg, studeerde Goedkoop theologie in Utrecht. Hij had veel contact met de Hernhutters, alsook met prof. H. J. Krom, een van de oprichters van het Ned. Zendings Genootschap. Goedkoop begeerde in de zending overzee te gaan, maar door de oorlogstoestand tussen Frankrijk en Engeland was dit niet mogelijk. In het beroep dat de gemeente van de Vlaamse Olijfberg op hem uitbracht, zag hij een aanwijzing Gods dat daar zijn roeping lag. En aan die roeping heeft hij vastgehouden heel zijn leven lang.

Toen de eerste Nationale Vergadering in augustus 1796 bijeen kwam, werd, naar Frans voorbeeld ook voor ons land officieel de scheiding van kerk en staat aanvaard. In Zeeland heeft men zich daarvan in het begin niet al te veel aangetrokken. Men had zijn eigen kerkorde, waaronder men hier vanaf 1591 geleefd had en daaraan bleef men zich houden. De geestelijke kantoren, die de opbrengsten beheerden van de in de 16e eeuw geconfisceerde kerkelijke goederen, bleven de traktementen uitbetalen aan de gereformeerde predikanten en zij bleven zorgen voor het onderhoud van de kerkelijke gebouwen. Wel was er een bepaling gemaakt dat die traktementen nog drie jaar lang, bij wijze van pensioen, zouden worden verstrekt. Maar na die drie jaar is het zo blijven doorlopen zoals dat een paar eeuwen lang geweest was. De zwaarste klap voor gereformeerd Zeeland zou komen toen op 16 maart 1810 de provincie geheel bij Frankrijk werd ingelijfd, tegelijk met Brabant, Limburg en een deel van Gelderland. Vlissingen had dit lot al eerder ondergaan omdat Napoleon het bezit van die stad militair van groot belang achtte.
Die beroeping van Albert Goedkoop tot predikant van de gemeenten onder het kruis van de Vlaamse Olijfberg was mogelijk geworden doordat er in de Zuidelijke Nederlanden nu officieel vrijheid van godsdienst was gekomen. Men vroeg het tractement voor hem dan officieel aan in Den Haag en deed dit met onder andere de mededeling dat dit traktement sinds 1591 was uitbetaald aan de Zeeuwse classes om daarmee de kosten van de verzorging van de Vlaamse gereformeerde gemeenten onder het kruis te betalen. In Den Haag onthield men echter zijn goedkeuring, met het argument dat er in Vlaanderen nu vrijheid van godsdienst was en dat er daarom niet meer van „gemeenten onder het kruis" kon worden gesproken. En zo ging het beroep op Albert Goedkoop, op wie we later nog uitvoerig zullen terug komen, niet door.

Toen de vier Zeeuwse classes in 1803 de proponent Albert Goedkoop bestemden om

namens hen predikant te zijn van de Vlaamse Olijfberg, konden zij voor het traktement niet meer alleen bij de Gecommitteerde Raden (enigszins te vergelijken met onze Gedeputeerde Staten van nu) van Zeeland terecht, die het beheer hadden over alle geestelijke kantoren in de provincie, die zorgden voor de financiën van de predikanten in hun gewest en ook een traktement hadden uitgetrokken voor hen, die namens de Zeeuwse classes de zorg op zich namen voor de gereformeerde gemeenten die er in Vlaanderen waren over gebleven sinds de Reformatie. Maar aan de toestand die in deze provincie ruim twee eeuwen geduurd had, een nauw samengaan van kerk en staat, was een eind gekomen. Men kende nu een eenheidsstaat, de Bataafse Republiek.

In 1804 werd Goedkoop predikant te Baarland, om in 1807 naar Zonnemaire te gaan. In 1813 maakte hij voor rekening van het Ned. Zendingsgenootschap een inspectiereis naar Vlaanderen. De hoop die al die jaren bij hem was blijven leven werd werkelijkheid toen koning Willem I hem op 4 maart 1815 benoemde tot predikant van de Vlaamse Olijfberg. Hij bepaalde er bij dat Goedkoop in Gent moest gaan wonen. Van daaruit heeft hij een grote activiteit ontplooid, die zich uitstrekte over alle Zuidelijke Nederlanden. Men ging hem noemen: „een zaaier van kerken". Om de veertien dagen preekte hij te Eticho ven en Maria Horebeke.
Gedurende de Belgische opstand in 1830 was Goedkoop de enige Nederlandssprekende predikant die op zijn post bleef, tot hij op 19 oktober 1830 gedwongen werd Gent te verlaten. Hij is niet verder gekomen dan Antwerpen en na een week was hij weer bij zijn gemeenten terug en liet zich inkwartieren in de gevangenis, waar men hem vrij liet zijn werk te doen. Hij ging voor in de diensten alsof er niets gebeurd was. Tot 1841 was hij de enige Nederlandssprekende predikant in België. Zonder Goedkoop is de opbouw van het protestantisme alhier niet denkbaar. Ook dacht hij aan Wallonië en was sinds 1837 president van de *Sociale Evangelique Belge*, de zogenoemde *Zendingskerk*. Zo heeft Goedkoop het meer dan goed gemaakt wat andere predikanten die vanuit Zeeland waren gestuurd, wel eens hebben laten zitten.
„Als we denken aan het Evangelisatie- werk in Vlaams België tijdens de XIXe eeuw, dan zijn er twee mannen die onze blijvende dank verdiend hebben voor hun ijver en ondernemingsgeest: **Ds. Nicolaas de Jonge** en Ds. Albert Goedkoop." Zo schrijft ds. E. Pichal in het Christelijk Volksblad van 2 februari 1952, waar hij het een en ander over het leven en werken van Goedkoop in Gent vertelt.

We kunnen het niet laten om ook van de eerstgenoemde iets te zeggen, omdat hij een Zeeuw was en in zekere zin de traditie over de verhoudingen van Zeeland tot de protestanten in Vlaanderen heeft voortgezet.
Nicolaas de Jonge (1845-1898) was een van de veertien kinderen van Joh. de Jonge, „de hemelse bakker", zoals zijn bijnaam in Goes luidde, een van de eerste en trouwste volgelingen van ds. H. J. Budding toen deze tot de Afscheiding overging. Als 17-jarige knaap liet Budding hem plotseling preken in zijn Vrije Evangelische Gemeente. Hij moest het gymnasium verlaten en hem helpen bij huisbezoek en catechisatie. Zo was Budding.
In 1864 kwam er een scheiding tussen Budding en vader De Jonge, met het gevolg dat dit gezin plotseling kerkelijk dakloos werd. Een van de hervormde predikanten van Goes heeft dit gezin opgevangen en er voor gezorgd dat Nicolaas verder kon gaan studeren. In 1870 werd hij predikant te Lexmond, waar hij het Christelijk Volksblad begon uit te geven.
In 1874 deed Ds. Nicolaas de Jonge zijn intree in Brussel, waar de gemeente voor de

helft uit Nederlanders bestond en voor de andere helft uit Vlamingen. De Jonge heeft zijn gemeente willen maken tot een centrum van protestants-christelijke actie. Het evangelisatiewerk lag hem. Zijn *Christelijk Volksblad* werd daartoe dienstig gemaakt. Officieel had De Jonge niets met Zeeland te maken, ook niet wat de kerken betreft Maar het feit ligt er dat kerkelijk Zeeland — en dat was niet meer zo'n eenheid als in de 18e eeuw — met hem heeft meegeleefd en zijn *Silo-evangelisatie* heeft gesteund. Het is nog niet zo lang gelden dat het Christelijk Volksblad en De Blijde Boodschap in onze provincie zeer veel abonnementen had. Het was alsof de oude traditie van de verantwoordelijkheid voor de Vlaamse protestanten zich in De Jonge voortzette.

En laten we dan hiermee het artikel over de verhouding van Zeeland tot de protestanten in Vlaanderen besluiten. We willen dat niet doen zonder dankbaar te gedenken S. de Jonge, die jarenlang hoofd van de protestantse school te Maria Horebeke is geweest, alsook dirigent van het zangkoor de Vlaamse Olijfberg, alsook organist van de kerk. In 1982 is hij overleden. Zonder hem als gids in de geschiedenis van het protestantisme in Vlaanderen, zou dit artikel waarschijnlijk niet geschreven zijn.
En tevens wil ik mijn dank uitspreken aan ir. W. V. Blommaert, die met veel geduld voor mij gegevens heeft verzameld waarom ik verlegen zat.

De geschiedenis van de verhouding van Zeeland tot de protestanten in Vlaanderen is een stukje van de kerkelijke geschiedenis van ons gewest en het is ook een stukje historie van de voorouders van hun beider en mijn kinderen.

De gegevens van dit artikel zijn afkomstig uit:

H. Pirenne: Geschiedenis van België, deel IV, V, Vl.
M. Lamberty e.a.: Vlaanderen door de eeuwen heen.
R. Fruin: Tien jaren uit de 80-jarige oorlog.
E. Hubert: Etude sur la condition des protestants dépuis Charles V etc.
E. Hubert: Les Pays-Bas Espagnol et la Republique dépuis la paix de Munster.
E. Hubert: Notes et documents sur l'histoire réligieuse des Pays-Bas Autrichiens au XVIII-siècle. E. Hubert: Le protestantisme a Tournai pendant le XVIII-siecle.
E. Hubert: Les Garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas Autrichiens.
S. de Jonge: Bijzonderheden betreffende de geschiedenis der gemeente te Maria Horebeke. Bulletin van de Vereniging voor de geschiedenis van het Belgische Protestantisme IV-2.
S. de Jonge: Over een kerkhof en twee stenen. Bulletin V-6.
S. de Jonge: Hoofdstoel en Tolerantie-édict. Bulletin VI-4.
J. B. Krahé: Bulletin enz. (Krahé-nummer) VIII-4.
H. R. Boudin: Les sociétés missie naires protestants au travail en Belgique. Bulletin VIII-2 (over ds. A. Goedkoop).
J. de Hullu: Aantekeningen betreffende de hervormden van 1566 tot ca. 1600. Nederlands archief voor kerkelijke geschiedenis deel XII (1915).
J. de Hullu: Uit de geschiedenis van de consistoriale kerk te Sluis.
J. de Hullu: Bijdrage tot de geschiedenis van de Vlaamse Olijfberg 1805-1814; Archief Zeeuwsch Genootschap, 1939.

J. de Hullu: Excessen november 1668 tegen de gemeente van Waterland. Oud-archief kerkelijke geschiedenis, 1940.
L. Robyn en L. Dhont: Historie van de ketterij te Oudenaarde.
H. Q. Janssen: Kerkhervorming in Vlaanderen.
J. W. te Water: Levensbericht.
D. Koningsberger: Eenige bijzonderheden betreffende de geschiedenis van de protestantse gemeente te St. Maria Horebeke- Nederlands archief voor kerkelijke geschiedenis, deel IX (1849).
J. Borsius: Hermannen Faukelius. Nederlands archief voor kerkelijke geschiedenis, deel IV (1844).
A de Raaf: Een eeuw Silo (ds. N. de Jonge).
J. F. Ommeslaaghe: 20 bloedige jaren uit de geschiedenis van Oudenaarde.
J. H. C. Wagener: Geschiedenis van de oudste protestantse kerk in België.

SIBOLT JAN MICHAEL HULSBERGEN

In 1970 reisde ik met Hulsbergen naar Vlaanderen en 's middags kwamen wij in St. Maria Horebeke aan. Uit dit dorpje in de Vlaamse Ardennen, dicht bij Oudenaarde, kwam zijn vrouw Sarah Blommaert.
Hij had mij veel verteld over deze protestantse kern in Vlaanderen sinds meer dan vier eeuwen. Een Jacob Blommaart, tapijtwever in Oudenaarde, had rond 1570 dienst genomen in het leger van de prins van Oranje. Zijn nazaten bleven in de omgeving van Oudenaarde gevestigd. Thans wonen in de Geuzenhoek, zoals de protestantse kern in St. Maria Horebeke wordt genoemd, nog steeds Blommaerts. Ik maakte met verschillende leden van de familie kennis. Hulsbergen zelf werd geheel beschouwd als een lid van de ene, uitgebreide kring van protestanten van St. Maria Horebeke.

Tijdens zijn predikantschap eerst in Vrouwenpolder, later in Hoedekenskerke, had Hulsbergen zich met de kerkgeschiedenis van Zeeland beziggehouden. Na zijn emeritaat was hij medewerker van de Encyclopedie van Zeeland geworden, waarin men gegevens over zijn levensloop kan vinden (deel II). Hij heeft voor dit omvangrijke werk vele artikelen geleverd. Later zei hij meermalen hoe dankbaar hij was dit werk te mogen doen. Hij schreef zijn bijdragen met plezier en met grote nauwgezetheid. Huls- bergen hoefde nooit te worden aangespoord.
Zijn medewerking aan het *Zeeuws Tijdschrift* dient eveneens te worden vermeld. Hij ontzag het niet, als het onderwerp nog niet voldoende was onderzocht, zijn bronnenmateriaal in Nederlandse bibliotheken en in archieven, zoals die van Belgische abdijen, te onderzoeken. Honderden malen bezocht hij de Provinciale Bibliotheek in Middelburg om zo beslagen mogelijk op het soms zo gladde ijs van de kerkgeschiedenis te komen. Hij raadpleegde zijn katholieke vrienden en protestantse geleerden, die hij op concilies en synodebijeenkomsten ontmoette. Hij rustte bijvoorbeeld niet voordat hij — tot in Frankrijk toe — de geschiedenis van de kloosters te Sluis (in deze eeuw gesticht) had onderzocht.
Van zijn laatste bijdrage voor het *Zeeuws Tijdschrift* treft u hierbij het derde deel aan, *waaraan hij ook tijdens zijn steeds sneller terugkerende ziekteperioden al zijn steeds afnemende krachten besteedde.* Zijn geestkracht verliet hem niet.

Toen zijn bezoeken aan Middelburg moesten worden gestaakt, bleef ik hem van literatuur voorzien. Ik deed dit bijzonder graag want gesprekken met Hulsbergen betekenden gesprekken op niveau: menselijk en spiritueel. Een bescheiden man, wars van ijdelheid, van grote oecumenische gezindheid. Zijn woord had gezag, ook in de verschillende kerkelijke besturen waarin hij zitting had, zonder dominerend te zijn. Onder katholieken had hij goede vrienden, maar was in hart en nieren protestant. Hulsbergen hield er niet van in het openbaar te worden geëerd. Hij beschouwde zijn werk, ook zijn werk in het verzet, dat niet gering was, als iets dat gedaan moest worden zonder ophef, als iets vanzelfsprekend.
Als Sibolt Hulsbergen dit stukje over hem had kunnen lezen, had hij geglimlacht en zijn hoofd geschud. Van sommige mensen kon hij heel wat hebben. Voor mijzelf vind ik het een voorrecht dat ik tot zijn vrienden werd gerekend. Een gelovig mens; hij voelde zich geborgen in Christus.

Een grote schaar van familie, vrienden en bekenden bracht Hulsbergen die op Goede Vrijdag 20 april 1984 overleed, op woensdag 25 april naar zijn laatste rustplaats te Kapelle waar hij naast zijn vrouw werd begraven.

Sibolt Jan Michael Hulsbergen werd te Noordlaren (Gr.) geboren op 5 april 1899.

M. P. de Bruin,
Middelburg.

3. BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMDE GEMEENTE VAN DEN VLAAMSCHEN OLIJFBERG NABIJ OUDENAARDE 1805-1814

DOOR

Dr. J. DE HULLU

Uitgave: Firma A. J. Bronswijk NV, Oostburg 1939.

SEDERT Parma's veroveringen de bevolking van Zuid-Nederland weder hadden teruggebracht onder de alleenheerschappij van het Rooms-katholicisme, moesten de Hervormden aldaar tot handhaving van hun voortbestaan steun en bescherming zoeken bij hun geloofsgenoten in de Republiek der Verenigde Nederlanden. Diegenen, welke in de dorpen Maria Hoorebeeke, Etichove, Maeter en elders in het ronde van Oudenaarde woonden en de zogenaamde gemeente van ***'den Vlaamschen Olijfberg'*** uitmaakten, vonden ze bij de kerken van Zeeland.
In 1597 besloot de Synode van Goes alle pogingen aan te wenden om de gemeenten onder het kruis in Brabant en Vlaanderen te voorzien „met de leeringe van Godts Woordt."
Die van Tholen, van 1602, besliste dat zij verzorgd zouden worden beurtelings door de vier Zeeuwse classes. Elke classis zou gedurende één jaar de zorg voor hen op zich nemen, het werk opdragen aan een tweetal predikanten uit haar midden en na afloop van haar jaar opgevolgd worden door een andere.
Omstreeks 1610 schijnt de taak voornamelijk door de classis van Walcheren te zijn overgenomen. In later tijd bepaalde zich deze enkel tot de gemeente van *de Vlaamse Olijfberg* en ging zij alle drie jaren van de ene classis over op de andere. 1).
Van 1805 af berustte, gelijk uit het hieronder medegedeelde blijkt, de verzorging van de genoemde gemeente bij de kerken van het voormalige Staats-Vlaanderen, destijds overeenkomstig de Articles organiques des cultes protestans van 8 April 1802 (18 Germinal X) en het Decreet van 10 September 1803 (23 Fructidor XI) verenigd in drie *Eglises consistoriales* n.l. die van Sluis, IJzendijke en Axel 2). Wat deze consistoriale kerken, geholpen door de financiële onderstand van de classes Walcheren, Tholen en Zierikzee en anderen, ten bate van de Hervormden te Maria Hoorebeeke en omstreken hebben gedaan en hoe de toestand aldaar was, leren de hier volgende aantekeningen.

Acta Consistoriale kerk Wan Sluis, 9 Januari 1805 (18 Nivose XIII):
Naar aanleiding van een haar toegezonden besluit van de Coetus van Zeeland 3) betreffende de verzorging van de kerk van *de Vlaamse Olijfberg* omstreeks Oudenaarde, wordt door de vergadering besloten deze zaak in een volgende zitting te behandelen en „op de middelen bedacht te zijn om aangaande de toestand van de voorzeide gemeente het nodig onderricht te ontvangen, teneinde tot bevordering van de belangen van dezelve zoo veel mogelijk te kunnen medewerken."
Als voren 24 Maart 1805 (5 Terminal XIII): De vergadering draagt het onderzoek naar de toestand van gemelde gemeente op aan haar medelid Ds. Blaaubeen, predikant te

Sluis, en haar secretaris Jacob Hennequin, en machtigt dezen zich desnoods persoonlijk met dit oogmerk naar Oudenaarde te begeven.

Als voren 22 Mei 1805 (2 Prairial XIII):
Ds. Blaaubeen doet rapport omtrent de reis, wegens verhindering van de heer Hennequin door hem alleen naar Oudenaarde gedaan. Het laatste gedeelte van het rapport „behelzende het voorstel om drie- of viermalen in het jaar door een der leeraren van deze en, indien mogelijk, ook van de twee andere consistoriale kerken van dit gewest 1) het heilig dienstwerk in de voornoemde gemeente te doen verrichten" nader in overweging zijnde genomen wordt aan Ds. Blaaubeen opgedragen voor dat doel in Juni aanstaande derwaarts te gaan, en aan hem voor reis- en verblijfkosten uit de kas van de vergadering 50 gulden toegelegd. Indien de overeenkomst, met de consistoriale kerk van IJzendijke ontworpen, tot stand komt, zal aan deze worden verzocht in de loop van de tegenwoordige zomer een volgende predikbeurt in de gemeente van de Vlaamse Olijfberg waar te nemen. Mocht ook de consistoriale kerk van Axel bereid worden gevonden om, ingevolge het aan haar gericht verzoek, tot die overeenkomst toe te treden, dan zal de vervulling van de predikbeurten aldaar nader bij onderling overleg worden geregeld.
Blijkens deze zelfde acta van 22 Mei 1805 waren de consistoriale kerken van Sluis en IJzendijke op 20 Maart 1805 (30 Floréal XIII) overeengekomen met elkander broederlijk samen te werken tot bevordering van het algemeen belang der kerk in deze streek,,behoudens elke consistoriale vergadering hare afzonderlijke werkingen en de onbelemmerde uitoefening van de rechten, bij de burgerlijke en kerkelijke wetten aan dezelve toegekend", en zou men ook die van Axel tot toetreding uitnodigen. Daar de kerk van de Vlaamse Olijfberg sedert een geruimere tijd herderloos was zou men trachten zoveel mogelijk gemeenschappelijk in hare behoefte te voorzien, „zodanig dat er ten minste 3 of 4 malen in het jaar een predikant derwaarts reisde om het heilig dienstwerk aldaar te verrichten"; de tourbeurten zouden nader bepaald worden en men zou naar middelen uitzien om hetzij uit de fondsen, welke de consistoriale vergaderingen zelf ter beschikking mochten hebben, hetzij door het verzoeken van enige hulp en medewerking van buiten, in de onvermijdelijke teer- en reiskosten te voorzien.

Brief van de consistoriale kerk van Sluis van de classis van Walcheren, 15 Juni 1805:
„De toestand der gemeente van de zogenaamde Vlaamse Olijfberg had reeds bij ons een onderwerp van ernstige overweging uitgemaakt, toen wij bij gelegenheid van de mededeling der handelingen van de coetuale vergadering van Zeeland door U Eerw. vriendelijk werden opgewekt om, ter verkrijging ener voldoende kennis aangaande de stand derzelve gemeente, zooveel mogelijk mede te werken. Het enige middel, hetgeen wij daartoe konden aanwenden, bestond in het zenden ener commissie derwaarts. Ook beproefden wij hetzelve en dat met een zoo goed gevolg, dat wij geen de minste reden hadden om ons in enig opzicht te beklagen over de kosten, welke het reizen naar ene plaats op de afstand van ruim 12 uren van deze stad 5) gelegen onvermijdelijk moest veroorzaken. Het bericht, hetgeen wij ontvingen, omtrent het getal der ledematen, waaruit de gemelde gemeente is samengesteld, hare zedelijke gesteldheid, godsdienstige gezindheid maar tevens sobere bedeling van tijdelijk onderhoud was zodanig, dat onze begeerte om dezelve in haren herderlozen en verlatenen toestand tegemoet te komen er noodzakelijk door verlevendigd moest worden. Ook waren wij terstond bedacht om middelen te beramen teneinde ten

minsten vier malen in het jaar en wel gedurende het zomerseizoen het heilig dienstwerk onder dezelve verricht zoude kunnen worden. Wij namen voor onze rekening deze liefdeplicht voor het eerst door een der leeraren tot onze consistoriale vergadering behorende te laten volbrengen, nodigden werkelijk die van IJzendijke uit om ons voorbeeld te volgen en hoopten, dat door het tot stand brengen ener nauwere verbintenis met het consistorie van Axel, waaraan reeds de eerste hand gelegd is, er in het kort enen weg zoude geopend worden om aan hetzelve een gelijk voorstel te kunnen doen. Ondertussen, hoezeer ook hierdoor de last verdeeld en dus minder drukkend gemaakt zoude worden, voorzien wij nochtans. dat dezelve op de duur nauwelijks door de drie consistoriale kerken zal af te dragen zijn en derzelver geringe middelen te veel zal overtreffen, weshalve het nodig is naar hulpmiddelen vooral met betrekking der reiskosten om te zien. Wij zijn niet zonder hoop van daaromtrent bij de E. classis een toereikende bijstand te zullen ontmoeten en durven ons voorstellen, dat dezelve de zaak tot een onderwerp van hare overwegingen wel zal gelieven te maken. Haar besluit in dezen zal gewis zoo gunstig zijn als de omstandigheden het enigszins toelaten en kan niet afwijken van de ijver, welke de E. classis bestendig heeft aan de dag gelegd om de gezuiverde Godsdienst, waar dezelve met verval bedreigd werd, op te beuren en in stand te houden."

Acta consistoriale kerk van Sluis 26 Juli 1805 (5 Thermidor XIII):
„De heer Blaaubeen deed rapport dat hij de last, aan Z. Eerw. opgedragen met betrekking tot het bezoeken der Hervormde gemeente van de Vlaamse Olijfberg, in het begin van de maand Julij had volbracht, dat hij bij de leden van dezelve gemeente op 't minzaamste was ontvangen en dat de leerrede, in de kerk van Maria Horebeek uitgesproken, met voorbeeldige eerbied en godsdienstige aandacht was aangehoord, dat Z. Eerw. zooveel deszelfs kort verblijf gedoogde zich ook met het onderzoek naar de vorderingen der jeugd en de kennis van godsdienstige waarheden had bezig gehouden en ook reden van voldoening in dat opzicht gevonden had."
De praeses der vergadering neemt, ingeval de consistoriale vergadering van IJzendijke het daaromtrent gedane voorstel niet mocht aannemen, op verzoek van zijn medeleden op zich nog gedurende dezen zomer een predikbeurt bij de gemelde gemeente te gaan waarnemen en verbindt zich dit in het laatst van Augustus of het begin van September te doen.

Acta consistoriale kerk van IJzendijke 7 Augustus 1805:
De commissie, aangewezen om met die van de consistoriale kerk van Sluis te handelen over de punten van vereniging dezer beide consistoriën „om derzelver werkingen op gelijken voet te reguleren" doet rapport van de gevoerde onderhandelingen en de, behoudens goedkeuring dezer vergadering, genomen besluiten. Ten aanzien van de zogenaamde *Vlaamse Olijfberg*, zo rapporteert zij, is besloten dat men zal pogen „onderlinge schikkingen te beramen teneinde er in de behoefte van de gemelde kerk zooveel mogelijk gemeenschappelijk voorzien worde, zoodanig dat er ten minsten drie- of viermalen in het jaar een predikant derwaarts reize om het heilig dienstwerk aldaar te verrichten; de tourbeurten zullen nader bepaald worden en men zal naar middelen uitzien om, hetzij uit de fondsen", welke de consistoriale kerken tot hun beschikking mochten hebben, „hetzij door het verzoeken van enige hulp en medewerking van buiten, in de onvermijdelijke teer- en reiskosten te voorzien."
De vergadering keurt deze overeenkomst goed, en verbindt zich tot getrouwe nakoming. Naar aanleiding van een ingekomen brief van de consistoriale kerk van

Sluis van 27 Juli j.l., waarin deze bericht en inlichting vraagt omtrent het bedienen van de predikbeurten op de Vlaamse Olijfberg, wordt ingevolge van de voorgemelde overeenkomst besloten, „dat er uit dit consistorie mede een predikant op zijn tourbeurt aldaar zal prediken en het verdere heilig dienstwerk waarnemen", en dat deze daarvoor uit de kas der vergadering tot vergoeding van reis- en verblijfkosten een toelage zal ontvangen van vijftig gulden zonder meer.

Als voren 3 September 1805:
Ds. P. van der Wolk, predikant te IJzendijke, doet rapport van zijne, hem door de vergadering opgedragen, zending naar de gemeente van de Vlaamse Olijfberg. Hij verklaart, „dat die gemeijnte, na opneeminge door Z. Eerw. daarvan gedaan, bestaad uit 54 huijsgezinnen, die bevatten 90 ledematen en uitmaken een getal van 200 zielen, bewoonende een gedeelte der dorpen van Etichove en Maeter, canton van Audenaerde, en de valeije van Maria Hoorebeeke, hoofdplaats van 't canton van dien naam, alwaar 41 huijsgezinnen hunne vaste woonplaats hebben. Des daags na zijne aankomst, des Woensdags na de middag, de 27 Augustus 1805 predikte Zijn WelEerw. de voorbereidinge van het Heilig Avondmaal in het daartoe gedestineerde gebouw te Etichove, en des Donderdags na des middags de 28en predikte en deelde Zijn WelEerw. het Heilig Avondmaal in de kerk te Maria Hoorebeke aan de leden uit. Nadat Zijn Eerw. het dienstwerk met veel genoegen onder die eenvoudige dalbewoners, niet rijk maar ook niet arm, verricht hadde zeijde Zijn WelEerw. hen, dat de consistoriën van Sluijs, IJzendijke en Axel ieder 's jaarlijks een predikant ten koste van de gemelde consistoriën tot hun zouden zenden om de bedieninge van het H. Avondmaal te doen en het verder heilig dienstwerk onder hun uit te oefenen, waarin zij, die zints geruimen tijd die voorregten niet hadden mogen genieten, zig zeer verblijden."

Acta consistoriale kerk van Sluis 25 September 1805 (3 endémiaire XIV):
De consistoriale kerken van IJzendijke en Axel treden toe tot de overeenkomst van 20 Mei 1.1. De vergadering neemt genoegen met de ontworpen regeling betreffende het bezoeken van de Vlaamse Olijfberg. De predikbeurt, welke volgens die regeling aldaar in Mei 1806 door een van de predikanten der consistoriale kerk van Sluis moet worden vervuld, wordt opgedragen aan de praeses.

Als voren 28 Mei 1806:
Daar het verzoek om onderstand tot het waarnemen van de dienst bij de Vlaamse Olijfberg, bij brief van 15 Juni 1805 aan de classis van Walcheren gericht, tot nog toe zonder uitwerking is gebleven, wordt besloten daar verder bij deze op aan te dringen.
Brief van de consistoriale kerk van Sluis aan de classis van Walcheren 28 Mei 1806:
De toestand van de herderloze gemeente van de Vlaamse Olijfberg is nog juist zoals zij dien openlegde in haar brief van 15 Juni 1805. Haar plichtsgevoel en vurige begeerte om die gemeente te hulp te komen deed haar nog onlangs een van haar predikanten tot het verrichten van de dienst aldaar afvaardigen. Doch de last is voor haar geringe middelen te drukkend om dien bij voortduring te kunnen blijven dragen „zonder eenigen bijkomenden onderstand", weshalve verzoek om gunstige beschikking op hetgeen zij bij haar brief van 15 Juni 1805 aan de classis heeft verzocht.

Acte, consistoriale kerk van IJzendijke 2 Juli 1806:

Ds. C. Schietekatte en Ds. L. Jutting, resp. predikant te Schoondijke en Hoofdplaat, doen verslag van de hun opgedragen commissie tot de classicale vergadering van Walcheren. Aldaar is „niets belangrijks betrekkelijk deese consistoriale vergadering verhandelt, behalve dat zij rapporten aldaar hebben voorgedragen van de medogenden toestand, in welken de gemeijnte van de zogenaamden Vlaamse Olijfberg in de omstreken van Oudenaarde zig bevind, dat ofschoon dees consistorie benevens degene van Sluijs en Axel drie reijzen 's jaars aldaar door een predikant laaten prediken en de bondzegelen toedienen ten hunnen kosten, dat die gemeijnte echter het geluk moeten missen van de openbaaren godsdienst onder hun op de Zon- en feestdagen door een waardig predikant te vieren, reeden dat zij de vrijheid namen van de behoefte derzelve gemeijnte aan de classis voor te draagen en hun instantelijk te verzoeken van hunne attentie op dezelve te vestigen en alle hulp, bij- en onderstand, die in hun vermogen is, aan dezelve gemeijnte toe te draagen."

Acta consistoriale kerk van Sluis 30 Juli 1806:
Ds. Clinge, predikant te Oostburg, doet rapport van zijn verrichtingen bij de gemeente van de Vlaamse Olijfberg in het laatst van Mei j.l.: „De toestand van dezelve gemeente was in de meeste opzichten zeer voldoende. Hare begeerte naar de openbaren godsdienst bleef aanhoudend levendig en sterk Het zedelijk bestaan van het meerderdeel der ledematen was onberispelijk, alleen met uitzondering van twee leden des tegenwoordigen kerkeraads, welkers gedrag het houden van ene censura morum scheen te vereisschen. Het godsdienstig onderwijs der jeugd ontmoette enige hinderpalen, en de onderscheidene aanbeveling van leerboeken, ontstaande uit het tegenstrijdige oordelen der leeraren, die van tijd tot tijd de gemeente bezochten, over de gemelde leerboeken, stremde de vorderingen en scheen in dit opzicht de vaststelling van een bepaald godsdienstig onderwijs en ene eenparige leerwijze noodzakelijk te maken."
Uit een brief van de classis van Walcheren, ter geleide van een afschrift der handelingen van de in Mei laatstleden te Goes gehouden Synode van Zeeland, op de vergadering voorgelezen, blijkt evenals ook uit die handelingen zelve, dat op het verzoek om onderstand of tot het waarnemen van de dienst bij de gemeente van de Vlaamse Olijfberg nog geen besluit is genomen maar dat niettemin de zaak „levendig werd gehouden". Ds. Blaaubeen, die de brief dienaangaande aan de classis van Walcheren geschreven eigenhandig bij hare vergadering van Juni 1.1. had ingeleverd, deelt mede dat daarop tot heden toe niets anders is gevolgd dan de benoeming van een commissie om in een volgende vergadering daar rapport over uit te brengen.

Als voren 24 September 1806:
De secretaris doet rapport omtrent het verhandelde in een bijeenkomst, door enige gedeputeerden uit de consistoriale kerken van Sluis, IJzendijke en Axel, gehouden te IJzendijke op 27 Augustus j.l. Betreffende de Vlaamse Olijfberg is aldaar besloten „zich bij het onderwijs van de jeugd aldaar te bedienen van de leerboeken, welke voorheen aldaar in gebruik zijn geweest, immers 6) aan die gemeente in dat opzicht volkomen vrijheid omtrent het gebruik van leerboeken te laten."
Brief van de consistoriale kerk van Sluis aan de classis van Walcheren, 14 Februari 1807:
„Wij vernamen met zoo veel genoegen als erkentenis de gunstige uitwerking van de voorstellen en verzoeken, welke wij op onderscheidene tijden aan U Eerw. gedaan hebben met betrekking tot de hulpbehoevenden toestand der gemeente, voormaals onder de naam van kruiskerk in Vlaanderen bekend. Ontvang onzen hartelijken dank

voor de schikkingen, die daaromtrent bij U Eerw. en ongetwijfeld door derzelver veelvermogenden invloed ook bij de andere Zeeuwse classes zijn tot stand gebracht en waarvan wij de voortduring met vertrouwen durven tegemoet zien, vooral wanneer wij de tegenwoordigen staat van de gemelde gemeente in enige bijzonderheden voor U Eerw. zullen hebben opengelegd. Dezelve bestaat uit ruim 190 zielen, alle woonachtig in de omtrek der stad Oudenaarde, het meerderdeel onder de parochie van Maria Horebeke, enige te Etichove, ook enige onder Materen aan gene zijde van de gemeldde stad. Het getal der ledematen beliep volgens de laatste opgaven tot 106 personen, zoo mans als vrouwen; gebrek aan gelegenheid van een gezet en geregeld onderwijs is de oorzaak dat sommige jonge lieden niet tot dat getal behoren. Wat het tijdelijk bestaan van de leden dezer gemeente aangaat, hetzelve is in het algemeen bekrompen. Het weven, spinnen en het bebouwen van kleine akkers zijn de enige bedrijven, welke onder hen plaats hebben en waaruit zij hun onderhoud trekken. Groote pachthoeven bezitten noch gebruiken zij. Slechts enkele hebben een of twee koppel paarden van zichzelven. En deze sobere gesteldheid stelt hen niet alleen buiten staat om oenige wezenlijke kosten ter uitoefening van de openbaren godsdienst te kunnen afdragen maar verhinderd hen ook niet zelden om de behoeftigen en noodlijdenden onder hen naar behoren te kunnen te hulp komen. Met opzicht tot de zedelijke gesteldheid is er alle grond om te vertrouwen, dat er onder deze, 'tzij dan arme 'tzij ten minsten minbedeelde onaanzienlijke naar de wereld, zulke gevonden worden welke waarlijk rijk zijn in Christus en als zodanigen een genadige aanspraak op de bestendige en algenoegzame schatten des Hemels verkregen hebben. In het algemeen heerst er onder deze behoeftige gemeente een grote begeerte naar de verkondiging van het Woord Gods terwijl naarstigheid, matigheid, liefde, vrede, en welke verdere plichten door de leer van Jezus zoozeer worden aangeprezen, bij velen uitgeoefend worden.
Deze korte schets zal ongetwijfeld genoegzaam zijn om U Eerw. bij voortduring op de toestand der gedachte gemeente oplettend te maken, dezelfde gevoelens bij de ander Wel Eerwaarde classicale vergaderingen van Zeeland op te wekken of levendig te houden, teneinde de consistoriale kerkvergaderingen van dit gewest des te meer aangemoedigd en ondersteund mogen worden in derzelver rechtmatige pogingen om door het zenden van enen leraar op gezette tijden aan dezelve gemeente de voorrechten van de openbare verkondiging des Woords en de bediening der bondzegelen te doen genieten, en dus zooveel mogelijk het gebrek en de nadelen, met haren herderlozen toestand ongelukkig verbonden, aan te vullen en te vergoeden."

Acta consistoriale kerk van Sluis 25 Maart 1807:
Ds. de Rochefort, predikant te Cadzand, heeft het bezoeken der gemeente van de Vlaamse Olijfberg en het verrichten van het heilig dienstwerk aldaar in de aanstaande maand op zich genomen, teneinde „te voldoen aan de verplichting waaronder deze consistoriale vergadering nevens die van Axel en IJzendijke zich met opzicht tot de gemeldde gemeente gebragt heeft naar inhoud van de acten van overeenkomst dat is 20 Mei en 25 September 1805."

Als voren 27 Mei 1807:
De 14 pond 2 schellingen en 73/4 groten Vlaams (ruim f 84.79), van de classis van Walcheren ontvangen tot goedmaking van de reis- en verblijfkosten voor het bezoeken van de Vlaamse Olijfberg zullen, wanneer het toegezegde aandeel van de classes van Goes en Zierikzee mede zal ingekomen zijn, tegelijk met dit onder de drie consistoriale vergaderingen (Sluis, IJzendijke en Axel) gelijk op worden verdeeld.

Ds. de Rochefort doet verslag van zijn bezoek aan de Vlaamse Olijfberg. Hij had „op de 17en en 18en dezer maand voor dezelve gemeente ene openbare leerrede uitgesproken, de bondzegelen van dopen en avondmaal bediend, enige personen op belijdenis des geloofs tot lidmaten der kerk aangenomen, voorts bij de verkiezing van een gedeelte des kerkeraads geadviseerd, het vestigen van een klein jaarlijks inkomen tot onderhoud en verbetering van het kerkgebouw door de invoering van ene geringe belasting op de zitplaatsen helpen tot stand brengen, en eindelinge enige schikkingen en bepalingen met de voornaamste der gemeente beraamd omtrent de voorlezingen, welke des Zondags in het openbaar tot de meeste stichting zouden kunnen geschieden. De zedelijke en godsdienstige toestand der gemeente vorderde gene bijzondere aanmerkingen. Z.Eerw. was met veel liefde en toegenegenheid ontvangen. Aan de aanhoudende pogingen van deze vergadering om dezelve in haren herderlozen staat zooveel mogelijk te gemoet te komen werd met erkentenis en dankbaarheid gedacht en de rapportant konde niet voorbij gaan ten slotte deze gevoelens der gemeente uit te drukken en bekend te maken." Verder neemt de praeses op verzoek der vergadering het ontwerpen op zich van „ene instructie, naar de welke de heren predikanten, die bij vervolg de gemeente van de Olijfberg staan te bezoeken, zich zouden kunnen schikken en welke tevens tot ene gepaste aanleiding zoude kunnen dienen voor de rapporten, welke de vergadering verlangt dat in het vervolg schriftelijk worden ingediend."

Brief van de consistoriale kerk van Sluis aan de classes van Walcheren, Zierikzee en Tholen 26 Februari 1808:
Dankbetuiging voor de „liefderijke ondersteuning", aan haar verleend om haar „te gemoet te komen in de kosten van het reizen naar het verafgelegen oord" van de Olijfberg.

Als voren aan Ds. Wesselius, predikant te Leeuwarden 10 Maart 1808:
Dankbetuiging voor „den liefderijken onderstand", onlangs door de Synode van Friesland „aan de behoeftige en verstrooide maar in zoo vele opzigten achtingswaardige gemeente van de Vlaamse Olijfberg geschonken."

Als voren aan de consistoriale kerker van Axel, IJzendijke 12 Maart 1808:
Kennisgeving dat zij ontvangen heeft 19 pond 6 schellingen en 8 groten Vlaams (f 116) door de classes van Walcheren, Tholen en Zierikzee toegestaan „wegens onderstand voor de waarneming van de dienst bij de gemeente van de voormaligen Vlaamse Olijfberg", en verzoek om het hun toekomend aandeel daarin, ten bedrage van 6 pond 8 schellingen en 11 groten Vlaams 38.671/2), bij de quaestor der consistoriale kerk van Sluis in ontvangst te doen nemen.

Acta van de consistoriale kerk van IJzendijke 6 Juli 1808:
Tot het waarnemen van de jaarlijkse predikbeurt bij de Olijfberg wordt benoemd Ds. Isaac Marant, predikant te Biervliet.

Acta van de consistoriale kerk van Sluis 27 Juli 1808:
Het schriftelijk rapport van Ds. van Ruijven, predikant te Sint Kruis, betreffende zijn verrichtingen bij de Vlaamse Olijfberg in Mei laatstleden, gelezen en ter secretarie geseponeerd.

Als voren 1 Juni 1809:

Ds. Clinge, predikant te Oostburg, neemt het vervullen der predikbeurt bij de Olijfberg voor dit jaar op zich.

Als voren 26 Juli 1808:
Ds. Clinge doet verslag van zijn verrichtingen in de afgelopen maand Juni bij de gemeente van de Olijfberg. De vergadering vernam „met genoegen de godsdienstige stemming en gezindheid van het meerderdeel der leden van dezelve gemeente, en het was met gevoelig leedwezen, dat zij zich vooralsnog buiten staat oordeelde om met vrucht te kunnen medewerken tot het voldoen aan het billijk verlangen van dezelve in enen afzonderlijken brief, heden gelezen en in de ernstigste overweging genomen, uitgedrukt, om namelijk in ene der consistoriale kerken van dit gewest ingelijfd en van enen vasten en bezoldigden leraar voorzien te worden".

Als voren 30 Mei 1810:
„De president produceerde een extract uit de handelingen der Eerw. classis van Walcheren dato 4 Mei 1809, behelzende onderscheidene bepalingen omtrent de jura enz. enz., voorts bevattende enige schikkingen omtrent de bij de classis ontvangene gelden ter goedmaking van de kosten, uit het bezoeken der gemeente van de Vlaamse Olijfberg en het waarnemen van de dienst aldaar voortvloeijende." Een en ander is gelezen en goedgekeurd, „zoodanig dat deze vergadering berust in alles wat door de E. classis is vastgesteld en zich tot de naarkoming van hetzelve bij dezen wederkerig verbindt."
Ds. Uijtdenbroek, predikant te Sluis, heeft het bezoeken der gemeente van de Vlaamse Olijfberg dit jaar op zich genomen en zal de reis derwaarts in het begin der volgende maand aannemen.

Als voren 25 Juli 1810:
Ds. Uijtdenbroek levert een schriftelijk verslag in van het door hem verrichte bij de gemeente van de Olijfberg in het begin van de laatstafgelopen maand. „De vergadering vernam met blijdschap de bestendige lust tot het waarnemen van alle de deelen van de openbaren eerdienst, welke bij de voorzeide gemeente onafgebroken gevonden wordt. Het verzuim in de bezoeken van de gemelde gemeente, ‘tgeen nu twee jaren achter de anderen van de zijde der consistoriale kerk van Axel plaats heeft en waardoor de tourbeurten, welke de gemelde vergadering voor hare rekening heeft genomen, zijn onvervuld gebleven, leverde ongetwijfeld stof op tot rechtmatig bezwaar, dan de vergadering gevoelde met leedwezen het onvermogen, waarin zij zich bevond om door de dadelijke inlijving in deze consistoriale kerk of op enige andere wijze aan de gedachte gemeente overeenkomstig haar verlangen ene meer geregelde godsdienstoefeninge te kunnen verschaffen."

Acta van de consistoriale kerk van IJzendijke 3 October 1810:
Ds. Post, predikant te IJzendijke, deelt mede, „dat hij onlangs de godsdienstoefening op de Olijfberg heeft uitgeoefend en dat de gemeijnte nogmaals het consistorie bedankt voor hare goedgunstigheden."

Als voren 9 Juli 1811:
Besloten „als gewoonlijk in de maand van September enen der predikanten van dit consistorie" naar de gemeente van de Vlaamse Olijfberg te zenden „met last om aldaar het heijlig dienstwerk van voorbereijdinge en Avondmaal aan opgenoemde gemeente toe te dienen, en gereguleerd dat voortaan de jaarlijkse beurten aldaar zullen

waargenomen worden in de volgende order: ten desen jare door de WelEerw. heer president Schietekatte, en de WelEerw. heer Basselaar en zulks op de ordinaire toelaag van f 50 eens gevens geld, (welke schikkinge, aldus gemaakt zijnde door hun WelEerwaardens, door het consistorie met hare goedkeuringe is bekragtigd);
ten jare 1812 door den. WelEerw. heer J. ab Utrecht Dresselhuis, predikant te Hoofdplaat;
ten jaare 1813 door de WelEerw. heer Daniel van Basselaar, predikant te Biervliet;
ten jaare 1814 door de WelEerw. here G. O. Post, predikant te IJzendijke;
en ten jaare 1815 door de WelEerw. here president C. Schietekatte, predikant te Schoondijke."

Acta van de consistoriale kerk van Sluis, 31 Juli 1811:
Ds. Dresselhuis „deed mondeling verslag van Zijne verrichtingen bij de gemeente van de Vlaamse Olijfberg gedurende zijn verblijf bij dezelve in de jongstverlopen Pinksterweek. De vergadering verblijdde zich over de godsdienstige stemming en gezindheid dier gemeente, hare aankleving aan de zuivere leer der waarheid, belangstelling in de verkondiging van het Woord en deelneming aan de bediening der bondzegelen."

Acta van de consistoriale kerk van IJzendijke 3 October 1811:
Ds. Schietekatte en Ds. van Basselaar „doen een gunstig rapport van hunne kommissie, gedaan bij de gemeente van Maria Horebeke. De commissie stelt voor om het dienstwerk aldaar niet meer in de week te verrigten maar, zoals gewoonlijk het dienstwerk verricht wordt op Sondag; ten tweeden om aan de arme uit die gemeente enige Evangelische Gezangen ten geschenke te geven indien de kas zulks toelaat, en beide propositiën zijn, de eerste met algemene de laatste met meerderheid van stemmen, aangenomen."

Acta van de consistoriale kerk van Sluis 27 Mei 1812
Ds. Westerbeek van Eerten, predikant te Nieuwvliet, „deed schriftelijk rapport van zij ne zending tot de gemeente van de Vlaamse Olijfberg, van het verrichte door Z.Eerw. aldaar, van de toestand, waarin hij de gemelde gemeente had aangetroffen en van haar verlangen naar meerdere en ruimere gelegenheid tot de uitoefening van de openbaren eerdienst. De vergadering gevoelde met leedwezen haar onvermogen om meer dan éénmaal in het jaar door het zenden van enen leraar aan de begeerte van de gemelde gemeente te kunnen voldoen, dan teneinde aan dezelve ten minsten enigszins te gemoet te komen besloot zij, dat in het toekomende de leraar, welke derwaarts zal worden afgezonden, Zijne reis zoodanig zal inrichten dat zijn verblijf ter plaatse enige dagen verlengd worde, zodat de verkondiging des Woords en de bediening der bondzegelen niet als voorheen in de week maar des Zondags moge plaats hebben. Het getuigschrift des kerkeraads, aan de heer Van Eerten verleend, werd door Z.Eerw. nevens deszelfs rapport overgegeven, waardoor er dus almede voldaan is aan het gevorderde door de WelEerw. classis van Walcheren bij missive van 20 Maart jongstleden, heden insgelijks gelezen en nevens het gemelde getuigschrift ter secretarie geseponeerd. En vermits er generlei bewijs voorhanden is, dat de beurten der consistoriale vergadering van Axel in 1810 en 1811 door of wegens dezelve vergadering zouden vervuld of waargenomen zijn, is de questor verzocht de toelage van welgemelde classis over het eerstgemeldde jaar, welke alsnog ter questuur berust, provisioneel niet af te geven."
Brief van de consistoriale kerk van Sluis aan de classis van Walcheren 10 Juni

1812:
„Met genoegen voldoen wij aan de verplichting om U Eerw. de bij ons ingekomen berichten betreffende de gemeente van de Vlaamse Olijfberg mede te delen. Het wezenlijk bestaan en gedrag van het meerderdeel der leden schijnt onberispelijk, hunne aankleving aan de Hervormden godsdienst standvastig en oprecht, de openbare godsdienst wordt stichtelijk, eerbiedig en met alle uiterlijke tekenen van aandacht en belangstelling uitgeoefend. Telkens wanneer zich daartoe de gelegenheid voordoet schijnt de begeerte naar een ruimer en onbepaalder genot der voorrechten van de verkondiging des WoorDs. en het bedienen der bondzegelen opgewekt en verlevendigd te worden. Deze begeerte, reeDs. te voren meer dan eens uitgedrukt en tot onze kennis gebragt, werd onlangs met veel ernst en nadruk wederom voorgesteld bij gelegenheid, dat een onzer medeleden, de WelEerw. heer van Eerten het H. dienstwerk onder hen verricht heeft. Ongelukkig zijn onze middelen te bekrompen om aan dezelve volledig te voldoen. Evenwel, om dit verlangen zooveel van ons afhangt niet geheel onvervuld te laten, hebben wij besloten dat de leraar, in het vervolg wegens onze vergadering af te vaardigen, zij ne reis zoodanig zal inrichten, dat zijn verblijf ter plaatse niet alleen eenige dagen verlengd worde maar ook dat de openbare goDs.dienstoefeningen in plaats van op enen werkdag, zoals tot heden heeft plaats gehad, op enen aangenomen rust- of Zondag mogen gehouden worden.
Voor het overige hebben wij alle vrijmoedigheid om deze door hare behoefte zelfs belangrijke gemeente U Eerwaardens vriendelijk aan te bevelen, niet twijfelende of U Eerwaardens zullen van derzelver deelneming in hare niet zeer gunstige omstandigheden bij voortduring dezelfde blijken en bewijzen wel gelieven te geven, welke wij tot heden ten behoeve dezer gemeente genoten hebben en waardoor wij in staat gesteld zijn om ten minsten eenigszins het onder haar plaats hebbend gebrek aan openbaar en bijzonder godsdienstig onderwijs te vervullen. Het nevensgaand getuigschrift zal, zoo wij vertrouwen, aan het gevorderde bij Uwe missive van 20 Maart jongstleden volledig beantwoorden".

Bijgevoegd is een verklaring van P. H. van de Berghe, I. Blommaert en P. de Potter, namens de kerkeraad der Gereformeerde gemeente te Maria Hoorebeeke, van 20 Mei 1812, dat Ds. L. F. Westerbeek van Eerten, als afgezondene van het consistorie van Sluis op Maandag 18 Mei 1812 tot hen overgekomen zijnde, op de daaraanvolgende dagen zijn zending ten hunnent zoo in de Evangelieprediking als de bediening der bondzegelen heeft vervuld.

Acta van de consistoriale kerk van IJzendijke 7 October 1812:
Ds. Ab Utrecht Dresselhuis, predikant te Hoofdplaat, bericht dat hij onlangs „den openbaren godsdienst heeft uitgeoefend en het Heilig Nachtmaal heeft geadministreerd" bij de geloofsgenoten van de Olijfberg omstreeks Oudenaarde, „dat hij aldaar onder de leden niet alleen ene goede discipline maar ook ene voorbeeldige godsdienstijver onder dezelve met veel genoegen heeft bespeurd en enen roemrijken ijver heeft bevonden onder de jeugd om zich in de waarheden van de godsdienst te oefenen."

Acta van de consistoriale kerk van Sluis 28 Juli 1813:
Ds. H. L. de Jonge, predikant te Cadzand, deed schriftelijk rapport van zijn zending naar de Vlaamse Olijfberg in Juni jongstleden.
„Hetzelve was alleszins voldoende zoo ten aanzien van de toestand der gemelde gemeente als met betrekking tot het verrichte bij dezelve. Voorts besloot de vergadering met toezending van het certificaat, bij het rapport gevoegd, aan de Eerw.

classis van Walcheren van het een en ander verslag te doen."

Brief van de consistoriale kerk van Sluis aan de classis van Walcheren 10 Augustus 1813:

„Het bericht van de Eerw. heer De Jonge, een onzer medeleden, welke in Junij laatstleden die gemeente bezocht heeft en het h. dienstwerk bij dezelve verricht heeft, was in alle opzichten voldoende en zodanig, dat er ons niets overig is dan het vurig verlangen, dat er nog eens middelen mogen kunnen gevonden worden om de herderlozen staat dezer gemeente te doen ophouden en aan dezelve ene ruimere bediening van Woord, bondzegelen en onderwijs te kunnen verzekeren."

Bijgevoegd is een verklaring van P. H. van de Berghe, J. van (der) Haegen en anderen, namens de kerkeraad van de Vlaamse Olijfberg, van 16 Juni 1813, dat Ds. H. L. de Jonge als afgezondene van het consistorie van Sluis van de 11den tot den 16en Juni 1813 „alle delen van het heilig dienstwerk in hun gemeente heeft waargenomen, onderscheidene malen gepredikt, doop en avondmaal bediend, huisbezoeking afgelegd, jongelieden onderzogt enz enz."

Acta van de consistoriale kerk van Sluis 29 September 1813:

„De broederen Judocus van der Hagen en P. F. van de Berghe, afgevaardigden van de gemeente van de Vlaamse Olijfberg, in de vergadering verschenen zijnde verzochten hare medewerking teneinde die gemeente van een vast en gewoon herder en leraar voorzien mocht kunnen worden, daar toe aanbiedende ene vrije woning boven ene som van 20 ponden Hollands 7) in afkorting van het tractement aan denzelven toe te leggen. De vergadering oordeelde dit voorstel vóór alle verdere deliberatiën aan de Eerw. classis van Walcheren te moeten mede delen en onderzoek te doen naar de jaarlijkse bijdrage, welke er uit het fonds ter dispositie van de gemelde classis gesteld, zoude kunnen gevonden worden gelijk ook of de classis het voegzaam oor- delen zoude de hulp van het Zendelinggenootschap in te roepen, met aanbieding van enen zedelijken invloed op de te doene beroepingen bij zooverre de voordracht zich bepaalde tot een persoon, in zich verenigende de hoedanigheden, welke zoo naar kerkenorde als overeenkomstig de burgerlijke wetten of voorschriften in 't algemeen gevorderd worden. En werd dit onderzoek met hetgeen daaruit zoude kunnen of mogen voortvloeijen aan de moderatoren 8) gedemandeerd, in het vertrouwen dat dezelve niets zullen onbeproefd laten om indien mogelijk aan de begeerte der gemeente te voldoen. Van welk een en ander aan de gemelde afgevaardigden voorlopig de nodige opening gegeven is."

Als voren 25 Mei 1814:

Ds. Story, predikant te Zuidzande, „deed schriftelijk rapport van zijne onlangs volbrachte reis naar Maria Horebeke tot het bezoeken der gemeente van de Vlaamse Olijfberg, produceerde daarnevens 't gevorderd certificaat van de kerkeraad dier gemeente om, tot het bekomen van restitutie der reiskosten uit de questuur te voldoen, aan de Eerw. classis van Walcheren te worden toegezonden."

De vergadering machtigde de questor bij wijze van voorschot de prijs te voldoen „van een twaalftal exemplaren, zoo van de Evangelische Gezangen als van het Kort Begrip van S. van Emden, aan welk een en ander de heer Story oordeelde, dat de gemeente bovengenoemd ene wezenlijke behoefte had".

Ds. de Jonge belastte zich met de aankoop en de secretaris met de verzending van Sluis „aan het adres van de oud-ouderling François van de Berge te Maria Hoorebeke."

1) Zie het opstel van J. Borsius over Hermanus Faukeline in Kist en Royaards, Ned. Archief voor Kerkgesch., IV (1841), blz. 216, 217.

2) Men houde in het oog dat Staats-Vlaanderen toentertijd tot Frankrijk behoorde.

3) Een commissie van acht predikanten uit de vier Zeeuwse classes en twee leden van Gecommitteerde Raden, door de Staten van Zeeland samengeroepen hoofdzakelijk tot behandeling van appelzaken in het kerkelijke.

4) Nl. van IJzendijke en Axel.

5) Sluis.

6) althans.

7) Zo staat er, te lezen: Vlaamsch?

8) Het bestuur der vergadering.

4. DE GEUZENHOEK TE KORSELE, St. Maria Horebeke

België is overwegend katholiek. Er is echter een piepkleine protestantse enclave bij Oudenaarde aan de Schelde. De gemeenschap krijgt de intrigerende naam de **Geuzenhoek.** De bewoners zijn nakomelingen van de bosgeuzen van Jacob Blommaert (geboren in Pamele bij Oudenaarde). Deze kapitein was actief bij de inname van Den Briel op 1 april 1572 en van Vlissingen 6 april 1572. Protestanten en seculiere persoenen voeren in Zuid-Oost Vlaanderen, daarna een hevig verzet. Vanuit de dichtbegroeide wouden overvallen zij Spaanse soldaten. Net als de *water*geuzen in het noorden van de Nederlanden worden zij de *bos*geuzen genoemd. Ze houden zich schuil in de dichte wouden.

En één van hun leiders is Jacob Blommaert. Geboren 1534 te Pamele en overleden 1572 te Oostwinkel. In 1572 verovert hij op verzoek van Willem van Oranje Oudenaarde. De reis gaat via Oosterweel bij Antwerpen naar Oudenaarde, zijn geboortestreek. Het lukt Blommaert, die dan waarschijnlijk het nieuws over de Bartholomeüsnacht in Frankrijk net heeft gehoord, met zijn legertje de stad op 7 september 1572 binnen te trekken in Oudenaarde. Hij vormt een regering met Lutheranen, Calvinisten en Wederdopers. Vier of vijf katholieke priesters worden in de Schelde gegooid en verdrinken. Bestuurders worden opgesloten. In die tijd leven Calvinisten in veel plaatsen rond Oudenaarde: in Berchem, Etikhove, Kerkem, Leupegem, Maarke, Mater, Melden, Nukerke, Schorisse, Sint-Maria-Horebeke and Zulzeke.

Slechts een week of zes regeert Blommaert over de oude scheldestad. Onenigheid tussen de bewoners versnelt de ondergang wanneer Spaanse troepen onder leiding van de hertog van Alva in aantocht zijn. Zij nemen Oudenaarde, de geboortestad van Margaretha van Parma, in en Jacob Blommaert vlucht opnieuw.

In Oostwinkel bij Eeklo tussen Brugge en Gent wordt hij op 4 oktober vermoord. De schuilplaats waarin hij zich bevindt wordt in brand gestoken. Zijn legertje keert na omzwervingen terug in de omgeving van Oudenaarde en terroriseert de Spanjaarden vanuit de bossen bij Korsele.
(Zijn zoon, Pauwel Blommaert, was in 1611 eerste griffier van de Staten van Zeeland)
Hun nakomelingen, trouwe Calvinisten, vormen nu de bewoners van de Geuzenhoek.

Tussen 1572 en 1582 is Aalst en omgeving slagveld tussen opstandelingen en muitende Spaanse troepen totdat Oudenaarde op 5 juli 1582 defenitief in handen van Spanje valt. Al braken er betere tijden aan, eeuwenlang werd het protestantisme in Korsele als een vijandige leer beschouwd. Vaak moest er in het geheim gekerkt worden. Het oude kerkje in Horebeke, eigenlijk een boerderij, getuigt ervan. Het bestaat nog steeds en is nu gemeenschapsruimte.

De Calvinistische aanhangers in België leefden na de uitroeing van de Reformatie eeuwenlang teruggetrokken in de Vlaamse Ardennen. Meer dan vier eeuwen heeft een kleine protestantse enclave rond het Vlaamse stadje Horebeke gruwelijke vervolgingen, armoede en discriminatie weten te overleven. Vooral dank zij steun uit Nederland. Geloof, predikanten en geld moesten langs smokkelroutes door Spaanse

gebied naar Horebeke gebracht worden. Na de Spaanse pletwals waren amper zeven georganiseerde kerken overgebleven in de streek van Oudenaarde. Deze hervormden woonden in schamele hutten in een dunbevolkt en moeilijk toegankelijk, moerassig gebied. Zij waren arm of onvoldoende ondernemend om de grote stap naar het vrije noorden te wagen en probeerden te overleven door vooral niet op te vallen en door zich af te zonderen. Een beetje zoals de vervolgde Hugenoten in Frankrijk die zich in hun désert, in hun geestelijke woestijn, terugtrokken. Van Lodewijk van Nassau kregen de calvinist in België de schuilnaam ***'De Vlaamse Olijfberg'*.**

Pas door ingrijpen van de Nederlandse koning Willem I kreeg de gemeenschap in Korsele (Geuzenhoek) toestemming een eigen begraafplaats in te richten. In de muur ervan verwoordt een gedenksteen van de dank. *'Zelfs na hun dood zorgt Willem I Koning der Nederlanden voor zijne onderdanen'*, staat er te lezen. De dodenakker ligt bij het oude kerkje en het nieuwere kerkgebouw. Op nogal wat grafstenen lees je de naam Blommaert.

De **Geuzenhoek**, de officiële naam is **Korsele** (Corsele), ligt in de gemeente **Horebeke** die 2000 inwoners telt. (ca. 2006)

De Geuzenhoek die in 1554 zou zijn gesticht, staat als de oudste protestantse gemeenschap van België bekend. Er wonen zo'n 200 mensen en één dominee van Nederlandse afkomst; ds. F. J. Daane.